T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR’AN’I KERİM’DE HUŞÛ KAVRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Kazim GÜL

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Yaşar KURT

Ankara - 2008

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun dünya ve âhiret saadetini temin etmek üzere gelmiş olan Kur'an-ı Kerim, ferdin ve toplumun kurtuluşuna dair birçok prensipler ihtiva etmektedir. Bundan dolayı Allah'ın kullarına yaptığı hitabın son halkasını oluşturan Kur'an, başlangıçtan günümüze kadar daima anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmalar, bazen Kur'an'ın başından sonuna kadar tefsiri, bazen belirli bir ayet veya surenin incelenmesi, bazen de belirli bir konunun etraflıca araştırılması şeklinde devam edip gitmektedir.

Kur'an ayetleri, konularına göre tertip edilmiş bir yapıya sahip değildir. Bu nedenle, Kur'an'daki bir konuyu ele alıp incelemek, hem o konuyu hem de Kur'an'ı daha iyi anlama imkânı sağlayacaktır. Çünkü bu tür çalışmalarda, Kur'an'ın o konu ile ilgili tüm ayetlerini bir arada değerlendirme imkânı vardır.

Son dönemde, özellikle akademik alanda yapılan bu tür çalışmaların kazandığı yoğunluk, araştırmacı ve okuyucularıyla herkesi sevindirecek bir boyuta ulaşmıştır. Bizim çalışmamız da bu doğrultuda ortaya konulan gayretlerden birisidir.

Bu çalışmada iman ve ibadetle alakalı ve bunlarla iç içe bulunan "huşû" kavramını inceledik. Mahiyetinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için huşû kavramını öncelikle dil açısından ele alıp tahlilini yaptık ve hangi manalara geldiğini tespit etmeye çalıştık. Bunun yanında Kur'an'ın bu kavrama yüklediği anlamları ve hadislerdeki kullanım alanını belirledikten sonra, bir örnek olmak üzere mü'minlerin kurtuluş sebebi olarak ifade edilen namazda huşûun önemini ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmanın başlangıcından sonuna kadar desteğini esirgemeyen ve beni yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Yaşar KURT başta olmak üzere tüm hocalarıma ve çalışmamı okuyarak katkıda bulunan dost ve arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Kazim GÜL

Ankara - 2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhi’s-selâm
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: İbn (Oğlu)
bs.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
M.	: Miladi
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
Nu	: Numara
r.a.	: Radıyallahu Anhu/ Anhâ
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Selem
T.D.V.	: Türkiye Diyanet Vakfı
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Son dönemlerde tefsir alanında yapılmış olan çalışmalara bakıldığında, genellikle bir müfessirin hayatı, eserleri ve metodu veya Kur'an kavramlarından birinin incelenmesi, ya da Kur'an ilimleri ile ilgili bir konunun araştırılması şeklinde olduğu görülecektir. Bu gayretler, Kur'an'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamaya yönelik çalışmalardır. Kavram çalışmaları da Kur'an'ın anlaşılması amacıyla yapılan çalışmaların en önemlilerinden biridir. Çünkü bu tür incelemeler, genel tefsirlere göre Kur'an'ı kendi bütünlüğü içinde anlama şansını daha iyi ortaya koymaktadır. Ayetleri, konularına göre düzenlenmediği için Kur'an'daki genel ilkelere ulaşmak, ancak tikel hükümlerin bir bütünlük içerisinde araştırılıp incelenmesiyle mümkün olabilir. Belki bu sayede Kur'anî bilgilerin daha iyi anlaşılması ve hayata aktarılması sağlanabilir.[1]

Müthiş bir bilgi patlaması içinde yaşamakta olan günümüz insanı için bilimsel çalışmalarda da sınırlandırmaya gidilip belli alanlarda ihtisaslaşma büyük önem arz etmektedir. Çünkü verileri, benzerliklerine, zıtlıklarına ve özelliklerine göre sınıflandırma, zaman, enerji ve emek tasarrufunu sağlamakla birlikte anlamayı da kolaylaştıracaktır. Biz de bu düşüncelerden hareketle kavram çalışmasını tercih ettik. Dolayısıyla "Kur'an'ı Kerim'de Huşû Kavramı" isimli çalışmamız, isminden de anlaşıldığı üzere, bir kavram çalışmasıdır.

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması, onun ayetlerini anlamaktan geçmektedir. Ayetleri anlamak ise, onlarda geçen kavramların açıklanmasıyla mümkündür. Yaptığımız araştırmada Kur'an-ı Kerim'de huşû kelimesine çok farklı anlamlar yüklendiğini gördük. Ayrıca Kur'an ve hadislerde kullanılmakta olan huşû kavramının Kur'an'ın tamamında nasıl bir anlam örgüsüne sahip olduğunun incelenmediğini fark ettik. Bu nedenle genel çerçevesi, anlam alanı ve temel

---

[1] Şahin Güven, **Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu**, İstanbul, Şura Yay., 2001, s.116.

referansları etraflıca izah edilmemiş olan huşû kavramı üzerinde müstakil bir çalışma yapmayı uygun gördük.

2. Çalışmanın Amacı

Biz bu çalışmamızda, Kur'an-ı Kerim'de değişik yerlerde geçen huşû kavramını lügat ve ıstılah yönünden inceleyeceğiz. Huşû kavramının Kur'an bütünlüğü içerisindeki yerini ve önemini ortaya koymaya çalışacağız. Huşû kelimesinin anlam çerçevesini belirledikten sonra, bu anlamlara bağlı olarak huşûun dini yaşantıya ve dini pratiklere olan etkisini tespit etmeye çalışacağız. Araştırma konusu olarak bu kavramı seçmemizin sebebi budur. Bu yönüyle çalışmamızın önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

3. Çalışmanın Yöntemi

İlmi araştırmaların, konularına göre birinci ve ikinci derecede kaynakları vardır. Hedefimiz, konunun Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınıp incelenmesi olduğu için, bizim temel kaynağımız da Kur'an'ı Kerim olmuştur. Konu işlenirken mevcut meallerden de istifade edilmiştir.

Faydalandığımız kaynaklar ağırlıklı olarak tefsirlerden oluşmaktadır. Taberî (ö: 310/922), Zemahşerî (ö: 538/1143), Fahreddin er-Râzî (ö: 606/1209), Kurtubî (ö: 671/1272), Beydâvî (ö: 791/1389), Alûsî (ö: 1270/1854), Muhammed Hamdi Yazır (ö: 1942), Vehbe Zuhaylî eserlerine müracaat ettiğimiz müfessirlerden bazılarıdır.

Çalışmamız, semantik yönü olan bir araştırma olduğu için; el-Askerî'nin (ö: 382/992) el-Furuk fi'l-Luga, Cevherî'nin (ö: 393/1003) es-Sıhah fi'l-Luga, Zemahşerî'nin (ö: 538/1143) Esâsu'l-Belâğa, İbn Manzur'un (ö: 711/1311) Lisânü'l-Arab, er-Râzî'nin (ö: 721/1321) Muhtaru's-Sıhah, Fîrûzâbâdî'nin (ö: 817/1414) Kâmûsu'l-Muhît, Mevlüt Sarı'nın el-Mevârid adlı lügatları faydalandığımız eserler arasında yer almaktadır.

Bütün bunlarla birlikte, konumuzu doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren eserlere de başvurulmuştur. Kütüb-ü Tis'a başta olmak üzere

diğer hadis kitapları ve şerhleri, tasavvufî eserler, yakın dönemde yazılmış kitap ve makaleler müracaat ettiğimiz eserler arasında bulunmaktadır.

Kaynaklar ilk geçtiği yerde detaylarıyla gösterilmiş, daha sonraki yerlerde ise, müelliflerinin meşhur isimleriyle veya soyadlarıyla verilmiştir. Şayet bir müellifin birden fazla eserinden istifade edilmiş ise, müellifin ismiyle birlikte eserin ismi de belirtilmiştir.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, huşû kavramı, lügat ve terim anlamları açısından incelenmiş, daha sonra onunla anlam ilişkisi olan kelimeler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, Kur'an'ın söz konusu kelimeye yüklediği farklı anlamlar, ayetler ışığında açıklanmaya çalışılmış, bunun peşinden, kelime anlamlarının bir derece ilerisine geçilerek; mü'minlerin bir niteliği, cansız varlıklarda ve kıyamette huşû olmak üzere ayetler bağlamında huşûun kapsamı incelenmiştir. Hadislerde huşûun kullanımına değinildikten sonra, mutasavvıfların huşûdan ne anladıkları tespit edilmeye çalışılmış, son olarak, bazı eserlerde huşûa korku manası verilmesi nedeniyle, bu iki kavram arasındaki ilişki ele alınmıştır.

İnanan insanların ibadet esnasında ruh, beden, zihin ve bütün benlikleriyle Allah'ın huzurunda bulundukları bilincinde olmaları beklenir. Özellikle Kur'an'da, namazda huşûun mü'minler için bir kurtuluş vesilesi olarak ifade edilmesi bu duruma ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bu nedenle, örnek olması bakımından üçüncü bölümde, namazda huşûun ne anlama geldiği, buna hangi davranışların engel olacağı ve namazda huşûun hükmünün ne olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HUŞÛ KAVRAMININ ANLAM ALANI

1. HUŞÛ KAVRAMININ LÜGAT VE ISTILAH ANLAMLARI

Sevgi ve nefret gibi, tanımlanması ve ifadesi güç bir kavram olan huşûun, öncelikle anlam alanını, daha sonra da ıstılah anlamını tespit etmeye çalışacağız.

1.1. Ha-şe-a (خشع) ve Türevlerinin Lügat Anlamları

Huşûun fiil ve isim türevleri sözlüklerde şu anlamlarda geçmektedir.

1.1. 1. Sülâsi (Üç Harfli) Fiil Olarak Anlamları

Ha-şe-a kelimesi üç harfli (sülasi) fiil olarak; itaat etmek,[2] boyun bükmek, tevazu göstermek, sakin olmak,[3] sesini alçaltmak,[4] gözünün feri kesilmek,[5] solmak, kurumak,[6] korkmak,[7] deve hörgücü yavaş yavaş eriyip gitmek,[8] balgam tükürmek,[9] güneşin tutulması, batması,[10] yıldızların batmaya yüz tutması,[11] yağmursuzluktan dolayı yerin kuruması[12] gibi anlamlara gelmektedir. Bunun yanında ب harfi ceriyle, yere bakmak,

---

[2] Muhammed b. Yâkub Fîrûzâbâdî (ö: 817/1414), **Kâmûsu'l-muhît**, 2.bs., Mısır, 1371, c.III, s.18; Mevlüt Sarı, **el-Mevârid**, İstanbul, Bahar Yay., ty., s.407.
[3] Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö: 538/1143), **Esâsu'l-belâğa,** Beyrut, 1385, s.163; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrem İbn Manzur (ö: 711/1311), **Lisânü'l-Arab,** Beyrut, Dâru's-Sâdır, ty., c.VIII, s.71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; Muhammed Abdurrauf el-Münâvî (ö: 1031/1621), **et-Taâruf,** Beyrut, el-Mektebetü't-Ticariyye, 1410, s.128; Ebu'l-Kemal es-Seyyid Ahmed Âsım Efendi (ö: 1820), **el-Okyanusu'l-basit fî tercümeti'l-kâmûsi'l-muhît,** İstanbul, Matbaatu'l-Osmaniyye, 1305, c.III, s.225.
[4] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; Âsım Efendi, a.g.e., c.III, s.225.
[5] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.
[6] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163.
[7] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.
[8] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., 163; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; Âsım Efendi, a.g.e., c.III, s.225.
[9] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; Âsım Efendi, a.g.e., c.III, s.225.
[10] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; Âsım Efendi, a.g.e., c.III, s.225.
[11] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[12] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.

gözleri indirmek;[13] ل harfi ceriyle, birisinin önünde eğilmek, saygılı olmak anlamında kullanılmaktadır.[14]

1.1.2. Ziyadeli Fiil Olarak Anlamları

Haşea fiili iftiâl (افتعال) bâbında; yere doğru bakmak,[15] birinin önünde eğilmek, tevazu göstermek,[16] sesi alçaltmak[17] gibi anlamlara gelmektedir.

Tefe'ul (تفعّل) bâbında; yalvarmak,[18] itaat etmek, boyun eğmek,[19] yere bakmak, sesi alçaltmak[20] manalarında kullanılmaktadır.

1.1.3. Ha-şe-a (خشع) Fiilinin İsim Türevleri

el-Huşû (الخشوع), sülâsi bâbın masdarı olarak hakka boyun eğmek,[21] alçak gönüllü olmak,[22] itaat etmek,[23] sakin olmak,[24] yere bakmak,[25] sesi alçaltmak[26] anlamlarında kullanılmaktadır.

et-Tehaşşû (التخشّع), tefa'ul (تفعّل) bâbından masdar olarak son derece İtaatkâr olmak,[27] alçak gönüllü olmak,[28] birinin önünde kendini küçük görmek[29] manalarına gelmektedir.

---

[13] İsmail b. Hammad el-Cevherî (ö: 393/1003), **es-Sıhah fi'l-luga,** Kahire, ty., c.III, s.1204; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir er-Râzî (ö: 721/1321), **Muhtaru's-sıhah,** Beyrut, Mektebetü Lübnan, 1415, 74; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c. III, s.18; Âsım Efendi, a.g.e., c.III, s.225.

[14] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; el-Münâvî, **et-Taâruf**, a.g.e., s.128; Âsım Efendi, a.g.e., c. III, s. 225.

[15] el-Cevherî, a.g.e., c. III, s. 1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; er-Râzî, a.g.e., s.74.

[16] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.

[17] İbn Manzur, a.g.e., c.VII, s.71.

[18] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.

[19] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163.

[20] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.

[21] Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî (ö:816/1413), **et-Târîfât,** Beyrut, Daru'l-Kitabi'l-Arabiyye, 1405, s.132; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; el-Münâvî, **et-Taâruf**, a.g.e., s.314.

[22] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; el-Münâvî, **et-Taâruf**, a.g.e., s.314.

[23] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.

[24] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.

[25] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.

[26] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.

[27] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; er-Râzî, a.g.e., s.74.

[28] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.

[29] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.

el-Hâşiu (الخاشع), sülâsi bâbın ismi fâili olarak yere doğru eğilen,[30] mütevazı,[31] yağmur yağmadığı için cansız, kaskatı olmuş toprak,[32] basık, alçak yer,[33] ulaşılamayan yer,[34] konaklamak mümkün olmayan tozlu yer,[35] kuruyup yere düşen ot,[36] yıkılıp yerle dümdüz olmuş duvar[37] ve rüzgârla oradan oraya taşınan hafif toprak[38] anlamlarına gelmektedir.

Bunun yanında, el-Hış'a (الخِشعة) kalıbıyla ölen annenin karnı yarılarak çıkarılan çocuk;[39] el-Huş'a (الخُشعة) şeklinde ise yassı tepe,[40] düzlüğü fazla olan yüksek arazi,[41] çamur ve taşlı olmayan arazi,[42] sert kara parçası[43] gibi manalara gelmektedir.

Bu değerlendirmeler sonucunda ha-şe-a (خشع) fiili ve türevlerinde lügat itibariyle "yukarıdan aşağıya doğru bir alçalma ve eğilme" anlamını çıkarmak mümkündür. Bu alçalma, deve hörgücünün kaybolması, yıldızın batmaya yüz tutması gibi maddi bir alçalma olabileceği gibi, üstün kudret sahibi bir varlık karşısında acizlikten kaynaklanan bir boyun eğme de olabilmektedir.

1.2. Arap Şiirinde Kullanımı

Kur'an Arapçasının özünü doğru şekilde kavrayabilmek için, Arapların, Kur'an'ın nazil olduğu dönemde hissettiklerini, düşündüklerini ve onların dilbilime ilişkin sembollere verdikleri anlamları doğru kavramak gerekir.[44]

---

[30] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[31] el-Cürcânî, a.g.e., s.128; el-Münâvî, **et-Taâruf,** a.g.e., s.128, 314.
[32] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.
[33] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.
[34] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204.
[35] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[36] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.163.
[37] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.
[38] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.
[39] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[40] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; er-Râzî, a.g.e., s.74; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[41] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.
[42] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.
[43] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, 18
[44] Emin el-Hûlî (ö: 1966), **Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod**, Çev. Mevlüt Güngör, İstanbul, Kur'an Kitaplığı, 1995, s.84-85; Muhammed Esed (ö: 1992), **Kur'an Mesajı**, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 1996, c.I, s.XXIV.

Bunun için de Arap ve İslamî kültür birikiminin tüm alanlarından faydalanma gereği vardır.

Daha İslam'ın ilk dönemlerinde, fetihler nedeniyle Arapların, Arap olmayanlarla karışması neticesinde, dillerinin bozulması tehlikesine karşı şiir ve şiir dışı sözlerden şahit getirerek istişhad yaptıkları görülmektedir. Bir kelimenin anlam veya kullanımının doğruluğunu ispat etmek amacıyla, nazım veya nesirden örnek vermek için, istişhad, ihticâc veya istidlâl adı altında bu uygulamaya, sıkça başvurulmaktadır. Özellikle "Garîbu'l-Kur'an", "Meâni'l-Kur'an", "Mecâzü'l-Kur'an" türü eserlerde ve Arap diline ait sözlük çalışmalarında, Arap şiiri şahit olarak kullanılmaktadır.[45]

Tefsir çalışmalarında, şiirle istişhadı İslamın kültür birikimini tayin edici ve bağlayıcı bir unsur olarak değil, konuyu anlama ve açıklama hususunda yardımcı bir unsur olarak değerlendirmek isabetli olacaktır.[46]

Bu noktadan hareketle, belli başlı türevlerini verdiğimiz ha-şe-a (خشع) fiilinin ıstılah anlamına geçmeden önce, bu kelimenin bir de şiirde kullanılışını görmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Kılasik kaynaklarda söz konusu kelimenin alçalma, eğilme, basık olma gibi anlamlara geldiğine delil olarak, genellikle Nâbiğa ez-Zubyânî'nin (ö: 606 M.) şu beyti gösterilmektedir.

رماد ككحل العين لَأْيا أبيّنه   ونؤي كجذم الخوض اثلم خاشع[47]

"Güçlükle seçebildiğim sürme gibi kararmış küller ve yıkılmış ark tabanı gibi basık çadır etrafındaki hendekler," şeklinde dilimize çevirebileceğimiz beyitte " خاشع " kelimesi, "basık, tümsek olmayan" anlamında kullanılmıştır.

Cerir b. Atiye'nin (ö: 110/728) aşağıdaki beyti de huşû kelimesinin "boyun eğme, mütevazı olma" anlamında olduğuna dair delil getirilmiştir.

---

[45] İsmail Durmuş, "İstişhad", **DİA**, c.XXIII, İstanbul, 2001, s.396-397.
[46] Şahin Güven, a.g.e., s.167.
[47] Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebî Bekr b. Ferah el-Kurtubî (ö: 671/1274), **el-Câmî li ahkâmi'l-Kur'an**, 2. bs., Kahire, Dâru'ş-Şuub, 1372, c.XV, s.365; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.

لما أتى خبر الزبير تواضعت   سور المدينة والجبال الخُشَّع[48]

"Zübeyr'in haberi gelince Medine'nin surları yerle bir oldu, dağlar da (musibetin büyüklüğünden dolayı) boynunu büktü."

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere huşû kelimesi "yukarıdan aşağıya doğru eğilme ve alçalma" anlamında cahiliye dönemi şiirlerinde de kullanılmaktadır.

1.3. Huşûun Istılah Anlamı

İnsan benliğinin samimiyet, sevgi, teslimiyet, iyi niyet, hür irade gibi unsurlarla doldurulması halinde ortaya çıkan ve insanın yaratıcı karşısındaki karakteristiklerinden biri olan huşû,[49] Kur'an'da, mü'min erkek ve kadınların sahip olduğu bir nitelik olarak belirtilmektedir.[50] İslam âlimlerinden bazıları bu niteliği kalbe mahsus bir hal olarak görürken, bir kısmı bedene ait bir hal, diğer bazıları da hem kalp hem de bedene ait yönü bulunan bir hal olarak değerlendirmektedir.

İbn Abbas (ö: 68/687) huşû kelimesini; korkmak, Yaratıcı karşısında acizliğini bilerek sakin olmak;[51] Ebu'd-Derda (ö: 32/653), Allah'ın makamının yüceltilmesine bağlı olarak namazda söylediklerinde ihlâslı olmak, bütün dikkati toplamak ve sağa sola bakmayı terk etmek;[52] Mücahid (ö: 104/722), gözü yummak, sesi kısmak ve organların sakin olması;[53] Hasan Basrî (ö: 110/728) ve Katâde (ö: 118/736), korkmak;[54] et-Taberî (ö: 310/922), Allah'a karşı itaatkâr olmak, azametine karşı korku duymak, vaad ve vaîdini tasdik etmek, yaratıcı karşısında acziyetini bilmek;[55] Kuşeyrî (ö: 465/1077) ise,

---

[48] Ebu Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî (ö: 310/922), **Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an,** Beyrut, Daru'l-Fikir, 1405, c.I, s.261.
[49] Yaşar Nuri Öztürk, **Din ve Fıtrat,** 4. bs., İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1997, s.103–104.
[50] Ahzap, 33/35 ; Âl-i İmran, 3/199.
[51] Hüseyin b. Mesud el-Ferrâ el-Begavî (ö: 516/1122), **Meâlimu't-tenzil,** 2. bs., Beyrut, Dâru'l-Marife, 1407, c.III, s.301; Ebu'l-Fadl Mahmud Alûsî (ö: 1270/1854), **Rûhu'l-meâni,** Beyrut, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, ty., c.XVIII, s.3.
[52] Alûsî, a.g.e., c.XVIII, s.3.
[53] Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cassas (ö: 370/980), **Ahkâmu'l-Kur'an,** Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1405, c.V, s.91; el-Begavî, a.g.e., c.III, s.301; Alûsî, a.g.e., c.XVIII, s.3.
[54] el-Cassas, a.g.e., c.V, s.91; el-Begavî, a.g.e., c.III, s.301.
[55] et-Taberî, a.g.e., c.I, s.261.

kalbin, Allah'ın huzurunda tüm dikkatiyle durması, Allah'ın tecellisi karşısında kalbin erimesi ve geri çekilerek saklanması,[56] şeklinde tanımlamaktadır.

el-Kurtubî'ye (ö: 671/1272) göre huşû, nefse ait olup tevazu ve sükûnet olarak uzuvlarda ortaya çıkan bir haldir. Kalpte bulunandan farklı olarak huşû gösteren, nifak üzere huşû göstermiş olur. İnsan, vücudundaki bütün kıllar huşû duymadığı sürece hâşi olamaz. Yapmacık tavırla, ağlar gibi olmak, zahiren başı eğmek şeytanın bir aldatması ve nefsin güzel gösterme çabasıdır.[57]

el-Cürcânî'ye (ö: 816/1413) göre, hak ehlinin nazarında huşû, Hakka itaat etme, boyun eğme ve kalpte devamlı olarak bulunan korku anlamına gelmektedir. Kendisini kızdıranlara veya fikrini benimsemeyenlere karşı çıkmayıp, bu durumdan rahatsız olmamak da huşûun alametlerindendir.[58] Allah'a karşı kalbiyle ve organlarıyla alçak gönüllü olan kimseye de hâşi denir.[59]

Huşû kelimesini, Muhammed Hamdi Yazır (ö: 1942), Rabbin azamet ve celali karşısında kulun büyük bir saygı hissiyle edep haline geçmesi ve bu duygunun organlara yansımasıyla bir durgunluğun meydana gelmesi, gözlerin secde yerine bakıp sağa sola iltifat etmemesi;[60] el-Mevdûdî, (ö: 1979), korkmak ve güçlü bir şahsın karşısında heybet hissine kapılmak, böyle bir şahsın huzurunda baş eğmek, bakışları aşağı çevirip, sesi alçaltmak;[61] Muhammed Esed (ö: 1992), tam bir sığınma duygusu içinde yürekten Allah'a sığınmak;[62] Süleyman Ateş, yalnız Allah'ı düşünmek, Allah'tan başka bir şey düşünmemeye çalışmak, namazda sağa sola bakmadan, bir şey ile meşgul olmadan, edep ve huzur ile Allah'ın huzurunda

---

[56] Ebu'l-Kasım Abdülkerim Kuşeyrî (ö: 465/1077), **er-Risâletü'l-Kuşeyrî,** Kahire, Dâru'l-Kütüb, ty., c.I, s.428-429.
[57] el-Kurtubî, a.g.e., c.I, s.374.
[58] el-Cürcânî, a.g.e., s.132.
[59] el-Cürcânî, a.g.e., s.128.
[60] Muhammed Hamdi Yazır (ö: 1942), **Hak Dini Kur'an Dili,** Ankara, Akçağ Yayınları, 1995, c.V, s.323.
[61] Ebu'l-Âlâ el-Mevdûdî (ö: 1979), **Tefhîmu'l-Kur'an**, Çev. Muhammed Han Kayani, İstanbul, İnsan Yayınları,1993, c.III, s.399.
[62] Esed, a.g.e., c.I, s.13.

durmak;[63] Yaşar Nuri Öztürk, benliğin sessiz ve sakin kalması, insanın korkulan yahut yüce tanınan şey karşısında kendini zayıf ve çaresiz hissetmesi,[64] şeklinde açıklamışlardır.

Kur'an ayetleri incelendiğinde huşûun hem genel saygı, hem de organların saygısı anlamında kullanıldığı görülmektedir.[65] Yukarıdaki tanımlarda bu içeriği verenler olmakla birlikte; buna uymayan anlam daralmalarının olduğu da inkar edilemez. Hâlbuki huşûun kelime anlamında yukarıdan aşağıya doğru hem manevi hem de maddi bir eğilme, alçalma ve küçülme söz konusudur. Şu halde bu kelime, insanın hem ruhen hem de bedenen yaşadığı psikolojik bir duyguyu çağrıştırmaktadır. Buradan hareketle, gönlün derinliklerinden dışa yansıyan ve bireyin Rabbine karşı acziyetini, boyun eğişini, teslimiyetini ve itaatini anlatan, tezahürleri organlarda görülen huşûu şöyle tanımlamak mümkündür.

Huşû: Üstün kudret sahibinin huzurunda kalben ve bedenen, severek ve isteyerek saygıyla eğilmek, O'nun karşısında acziyetin bilinciyle alçak gönüllü olmaktır.

2. KUR'AN'DA HUŞÛ İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Huşû kavramı incelenirken bu kavrama yakın ve karşıt anlamlı kavramların da belirlenmesi, varılacak sonucun doğruluğunu pekiştirmede faydalı olacaktır. Bu düşünceden hareketle, bu bölümde huşûa yakın ve karşıt anlamlı kavramların fiil ve isim türevleri incelenecektir.

2.1. Kur'an'da Huşû Kelimesine Yakın Anlamlı Kavramlar

Arapça sözlüklerde ve tefsirlerde huşû; hudû, ihbat, kunut, vecl, tadarrû ve tezellül kelimeleriyle açıklanmaktadır. Bunların kelime ve terim anlamlarının tespiti konunun daha iyi ortaya konulması açısından önem arz etmektedir.

---

[63] Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi,** İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, ty., c.VIII, s.470.
[64] Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an'ın Temel Kavramları,** 19. bs., İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1999, s.200.
[65] Bu ayetler hakkında Kur'an'da Huşû bölümünde bilgi verilecektir.

2.1.1. Hudû (الخضوع)

Ha-da-a (خضع) fiilinden masdar olan Hudû, isim ve fiil türevleri itibariyle şu anlamlara gelmektedir.

Ha-da-a (خضع) kelimesi; eğilmek, tevazu göstermek,[66] uysal ve sakin olmak,[67] itaat etmek, boyun eğmek,[68] umutlandırmak için sözü yumuşak söylemek,[69] değersiz olduğunu kabul etmek,[70] şerre ve günaha çağırmak,[71] başını yere eğmek,[72] yıldızın[73] ve güneşin[74] batmaya yüz tutması, meyvesinin çokluğundan dolayı bitkinin eğilmesi,[75] devenin hızlı yürümeye gayret etmesi,[76] ihtiyarlıktan dolayı düşkün olmak[77] anlamlarına gelmektedir.

Ah-da-a (اخضع) kelimesi, kadınla yumuşak konuşmak,[78] boyun eğmek;[79] ha-dda-a (خضَّع), eti parça parça etmek;[80] ta-ha-dda-a (تخضَّع), yalvarmak ve son derece itaatkâr olmak;[81] ih-te-da-a (اِخْتضع), itaatkâr olmak, tevazu göstermek,[82] deveyi aşılamak için ensesine binmek,[83] şahin vb.nin avına pike yapmak için başını eğmesi[84] gibi manalarda kullanılmaktadır.

Bunun yanında el-ehdau (الأخْضَع) kelimesi, zül ve hakarete razı olan

---

[66] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[67] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.73; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[68] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[69] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72-73.
[70] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.
[71] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.73; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[72] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.73.
[73] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.74; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.8.
[74] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166.
[75] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.74.
[76] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.75; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[77] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; Komisyon, **Mu'cemü'l-vasît**, 4. bs., Mısır, Mektebetü'ş-Şurûku't-Devliyye, 2004, s.241.
[78] İbn Manzur. a.g.e., c.VIII, s.72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[79] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; er-Râzî, a.g.e., s.75.
[80] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[81] Komisyon, **Mucemü'l-vasît**, a.g.e., s.241.
[82] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[83] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[84] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; Komisyon, **Mucemü'l-vasît**, a.g.e., s.242.

kişi,[85] yaratılıştan boynu eğik olan;[86] el-hâdiu (الخاضِع), tevazu sahibi;[87] el-hadaatü (الخَضَعة), kılıç, kırbaç vb. sesi;[88] el-hudaatü (الخُضَعة), herkese karşı tevazu gösteren[89] gibi anlamlara gelmektedir.

Ayrıca, el-hadûu (الخَضوع) kelimesi, böğürleri ses çıkaran kadın;[90] el-haydaatü (الخيْضَعة), savaş meydanı, savaş sebebiyle kalkan toz duman, savaşta seslerin birbirine karışması;[91] el-hadîatü (الخَضيِعة), hayvanların, özellikle atın karnından veya hayasından çıkan ses,[92] sel suyu sesi[93] gibi manalara gelmektedir.

Fiil ve isim türevleri incelendiğinde, huşûun kelime anlamında olduğu gibi, hudûun kelime anlamında da aşağıya doğru bir eğilmenin söz konusu olduğu görülmektedir. Örneğin; yıldızın batmaya yüz tutmasını ifade etmek için hem "ha-da-a" (خضع) fiili hem de "ha-şe-a" (خشع) fiili kullanılmaktadır.[94] Develer hızlı yürümeye gayret ettiklerinde boyunlarını yere doğru eğdiğinden dolayı, devenin hızlı gitmeye gayret etmesini ifade için Arap, "ha-da-a" (خضع) fiilini kullanırken,[95] deve hörgücünün eriyip alçalması anlamında "ha-şe-a" (خشع) fiilini kullanmıştır.[96]

Arapça sözlüklerde huşû, hudû kelimesi ile açıklanmıştır. Bazı eserlerde de huşû ve hudû aynı başlık altında işlenmiştir. Ebû Hilal el-Askerî (ö: 382/992) de huşû ve hudû hakkında farklı görüşler olduğunu aktarır. Bu görüşlerden birine göre huşû ve hudû kalpte meydana gelen fiillerdendir. Diğer bir görüşe göre huşû, külfet olarak düşünülmeksizin, kendisine huşû duyulana karşı kalpte korku ile birlikte bulunur. Hudû ise saygıya dayalı bir

---

[85] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[86] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.73; Fîrûzâbâdî a.g.e., c.III, s.18.
[87] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; er-Râzî, a.g.e., s.75.
[88] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.74.
[89] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.166; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.74; er-Râzî, a.g.e., s.75; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[90]Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[91] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., c.III, s.1204; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.74; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[92] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1204; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa,** a.g.e., s.166; İbn Manzur: a.g.e., c.VIII, s.75; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[93] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18; Komisyon, **Mucemü'l-vasît**, a.g.e., s.242.
[94] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72,74; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.18.
[95] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa,** a.g.e., s.166; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.75.
[96] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.72.

korku olmaksızın boyun eğiştir ki, bazen insan sevmediği ve istemediği halde kendinden daha üst konumda olan birinin önünde eğilebilmektedir. Bundan dolayı hudûun kalbe ait olduğu söylenemez. Başka bir görüşe göre ise hudû, huşû kelimesine yakın anlamdadır, ancak huşû seste, hudû ise bedende, itaatte ve boyun eğmede olur.[97]

Bütün bunlar huşû ve hudûun maddi anlamda bir alçalmayı ve eğilmeyi ifadede ortak olduğunu göstermektedir. Diğer yandan her ikisinin tevazu, itaat, sakin olmak, tam teslimiyet anlamlarında kullanılması, bunların çok farklı olmadığına işaret etmektedir. el-Cürcânî'nin (ö: 816/1413) eserinde 'huşû, hudû ve tevazu hakikat ehlinin ıstılahında aynıdır'[98] ifadesinin yer alması, bunun delillerinden sayılabilir.

2.1.2. İhbat (الإخبات)

İhbat, "ha-be-te" (خبت) fiilinin if'al (افعال) babından masdarı olup fiil ve isim türevlerine göre şu anlamlara gelmektedir.

Ha-be-te (خبت) kelimesi, gizli olmak;[99] ah-be-te (اخْبت), alçak gönüllü olmak, sükûnet bulmak, boyun büküp itaat etmek,[100] kavmin düz bir yere konaklaması;[101] el-habtü (الخبت), düz ve geniş arazi,[102] taşlık arazideki düz ve engebesiz alan,[103] içi kumla dolu alçak ve görünmeyen arazi,[104] dikenli çalıların her çeşidini bitiren uzun ve derin vadi;[105] el-İhbât (الإخبات), huşû ve

---

[97] Ebu Hilal el-Askerî (ö: 382/992), **el-Furûk fi'l-luga,** 3. bs. Beyrut, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979, s.243-244.
[98] el-Cürcânî, a.g.e., s.132.
[99] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27.
[100] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27
[101] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.151.
[102] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.151; İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.146.
[103] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27.
[104] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27.
[105] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27.

tevazu göstermek;[106] el-habît (الخَبيت), değersiz, önemsiz ve pis şey,[107] bozgunculuk yapan adam[108] gibi anlamlara gelmektedir.

Mücahid (ö: 104/722), Hac Suresinin 34. ayetinde yer alan "muhbitîn" (المخبتين) kelimesini, "Allah ile huzur bulan" anlamında "مطمئنّين"[109] kelimesi ile tefsir ederken, Hud Suresi 23. ayetteki "ahbetû" (اخبتوا) fiilini, "tevazu gösterenler" manasında "تواضعوا" fiiliyle açıklamaktadır.[110] Ferrâ'da (ö: 207/822) aynı kelimeyi, "huşû duyanlar" diye izah etmiştir.[111] "el-Muhbitîn" (المخبتين) kelimesini İbn Abbas (ö: 68/687) ve Katâde (ö: 118/736) alçak gönüllü, mütevazı olanlar; Mukâtil (ö: 150/767), ihlaslı olanlar; Kelbî (ö: 206/821), ibadetlerde gayret gösterenler;[112] Ahfeş (ö. 215/830), huşû duyanlar;[113] ez-Zemahşerî (ö: 538/1143) ise kalben ve bedenen tam bir teslimiyetle namaz kılarak Allah'la huzur bulanlar,[114] şeklinde tefsir etmiştir.

Bu açıklamalar ışığında, خبت kelimesi ve türevleri; tevazu göstermek, Allah ile huzur ve sükûn bulmak şeklinde iki anlam üzerinde birleşmektedir.

Yukarıda geçtiği üzere her iki anlam huşû ve hudû kavramlarında da bulunmaktadır.

Hac Suresinin 35. ayetinde Allah anıldığı zaman korku ve saygı duyan, musibetlere karşı sabırlı davranan, namazlarını erkânına uygun olarak, kalp huzuruyla kılan ve Allah'ın rızık olarak verdiği şeylerden Allah yolunda harcayanlar "muhbit" olarak nitelendirilmektedir.

Bütün bunlar, ihbatın sekine, yakîn, Allah'a güven gibi itminan makamlarının başı olduğunu; bu makamda istikrar bulanın kalbini hiçbir meşgalenin Allah'tan uzaklaştıramayacağını; bu dereceye ulaşan kimsenin, hiçbir şeye bakmadan, dünya varlıklarına takılıp kalmadan Hakka yol

---

[106] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.151; İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.28; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.146.
[107] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.28; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.146.
[108] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.28.
[109] Fahreddin er-Râzî (ö: 606/1209), **Mefâtîhu'l-ğayb**, Çev. Suat Yıldırım vd., Ankara, TDV Yayınları, 1993, c.XVI, s.311; İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27.
[110] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27.
[111] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.27.
[112] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.XVI, s.311.
[113] Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.XX, s.344.
[114] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.151.

alacağını göstermektedir.[115] Bu özellikler sebebiyledir ki, el-Herevî (ö: 481/1088), ismeti (korunması) şehvetini, iradesi gafletini kuşatan, talebi (arama gücü) selvetini (avunmasını) yenen, hiçbir engelle kalbini yalnızlığa düşürmeyen, hiçbir fitneyle yolu kesilmeyen, övgü ve yergi gözünde bir olan, halkı kendinden üstün gören kişiyi muhbit olarak isimlendirmektedir.[116]

2.1.3. Kunut (القنوت)

"Ka-ne-te" (قنت) fiilinin mastarı olan kunut ve türevleri sözlük anlamları itibariyle şu manalara gelmektedir.

Ka-ne-te (قنت) kelimesi, huşû duymak,[117] Allah'a karşı tevazu göstermek,[118] kulluğun ve aczin farkında olmak,[119] itaat etmek,[120] namazda susmak,[121] namazda kıyamı uzatmak,[122] namazda ayakta durmak,[123] namazda dua etmek,[124] dua etmek,[125] düşmana beddua etmek,[126] kadının kocasına itaat etmesi,[127] hacca devam etmek, cihadı uzatmak[128] gibi anlamları ifade eder.

el-Kânit (القانت) kelimesi ise, itaat eden, itaate devam eden,[129] Allah'ı zikreden,[130] âbid[131] ve huşû duyan[132] anlamlarına gelmektedir.

Kelime anlamı devam etmek olan kunut,[133] ayet ve hadislerde şu farklı ıstılahlarda kullanılmaktadır.

---

[115] Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.XX, s.345.
[116] Süleyman Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.XX, s.345-346.
[117] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73.
[118] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[119] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73.
[120] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73; er-Râzî, a.g.e., s.230.
[121] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[122] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73; er-Râzî, a.g.e., s.230; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[123] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[124] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73.
[125] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[126] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[127] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.524; İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[128] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.I, s.155.
[129] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.524; İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.74; el-Cürcânî, a.g.e., s.219.
[130] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.74.
[131] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.77.
[132] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.524.
[133] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.III, s.390.

1. İtaat etmek

Hz. Meryem'den, Rabbine itaat etmesi istenirken, Âli İmran Suresinin 43. ayetindeki " اقنتى " fiili bu anlamda kullanılmaktadır.[134] İbn Abbas (ö: 68/687), Hasan Basrî (ö: 110/728) ve Atâ (ö: 114/732) da bu görüştedir.[135]

Taat, Allah'ın emirleri ve yasakları karşısında nefsin feda edilmesidir. Yüce Yaratıcı, kölelerin efendisinin huzurunda duruşu ve emrine itaat edişi gibi, kullarının da huzurunda durmasını ve emrine itaat etmesini istemektedir. Bu istek karşısında sadece mü'minler Rablerinin davetine olumlu cevap verip kulluk bilincini kazandıkları içindir ki,[136] taatları kunut olarak isimlendirilmiştir. Bu bilinçle yapılmadığından dolayı mü'min olarak nitelenmeyenlerin eylemleri Allah katında kabul görmemiş ve boşa gitmiştir.[137]

Bakara Suresinin 116. ayetinde de kunutun bu anlamına vurgu yapılmaktadır. Mücahid (ö: 104/722) ve İbn Abbas (ö: 68/687) bu ayette "kânit" olmakla nitelenenlerin melekler, Üzeyir (a.s) ve İsa (a.s) olduğu kanaatindedir. Müşrikler, Yahudiler ve Hıristiyanlar tarafından kendilerine "Allah'ın çocukları"[138] denen bu varlıklar da Allah'a itaat etmektedir. el-Mevdûdî'ye (ö: 1979) göre, "كلّ له قانتون" onlar gurur ve kendini beğenmişlikten uzak, kul olduklarının, ibadet ve itaatten başka bir konumda olmayacaklarının farkında olarak, vücutları ile birlikte kalpleri de saygıya dayalı bir korku ile itaat eder, demektir.[139] Bu anlamıyla kunut kelimesine bakıldığında, melekler ve peygamberlerin övülen niteliklerinden olduğu anlaşılmaktadır.

2. Namazda kıyamı uzatmak

"Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ibadet eden, ahiretten çekinen ve Rabbinin rahmetini dileyen kimse (o inkârcı gibi) *midir? De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri*

---

[134] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.III, s.390.
[135] el-Cassas, a.g.e., c.II, s.156.
[136] Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Hasan el-Hakim et-Tirmizî (ö: 285/898), **Nevâdiru'l-usul fi ahâdîsi'r-resul,** Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1992, c.IV, s.188.
[137] Âl-i İmran, 3/22.
[138] Tevbe, 9/30; Nahl, 16/57; Enam, 6/100.
[139] el-Mevdûdî, a.g.e., c.IV, s.418.

bunları hakkıyla düşünür."[140] ayeti okununca, Allah'ın elçisi: *"Namazın en faziletlisi kunutu uzun olandır."*[141] buyurmuştur. İbn Ömer (ö: 74/693), Rasulullah'ın buradaki kunut kelimesi ile namazda kıyamı uzatmayı kastettiğini söylemektedir.[142]

Diğer taraftan, *"Kim yüz ayet okuyarak bir gecede namaz kılarsa gafillerden yazılmaz, kim de bir gecede iki yüz ayet okuyarak namaz kılarsa Allah'ın emrine itaat edip boyun eğen ihlâslı kullardan yazılır."*[143] hadisinde "القانتين" kelimesinin bu anlamı ifade ettiği anlaşılmaktadır.

3. Susmak

Zeyd b. Erkam (ö: 68/687) : *"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın."*[144] ayeti nazil oluncaya kadar biz namazda konuşurduk. Ne zaman ki bu ayet nazil oldu artık namazda konuşmayı bıraktık, demiştir.[145] Bu durum söz konusu ayetteki "قانتين" kelimesinin susmak anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Mücahid (ö: 104/722) kunutu; kıyamı ve rükûyu uzatmak, gözleri yere dikmek, tevazu göstermek, namazla ilgili olmayan şeyleri terk etmek, dünya işleri hususunda kendi kendine konuşmamak[146] olarak açıklamaktadır. Tasavvuf ehline göre ise kunut, huzurunda bulunulanın azametinin kalpte hissedilmesi ve bu bilinçle huşû duyulmasıdır. *"Namazın en faziletlisi kunutu*

---

[140] Zümer, 39/9.
[141] Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccac Müslim (ö: 261/874), **Câmiu's-sahîh**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty. c.I, s.520, Hadis Nu: 756; Ebû Abdullah Muammed b. Yezid İbn Mace (ö: 275/888), **es-Sünen,** Beyrut, Dâru'l-Fikir, ty., c.I, s.456, Hadis Nu: 1421; Ebû Bekr Muhammed b. İshak İbn Huzeyme (ö: 311/923), **es-Sahîh**, Beyrut, Mektebetü'l-İslami, 1390, c.II, s.186, Hadis Nu: 1155; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibban (ö: 354/965), **es-Sahîh**, 2. bs. Beyrut, Mektebetü'r-Risale, 1414, c.II, s.76, Hadis Nu: 361.
[142] el-Cassas, a.g.e., c.II, s.156.
[143] Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hakim en-Nisabûrî (ö: 405/1014), **el-Müstedrek ale's-sahîhayn,** Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, 1411, c.I, s.452, Hadis Nu: 1160.
[144] Bakara, 2/238.
[145] Muhammed b. İsmail Buhârî (ö: 256/869), **Câmi'us-sahîh**, 3. bs., Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1407, c.IV, s.1648, Hadis Nu: 4260; Müslim, a.g.e., c.I, s.383, Hadis Nu:539; Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö: 279/892), **es-Sünen**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ty., c.V, s.218, Hadis Nu: 2986; Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.III, s.390.
[146] Alûsî, a.g.e., c.II, s.157.

uzun olanıdır."[147] hadisiyle kastedilen de huşûu en çok olan namazdır. Bakara Suresinin 238. ayetinde Allah, önce kıyamı sonra da kıyamda kunutu emretmiştir. Bu ayetten de anlaşıldığı üzere kunut, kıyam değil kıyamın sıfatıdır.[148]

Bu açıklamalar ışığında kunutu şöyle tanımlamak mümkündür. Kunut: Dıştan gelen bir zorlama olmaksızın, imandan kaynaklanan,[149] salih amele devam etme arzusu, huzur ve sükûnet içerisinde itaat etme gayretiyle,[150] Rabbin huzurunda divan durmaktır.[151]

2.1.4. Vecl (الوجل)

Hakka yakın olanların, zikredenlerin, Allah'a boyun eğenlerin ve âriflerin sıfatı[152] olarak görülen "vecl"in isim ve fiil türevleri şu anlamlara gelmektedir.

Ve-cü-le (وجل) kelimesi, ihtiyarlamak, yaşlanmak,[153] korkmak;[154] vê-ce-le (واجل), çok korkmak;[155] el-vecl (الوجل), korkmak,[156] kalple korkmak;[157] el-vecîl (الوجيل) ve el-mevcil (المَوْجِل), içine su birikmiş çukur;[158] el-mevcel (المَوجل), düz taş;[159] el-vecel (الوَجَل), korkmak;[160] el-vücûl (الوُجول), ihtiyarlar[161] gibi manalarda kullanılmaktadır.

---

[147] Müslim, a.g.e., c.I, s.520, Hadis Nu; 1421; İbn Mace, a.g.e., c.I, s.456, Hadis Nu: 1421; İbn Huzeyme, a.g.e., c.II, s.186, Hadis Nu: 1155.
[148] Abdurrauf el-Münâvî (ö: 1031/1621), **Feyzu'l-kadir,** Mısır, el-Mektebetü't-Ticariyyetü'l-Kübra, 1356, c.II, s.42; Alûsî, a.g.e., c.II, s.157.
[149] Seyyid Kutub (ö: 1966), **fî Zılâli'l-Kur'an**, Çev. Emin Saraç vd., İstanbul, Çelik Yayınları, 1993, c.XII, s.31.
[150] Vehbe Zuhayli, **Tefsiru'l-münir**, Çev. Hamdi Arslan vd., İstanbul, Bilimevi Yayınları, 2003, c.XI, s.319.
[151] Yazır, a.g.e., c.II, s.97.
[152] Mehmet Necmettin Bardakçı, **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf,** Isparta, Fakülte Kitabevi Yayınları, 2000, s.91.
[153] Mevlüt Sarı, a.g.e., s.1635.
[154] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.722.
[155] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.723.
[156] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.722; er-Râzî, a.g.e., s.296.
[157] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.666.
[158] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.723.
[159] Mevlüt Sarı, a.g.e., s.1635.
[160] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.723.
[161] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.IV, s.64.

Dünya bir imtihan yeri, dünya hayatı da bir imtihandır.[162] İnsanlar çeşitli imkân ve nimetleri kullanma,[163] kayıp ve musibetler karşısındaki tutum ve davranışlarla[164] sınavdan geçmektedir. Ganimet konusunda beklentileri gerçekleşmeyen bir kısım sahabenin takındığı tavır karşısında Kur'an, Allah'ın adı anıldığı zaman gerçek manada mü'min olanların kalplerinin titrediğini ve adeta yerinden oynadığını haber vermektedir.[165] Böyle bir durumda, kalplerini rahmet ümidi ve sevgi heyecanı kaplayan, Allah'ın azamet ve ihtişamından kaynaklanan muhabbetle karışık korku duyan mü'minlerin nitelenmesinde "وجلت" fiili kullanılmıştır. İnananların imanının kuvvetlenmesine ve yakîn derecesine ulaşmasına sebep teşkil eden bu durum, onların bilgilerini, dolayısıyla ibadet sebeplerini ve delillerini de artırmaktadır.[166]

Kâmil manada mü'min olanların imanlarıyla duyguları arasında bir etkileşim vardır.[167] Bu etkileşim onların üzerinde Allah'ın cezalandırmasından duyulan endişeler ile Allah için duydukları huşû ve hudûlarına tesir etmekte,[168] verdiklerini bile kalpleri titreyerek vermelerine sebep olmaktadır.[169] Bu değerlendirmeleri göz önüne aldığımızda "vecl"i; "otoritesinden, cezasından veya görmesinden korkulan zatın karşısında kalbin çarpıp titremesi, tüylerin ürpermesi",[170] şeklinde tarif etmek mümkündür. Bu adi, sıradan bir korku olmayıp, Allah'ın azamet ve ihtişamından, gerekeni gerektiği gibi yapamamaktan kaynaklanan muhabbetle karışık bir korkudur.

---

[162] Mülk, 67/2.
[163] Araf, 7/95; Yunus, 10/22; Lokman, 31/31; Fussilet, 41/51.
[164] Bakara, 2/155; Araf, 7/94; Hud, 11/9.
[165] Enfal, 8/2.
[166] Yazır, a.g.e. c.IV, s.111.
[167] Karaman vd., **Kur'an Yolu**, Ankara, DİB Yayınları, 2006, c.II, s.663.
[168] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.XVI, s.312.
[169] Mü'minun, 23/60.
[170] Bardakçı, a.g.e., s.90.

2.1.5. Tadarrû (التضرع)

Talep ve rağbette mübalağa ifade eden[171] 'tadarrû'nun isim ve fiil türevleri şu manalara gelmektedir.

Da-ra-a (ضرع) kelimesi, boyun eğmek,[172] huşû duymak,[173] zelil ve düşkün olmak,[174] alçalmak,[175] güneşin batmaya yüz tutması;[176] ed-ra-a (اضْرع), birine çok mal vermek,[177] boyun eğdirmek, zelil ve hakir kılmak,[178] deve ve koyunun memesinin çıkmaya başlaması veya büyümesi,[179] doğurmadan önce deve ve koyunun memesine süt gelmesi;[180] da-rra-a (ضرّع), güneşin batmaya yüz tutması,[181] yemeğin pişmeye yüz tutması;[182] te-da-rra-a (تضرّع), itaatkâr olmak,[183] boyun eğmek,[184] yalvarmak,[185] bir ihtiyacı istemeye maruz kalmak,[186] eğilmek,[187] gölgenin çekilip kısalması[188] gibi manalara gelmektedir.

Bunun yanında ed-dar'u (الضرع) kelimesi, inek, koyun ve deve memesi;[189] ed-darîatü (الضريعة), büyük memeli deve ve koyun;[190] ed-darîu ve ed-dır'u (الضريع و الضرع), cehennem halkının yiyeceği,[191] denizin kıyıya attığı

---

[171] İbrahim Canan, **Kütüb-ü Sitte Tercüme ve Şerhi,** Ankara, Akçağ Yayınları, 1995, c.VIII, s.509.
[172] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.375; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.221; er-Râzî, a.g.e., s.159; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[173] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.375.
[174] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.375; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.221; er-Râzî, a.g.e., s.159.
[175] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[176] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[177] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.222; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[178] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.275; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.221; er-Râzî, a.g.e., s.159; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[179] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.22.
[180] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.223; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[181] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.222; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[182] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.222; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[183] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.221.
[184] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.221; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[185] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.221; er-Râzî, a.g.e., s.159; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[186] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.221; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[187] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.222.
[188] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.375; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[189] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.222; er-Râzî, a.g.e., s.159; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.55.
[190] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.222; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.55.
[191] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.224.

leş gibi kokan yeşil bitki,[192] hayvanın otlayamayacağı kadar kötü otlak, mera;[193] ed-darâatü (الضراعة), boyun eğmek, yalvarmak, teslim olmak;[194] ed-dâriu (الضارع), fiziki olarak veya yaşça küçük olan;[195] el-mudâriu (المضارع), benzer[196] gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Fahreddin er-Râzî'ye (ö: 606/1209) göre tadarrû, isyan etmeyi, diretmeyi bırakarak boyun eğmektir ki, bu anlamıyla tadarrû, huşû duymaktır. O, bu görüşünü En'am Suresinin 42 ve 43. ayetleriyle temellendirmektedir. *"Biz senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik de kendilerini çetin bir yoksulluk ve çeşitli hastalıklarla yakaladık; olur ki, böylece yalvarırlar. İşte onlar kendilerine bir azabımız gelip çattığı zaman olsun yalvarmalı değil miydiler? Fakat kalpleri katılaşmış şeytan da yapmakta olduklarını* (masiyetleri) *kendilerine süsleyip püslemiştir."* ayetiyle Allah, kalp katılığında, canları ve malları hususunda çeşitli belalar ve sıkıntılarla muaheze edilme derecesine ulaşmış olan toplumlara peygamberler gönderdiğini, ama onların boyun eğerek yalvarmadıklarını bildirmektedir.[197] Hâlbuki insan haddini bilip Rabbini tanımalı her zaman O'na muhtaç olduğunu, O'nun hükmü altında bulunduğunu ve hiçbir zaman ondan müstağni olamayacağını itiraf etmelidir.[198]

"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin."[199] ayetinde "تضرّعا" ifadesinin bulunması, kulun kendisinin ihtiyaç içinde ve aciz olduğunu bilmesi, Rabbinde ise, en mükemmel ilim, kudret ve rahmet sıfatlarının varlığını görüp müşahede etmesi içindir.[200] Şu halde tadarrû; Kalbin duyduğu haşyet neticesinde marifeti artırmasına ve tasdiki güçlendirmesine bağlı olarak,[201] kişinin aciz olduğunu izhar edip,[202] alçak gönüllülük, itaat ve ihlâsla

---

[192] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.223.
[193] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.223.
[194] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[195] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.222; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.56.
[196] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1249; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.223.
[197] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.IX, s.431.
[198] Yazır, a.g.e., c.III, s.556.
[199] Araf, 7/55.
[200] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.X, s.440.
[201] Ali Ünal, **Kur'an'da Temel Kavramlar,** İstanbul, Beyan Yayınları, 1990, s.510.
[202] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.X, s.440.

Rabbine yalvarmasıdır.[203]

2.1.6. Tezellül (التذلل)

"ذل" kökünden tefe'ul (تفعُّل) babında masdar olan tezellülün fiil ve isim türevleri şu manalara gelmektedir.

Ze-lle (ذلّ) kelimesi, hor ve hakir olmak,[204] alçak olmak,[205] zayıf ve güçsüz olmak;[206] e-ze-lle (اذلّ), zelil bulmak,[207] arkadaşların, dostların zelil olması;[208] ze-lle-le (ذلّل), asmanın salkımlarının sarkması,[209] düşmemesi için hurma salkımlarının dala konulması,[210] ağacın alçak olması sebebiyle meyvesini toplamanın kolay olması,[211] herkesin ulaşabileceği kadar ağacın alçak olması;[212] te-ze-lle-le (تذلل), boyun eğmek, itaat etmek;[213] is-te-ze-lle (استذل), küçümsemek, zelil ve hakir görmek[214] gibi manalarda kullanılmaktadır.

ez-Züllü (الذلّ) kelimesi, rahmet ve şefkat etmek,[215] hor ve hakir olmak,[216] izzet ve şerefin noksan olması,[217] bayağı, adi;[218] ez-zillü (الذِل), yumuşak huylu olmak,[219] çok çiğnenen, düz yol;[220] ez-zelêzilü (الذلاذل), gömleğin yere yakın etekleri;[221] ez-zelûlî (الذلولى), ahlakı güzel olan;[222] ez-

---

[203] Zuhaylî, a.g.e., c.IV, s.226.
[204] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[205] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[206] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[207] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.257; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[208] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.256; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[209] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207; İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.258; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379;
[210] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.258; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[211] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.258.
[212] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207.
[213] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207; İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.257; er-Râzî, a.g.e., s.93.
[214] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207; İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.257; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[215] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.257; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[216] er-Râzî,a.g.e., s.93; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[217] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.256.
[218] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.257.
[219] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.257; er-Râzî, , a.g.e., s.93; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[220] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207; İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.258; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[221] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.379; İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.259; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.
[222] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.379.

zelûl (الذلول), itaatkâr, boyun eğen,[223] uysal, serkeş olmayan hayvan,[224] şimşek ve yıldırım olmayan bulut;[225] ez-zelîl (الذليل), hor, hakir, önemsiz, alçak,[226] duvarları alçak, çatısı yere yakın olan ev,[227] kısa mızrak[228] gibi anlamlara gelmektedir.

Boyun eğen, istenildiği gibi kolaylıkla çekip götürülebilecek şekilde kullanılmaya müsait bulunan uysal şeye "zelül" denilmektedir. Burada hakaret ve horluk değil, kolaylık, yumuşaklık, uysallık söz konusudur. Nitekim tevazu bundan dolayı övülen bir tavırdır ve aynı zamanda bir şereftir.[229] Çünkü kulluk bilinciyle gerçekleşen alçalma ve saygı, insan vicdanı için mümkün olan her türlü yükselmenin üstünde yücelmeyi temin eden bir durumdur. Bu yücelme tezellül içinde gizli olan, adi gönüllerin layık görmediği hatta imkânsız saydığı bir yücelmedir.[230]

Tezellüldeki boyun eğme ve uysallık, harici bir sebep ve etkiyle meydana gelse de, esas itibariyle istekle yapılan bir fiildir.[231] Bu vasıf, uysal ve serkeş olmayan bir hayvan için kullanılabileceği gibi;[232] cansız varlıklar[233] ve insanlar[234] için de kullanılmaktadır.

"Ey iman edenler! İçinizden kim dininden dönerse bilsin ki, Allah onun yerine öyle bir kavim getirir ki, Allah onları sever onlar da Allah'ı severler; mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı da başları diktir."[235] ayet-i kerimesinde mü'minlerin vasfı, " اذلة على المؤمنين ", yani mü'minlere karşı alçak gönüllü, şefkatli ve merhametli,[236] onlara karşı kuvvete başvurmayan; zekâ, yetenek, etki, servet ve diğer güçlerini mü'minlerin aleyhine baskı aracı

---

[223] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207.
[224] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207; er-Râzî, , a.g.e., s.93.
[225] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.257.
[226] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.256.
[227] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.259.
[228] İbn Manzur, a.g.e., c.XI, s.259.
[229] Yazır, a.g.e., c.VII, s.495.
[230] Yazır, a.g.e., c.I, s.109.
[231] Yazır, a.g.e., c.VII, s.495.
[232] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.207; er-Râzî, a.g.e., s.93.
[233] Mülk, 67/15.
[234] Maide, 5/54.
[235] Maide, 5/54.
[236] Yazır, a.g.e., III, 206.

olarak kullanmayan,[237] Rablerinin emrine boyun eğmiş mütevazı insanlar olarak belirtilmektedir.

Mülk Suresinin 15. ayetinde zelül olarak nitelenen yeryüzü, her türlü istifadeye müsait olarak binilen ve incitmeden yürüyen uysal bir binit halinde tasvir edilmiştir.[238] İsra Suresinin 111. ayetinde ise Allah'ın acizlikten (من الذل) dolayı bir dosta, yardımcıya ihtiyacı olmadığı belirtilmektedir. Allah'ın rahmetiyle sevdiği, velilik verdiği, Allah'ın dostları denilebilecek kulları varsa da bu bir ihtiyaçtan kaynaklanmamaktadır. Şu halde tezellülü; acziyet bilinciyle ilim ve kudret sahibi varlığa karşı zorlama olmaksızın boyun eğmek ve itaat etmektir, şeklinde tanımlamak mümkündür.

2.1.7. Tevazu (التواضع)

"Ve-da-a" (وضع) fiilinin tefâul (تفاعل) babında mastarı olan tevazunun isim ve fiil türevleri şu manalara gelmektedir.

Ve-da-a (وضع) kelimesi, nefsini kötü görüp yermek,[239] indirmek, elinden bırakmak,[240] sermek, yaymak,[241] doğurmak,[242] boynunu vurmak,[243] elini yemeğe uzatmak,[244] elbisesini çıkarıp bırakmak,[245] nesebin düşük olması,[246] ticarette zarar etmek,[247] suçu üzerinden atmak,[248] devenin başını eğip süratli gitmesi,[249] emanet bırakmak,[250] birinin derecesini, değerini

---

[237] Karaman vd., a.g.e., c.II, s.296.
[238] Yazır, a.g.e., c.VII, s.496.
[239] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[240] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.396; er-Râzî, , a.g.e., s.302.
[241] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.399.
[242] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1300; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.400; er-Râzî,, a.g.e., s.302; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[243] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[244] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.396; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[245] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[246] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680.
[247] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680; er-Râzî, a.g.e., s.302; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[248] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.396; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[249] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1300; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.399; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[250] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.396.

düşürmek,[251] borcu indirmek, kaldırmak[252] gibi anlamlara gelmektedir.

Ve-dda-a (وضّع) kelimesi, kadınsı davranmak,[253] bir şeyi yamamak,[254] devenin uysal olması,[255] deve kuşunun yumurtalarını üst üste koyup istif etmesi; [256] vê-da-a (واضع), birinin görüşüne uymak,[257] bahse girip ödül koymak;[258] te-vâ-da-a (تواضع), itaat etmek, boyun eğmek, hakir olmak,[259] yerin çökmesi, alçak olması,[260] uzak olmak,[261] ittifak etmek;[262] i-tte-da-a (اتضع), boynuna basılarak kendisine binilmesi için devenin boynunu eğmesi;[263] is-tev-da-a (استوضع), fiyatını düşürmek, fiyatı düşürmesini istemek[264] gibi manalarda kullanılmaktadır.

Bunun yanında el-Vud'u (الوُضْع) kelimesi, hayızdan önce, temizliğinin sonunda hamile kalmak;[265] ed-daatü (الضَّعة), alçak, adi adam;[266] el-vâdıu (الواضع), yeminine muhalefet eden, yalan söyleyen;[267] el-vâdıatü (الواضِعة), suç işleyen, günahkâr kadın,[268] su kenarında otlayıp başka yere gitmeyen develer;[269] el-vadîu (الوضيع), şerefini önemsemeyen adam,[270] kurumadan alınıp çömleğe konulan hurma,[271] değeri düşürülen şey;[272] el-Vadîatü

---

[251] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1300; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[252] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.396; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[253] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397.
[254] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.399.
[255] ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680.
[256] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.400.
[257] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.401; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[258] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.401; er-Râzî, , a.g.e., s.302; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[259] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1300; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397; er-Râzî, a.g.e., s.302; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[260] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397.
[261] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[262] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397.
[263] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1300; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.400; Fîrûzâbâdî a.g.e., c.III, s.95.
[264] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.396; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[265] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1300; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.400; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[266] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397.
[267] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[268] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[269] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.401; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[270] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.680; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397; er-Râzî, a.g.e., s.302.
[271] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1299; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[272] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.

(الوضيعة), fiyat indirimi,[273] maliyetin altında satış,[274] haraç ve öşür gibi sultan tarafından alınan şeyler,[275] suyun kenarında otlayıp oradan ayrılmayan develer,[276] tatlı bitkilere eğilim gösteren deve;[277] el-mevdûatü (الموضوعة), uydurulmuş söz;[278] el-muvaddau (الموضَّع), cinsiyetsiz, kadınsı, iktidarsız;[279] el-muvaddıu (الموضِّع), ayağı tökezleyip düşen hayvan[280] gibi manalara gelmektedir.

Kuşeyrî'nin (ö: 465/1077), Allah'a itaat edip hükmüne itirazı terk etmek, söyleyene bakmaksızın hakkı kabul etmek ve halk üzerine şefkat kanatlarını gerip onlara karşı yumuşak davranmak[281] şeklinde tanımladığı tevazuyu Süleyman Ateş, "Hakka teslim olarak hükmüne, kaderine itirazsız itaat etmek,"[282] "alçak gönüllü olmak"[283] diye açıklamıştır. Tevazu bu anlamıyla Kur'an'da da kullanılmaktadır. Cenab-ı Hak elçisine mü'minlere karşı tevazu kanatlarını indirmesini öğütlemekte,[284] katı kalpli olması veya sert davranması halinde mü'minlerin etrafından dağılıp gideceklerini haber vermektedir:

"O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet, bağışlanmaları için dua et, iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever."[285]

Hakka tam anlamıyla teslimiyet göstererek mütevazı olmak

---

[273] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.396; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[274] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.397; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[275] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.399; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[276] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.94.
[277] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[278] Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[279] el-Cevherî, a.g.e., c.III, s.1300; Fîrûzâbâdî, a.g.e., c.III, s.95.
[280] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.400.
[281] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.427 ve devamı.
[282] Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.VIII, s.468.
[283] Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.XX, s.340.
[284] Hicr, 15/88.
[285] Âl-i İmran, 3/159.

peygamberlerin ve salih kulların niteliklerindendir.[286] Kur'an da bu niteliğe sahip kullardan, yeryüzünde alçak gönüllü ve vakarlı olmaları sebebiyle, övgüyle söz etmektedir.[287]

İlim ve anlayışın ağırlığını taşıyan mü'minler, hareketlerinde, konuşmalarında, mülayim, mütevazı ve vakarlı olmalıdır. "Zulmetmezsen zulüm görürsün" psikolojisi ve alışkanlığı içinde alçak gönüllülüğü düşkünlüğün delili saymak, kibir, sertlik ve zorbalıkla şeref elde etme arzusunda olmak, cahiliye insanına has bir tavırdır.[288] Zira Kur'an'da böbürlenmekten, kibirli yürümekten sakınılması gerektiği vurgulanmaktadır.[289] Çünkü insan ne yeri yırtabilecek kadar güçlü kuvvetlidir, ne de boyca dağlara ulaşabilmesi mümkündür.[290] Dahası, kendini beğenmiş insanlar, Allah'ın sevgi ve rahmetinden mahrum olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.[291] Dolayısıyla kibir, merhamet edilmeyen bir musibet ve ateşten bir gömlektir.[292]

2.2. Kur'an'ı Kerimde Huşû Kavramının Karşıt Anlamlıları

Kavramları yerli yerine koymada, anlam yakınlığı olan kelimeleri bilmek kadar karşıtlarını bilmek de önemlidir. Beyazı kavrayabilmek için siyahı bilmenin önemi azımsanamaz. Huşûun anlam alanını belirlerken onun karşıtı olan kelimeleri incelemek de önem arz etmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'an'da huşû kavramının karşıt anlamlısı olarak kasvet ve tekebbür kelimeleri kullanılmaktadır.

2.2.1. Kasvet (القسوة)

قسا fiilinden mastar olan kasvet (القسوة) ve türevleri şu anlamlara gelmektedir.

---

[286] Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö: 375/985), **Tenbîhu'l-ğafilîn**, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Ankara, Bedir Yayınları, 1997, c.I, s.208.
[287] Furkan, 25/63.
[288] Murat Sarıcık, **İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye,** Isparta, Tuğra Matbaası, 1998, s.14-15.
[289] İsra, 17/37; Lokman, 31/18.
[290] İsra, 17/37.
[291] Lokman, 31/18.
[292] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.439.

Ka-sê (قسا) kelimesi, kalbin taş gibi olması,[293] sert ve katı olmak,[294] taşın kayadan daha sert olması;[295] ak-sê (اقسا), günahların kalbi katılaştırması,[296] sertleştirmek;[297] kâ-sê (قاسا), zor işe göğüs germek, tahammül etmek[298] gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

el-Kasiyyü (القسي) kelimesi, şiddetli savaş, rüzgâr, [299] sıcak, soğuk veya kıtlık sebebiyle zor geçen gün ve yıl,[300] yağmur yağmaması sebebiyle sıkıntılı geçen sene,[301] sahte basımdan dolayı yumuşaklığını kaybeden para,[302] şiddetli yürüyüş;[303] el-kasiyyetü (القسية), şiddetli soğuk;[304] el-kâsiyetü (القاسية), hiçbir şey bitirmeyen sert arazi,[305] zifiri karanlık gece;[306] el-kasvetü (القسوة), taş yüreklilik, kabalık, şiddet[307] gibi manalara gelmektedir.

Sert ve kaskatı olma kelime anlamına sahip olan kasvet, kalbe ait bir sıfat olarak kullanıldığında, kalbin yumuşaklığını, rahmet ve huşûunu kaybetmesini, günahların onu taş gibi yapmasını ifade etmektedir.[308]

Yaratıcısından korkup, O'na karşı saygı duyması için yaratılan kalp, delilleri ve ibret verici şeyleri fark etmesinden ötürü etkilenir. Kalbin etkilenmesinin göstergesi ise inadı, isyanı, kibirlenmeyi bırakıp; Allah'a itaatı, hudû ve huşûu izhar etmesidir.[309] Onu bu niteliklerden uzaklaştıran bir şey kalbe arız olduğu zaman da etkilenmeme hususunda o artık taş gibi olur. Hatta taştan daha katı hale gelir.[310] Kalpleri bu hale gelmiş olanlar, dağlar

---

293 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.180; er-Râzî, a.g.e., s.224.
294 İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.180.
295 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa,** a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.180; er-Râzî, a.g.e., s.224.
296 İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181; er-Râzî, a.g.e., s.224.
297 İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181; er-Râzî, a.g.e., s.224.
298 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181; er-Râzî, a.g.e., s.224.
299 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
300 İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
301 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
302 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181; er-Râzî, a.g.e., s.224.
303 İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
304 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
305 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
306 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
307 ez-Zemahşerî, **Esâsu'l-belâğa**, a.g.e., s.508; İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.180; er-Râzî, a.g.e., s.224.
308 İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.
309 İbrahim Canan, a.g.e., c.VII, s.109.
310 Bakara, 2/74.

yerinden oynasa, yer yarılsa,[311] gökten onlara melek inse yahut ölüler kendileriyle konuşsa,[312] yine de etkilenmezler. Bunlar bu katı kalpleri sebebiyle hikmeti sezecek idrakten yoksundurlar.[313] Kalplerindeki manevi alıcılar sönünce, kalbin uzantısı olan organları da faaliyetlerini yürütemez hale gelmiş ve âtıllaşmış olur.[314] Artık *"…onların kalpleri vardır ama onunla gerçeği kavrayamazlar; gözleri vardır fakat onlarla göremezler; kulakları vardır lakin onlarla işitemezler."*[315]

Ruh ile beden arasında hayranlık verecek derecede bir etkileşim vardır. Ruhta meydana gelen olumlu veya olumsuz her hangi bir durum, bedende etkisini gösterir. Bedeni etkileyen bir etken de ruha tesir eder. İnsan, ekşi bir şeyi hatırladığında dişleri kamaşır. Kötü veya öfkelendirecek bir şeyi hatırladığında ise titrer, bedeni ısınır, gözleri büyür, organları normal olmayan tepkiler gösterir. Bunlar, ruhun içinde bulunduğu durumun bedeni etkilediğini göstermektedir. Yine insan, dini pratiklerden birine devam ettiği zaman ruhunda köklü ve kuvvetli bir meleke meydana gelir. Güzel bir çiçek kokladığı, hoşlandığı bir müzik dinlediği zaman bir rahatlama ve huzur hisseder. Bunlar da bedenden ruha geçen etkinin varlığını göstermektedir. O halde dini duygu ve düşüncelere karşı katılaşmış olan kalbin hükmettiği organların bu alanda faaliyet göstermesi beklenemez.

Hiçbir şeyden etkilenmeyen kâfirlerin kalpleri, küfür üzere inat etmeleri sebebiyle, taştan daha katı hale gelmiş,[316] bunu davranış bozukluğu ve yoldan çıkmışlık izlemiştir.[317] Bundan dolayı ilahi kelamı, kelimelerin yerlerini değiştirerek bozmuşlar,[318] buna fırsat bulamadıklarında da bozgunculuklarını yanlış ama nefislerine hoş gelen yorumlamalarla yapmışlardır. Bu eylemleri

---

[311] Ra'd, 13/30-31.
[312] Enam, 6/111.
[313] A'raf, 7/179.
[314] Ramazan Altıntaş, **Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet,** İstanbul, Pınar Yayınları, 1995, s.382.
[315] A'raf, 7/179.
[316] Bakara, 2/74.
[317] Kutub, a.g.e., c.XIV, s.306.
[318] Bakara, 2/75; Nisa, 4/46; Maide, 5/13.

neticesinde onlar, hatırlatıldıkları ve ihtar edildikleri şeylerin bir kısmından tat almayı ve faydalanmayı düşünemez olmuşlardır.[319]

Hasan Basrî (ö: 110/728), manevi zevkten mahrum olmayı, kalbin katılığı nedeniyle, zevkle amel etme kapısının kapalı olmasına bağlamaktadır.[320] Sorulduğunda O'na inandıklarını söyleseler bile, gönüllerinde Allah'a yer vermeyen, hayatlarında bu inancın izleri görülmeyen, hakikatlere karşı duyarsız hale gelmiş, inanç ve değerler konusunda doğru ile yanlışı ayırma kaygısını kaybetmiş kimselerin manevi zevkleri tatması söz konusu olamaz.[321]

Kalplerini Yaratıcıya ve O'nun rızasını kazanacak şeylere açanların huzurlu haline karşılık, kalpleri katılaşanlar, içlerini kemiren büyük bir huzursuzluk hali içinde yaşamak zorunda kalacaklardır.[322]

Kelime anlamı olarak, sert ve kaskatı olma anlamına sahip olan kasvet, kalbe ait bir sıfat olarak kullanıldığında, kalbin yumuşaklığını, rahmet ve huşûunu kaybetmesini, günahların onu taş gibi yapmasını ifade etmektedir.[323] Huşû ise kelime olarak, yukarıdan aşağıya doğru bir alçalma ve eğilmeyi ifade ederken; terim olarak, üstün kudret sahibinin huzurunda kalben ve bedenen, severek ve isteyerek saygıyla eğilme, O'nun karşısında alçak gönüllü olma anlamına gelmektedir. Bu açıklamalar ışığında kasvetin, bir huşûsuzluk hali olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

2.2.2. Tekebbür (التكبر)

كبر fiilinden tefe'ul (التفعل) babında mastar olan tekebbürün fiil ve isim türevleri şu anlamlarda kullanılmaktadır.

Ke-bü-ra (كبر) kelimesi, makamda, mevkide büyük olmak, şerefli

---

[319] Yazır, a.g.e., c.III, s.120.
[320] Kuşeyrî, a.g.e., c.II, s.470.
[321] Karaman vd., a.g.e., c.IV, s.611.
[322] Altıntaş, a.g.e., s.381-382.
[323] İbn Manzur, a.g.e., c.XV, s.181.

olmak,[324] küçükken büyümek,[325] iri yapılı olmak,[326] işin ağır ve meşakkatli olması,[327] bir grubun en bilgilisi veya reisi olmak;[328] ek-be-ra (اكبر), bir şeyi büyük görmek, büyütmek,[329] büyük çocuk doğurmak,[330] hayız görmek,[331] çocuğun kakasını yapması;[332] ke-bbe-ra (كبّر), ululamak, büyük görmek;[333] te-ke-bbe-ra (تكبّر) ve İs-tek-be-ra (استكبر), kibirlenmek, kendini büyük görmek,[334] inat ederek hakkı kabulden kaçınmak[335] gibi manalara gelmektedir.

el-Kebîratü (الكبيرة) kelimesi, dinen yapılması yasak olan büyük günah;[336] el-kübbêru (الكُبّار), aşırı derecede büyük olan;[337] el-kibru (الكِبر), kibir, azamet, büyüklenmek, büyük günah;[338] el-kebratü (الكَبْرة), yaşlılık[339] gibi anlamlara gelmektedir.

Bazı insanlar, bir takım özelliklerine güvenerek, hayatlarında Allah'a hiç ihtiyaç yokmuş gibi davranışlar içerisine girebilmektedir. Bunların isyankâr bir tavır içerisine girerek, kendilerini Allah'tan müstağni saymaları, hakkı kabulden kaçınmaları ve başkalarını küçük görerek tahkir etmeleri tekebbür olarak isimlendirilmektedir.[340] Halbuki "Yaratılmışların sıfatlarından yüce olan" anlamındaki "el-Mütekebbir" Allah'ın bir sıfatıdır.[341] Bu nedenle tekebbür, insanlar hakkında kınanmış bir niteliktir.

İnkârcı toplumlarda büyüklük taslayanlar; elit tabaka, servet düşkünleri, liderler, makam ve mevki sahibi kişiler olarak karşımıza

---

[324] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.126; er-Râzî, a.g.e., s.234.
[325] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.127; er-Râzî, , a.g.e., s.234.
[326] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.126; Komisyon, a.g.e., s.772.
[327] Komisyon, a.g.e., s.772.
[328] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.126.
[329] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.126; er-Râzî, a.g.e., s.234.
[330] Komisyon, a.g.e., s.772.
[331] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.126.
[332] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.130.
[333] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.127; Komisyon, a.g.e., s.772-773; er-Râzî, a.g.e., s.234.
[334] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.129; er-Râzî, a.g.e., s.134.
[335] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.129; Komisyon, a.g.e., s.773.
[336] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.129; Komisyon, a.g.e., s.773.
[337] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.127; er-Râzî, a.g.e., s.234.
[338] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.129; er-Râzî, a.g.e., s.234.
[339] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.126; er-Râzî, a.g.e., s.234.
[340] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.129.
[341] Haşr, 59/23.

çıkmaktadır. Ne zaman toplumun ıslahı için bir peygamber gönderilse, bunlar Allah'ın elçisine karşı gelmekte,[342] vicdanlarının kabul ettiği şeyleri bile kibirleri sebebiyle inkâra yeltenmektedirler.[343] Bu gruba dâhil olanlar o kadar ileri gidiyorlar ki, fikir ve inanç özgürlüğünü bile kendi tekellerinde olan bir hakmış gibi görebiliyorlar.[344]

"Kavminden ileri gelen kibirliler dediler ki: 'Ey Şuayb! Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız, ya da dinimize dönersiniz'."[345]

"İşte Firavun ve takımı yenilip küçük düştüler. Sihirbazlar hep birden secdeye kapandılar ve dediler ki: 'Âlemlerin Rabbine iman ettik. Musa'nın ve Harun'un Rabbine.' Firavun: 'Ben size izin vermeden iman ettiniz ha! Şüphesiz bu bir hiledir, siz bunu şehirde kurmuşsunuz, yerli halkı oradan çıkarmak istiyorsunuz, sonra anlayacaksınız! Yemin olsun ki, ellerinizi ayaklarınızı çaprazlama keseceğim, sonra da hepinizi asacağım' dedi."[346]

Ayetlerde açıkça ifade edildiği üzere; Medyen halkının ileri gelenleri, Şuayb (a.s)'ı ve ona inananları, küfre dönme ya da beldeyi terk etme tercihine zorlarken, Firavun da kendi izni olmadan halkının iman etme, secdeye kapanma hakkı olmadığını söyleyebilmektedir.

Kibirlenmek, sadece isyan ve itaatsizlik, küfür ve inançsızlık değil, aynı zamanda büyüklük taslama ve meydan okumadır. İblisin kibirli olarak nitelenmesi,[347] onun itaatsizliği ve Hz. Âdem'e secde etmek istememesindeki ısrarından kaynaklanmaktadır. İtaatsizlikteki direnişinin sebebi sorulunca o, Hz. Âdem'in ve kendisinin yaratılış maddesi arasında yanlış bir mukayeseye girerek, kendisinin ateşten Âdem'in ise topraktan yaratıldığını, dolayısıyla ona secde etmeyeceğini ifade etmiştir.[348] Dikkat edilirse İblis'in Allah'a isyanının

---

[342] Enam, 6/80; Araf, 7/59-60, 65-66, 75-76, 88, 109; Bakara, 2/87; Casiye, 45/17; Saffat,37/35-36.
[343] Enbiya, 21/63-67.
[344] Altıntaş, a.g.e., s.180-181.
[345] Araf, 7/88.
[346] Araf, 7/119-123.
[347] Sad, 38/74; Bakara, 2/34.
[348] Bakara, 2/34; Sad, 38/74-78.

temelinde yücelme, büyüklenme ve meydan okuma yatmaktadır.[349]

İnsanın böyle bir tavır içinde olması, Allah'ın üstün otoritesine karşı gelmek ve baş kaldırmaktan başka bir şey değildir. Yeryüzünde burnu yukarda gezen, göğsü kibirle şişip inen, böbürlenerek yürüyen,[350] düşüncesizlik ve tahkir edici tutumları içinde fakir ve zayıfları ezenler, Kur'an'da kınanmış ve tehdit edilmiştir.[351] İnsani ilişkiler içinde bile Allah'ın buğzuna sebep olan bu davranış, Allah'a, elçisine ve vahye yöneltildiğinde, itaatsizliğin, haddini bilmezliğin ve inkârın en aşırı şeklini almaktadır.[352]

"Şüphesiz Rabbinin katında olanlar, O'na kulluk etmekten büyüklenmezler."[353] ayetiyle meleklerin Allah'a ibadetten kaçınmadıkları ifade edilmektedir. Melekler, alabildiğine temiz, şehvet, gazap, kin ve haset gibi şeylerden uzak olmalarına rağmen ibadete, secdeye, huşûa ve itaate devam ettiklerine göre, beşeri lezzetler ve insani hususiyetlerle donatılmış olmasından dolayı insanın, Allah'a itaat ve kulluk etmesi daha evladır.[354]

Kur'an'da, kibirlenmek ve ona eş anlamlı kelimeler, inkâr edenlerin en ayırt edici niteliği olarak kullanılmaktadır.[355] Allah'ın ayetlerine karşı çıkanlar, bunlar hakkında haktan sapanlar, onları yalan sayanlar, inatlarına devam edip isyankâr davrananlar tekebbür sıfatını benimsemiş olmaktadır.[356]

Yaratılış maddesinin farklılığı,[357] üstün ırk anlayışı,[358] inkârı adet edinmek ve gaflet,[359] ilmi yetkinlik,[360] beden ve maddi hayat itibariyle güçlü ve kuvvetli olmak[361] gibi kuru vehimler kibre sebep olabilmektedir. Ne var ki,

---

[349] Altıntaş, a.g.e., s.179-180.
[350] Lokman, 31/18.
[351] Maun, 107/2-3.
[352] Toshihiko Izutsu (ö: 1993), **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1991, s.195.
[353] Araf, 7/206.
[354] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.XI, s.232.
[355] Toshihiko Izutsu (ö: 1993), **Kur'an'da Allah ve İnsan**, Çev. Süleyman Ateş, İstanbul, A.Ü. Basımevi, 1975, s.197.
[356] Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (ö: 1250/1834), **Fethu'l-kadir**, Beyrut, Dâru'l-Fikir, ty. c.IV, s.518 ; el-Begavî, a.g.e., c.IV, s.116.
[357] Bakara, 2/34; Sad, 38/74-78.
[358] Kasas, 28/39; Mü'minun, 23/46.
[359] Araf, 7/146.
[360] Mü'minun, 23/83.
[361] Fussilet, 41/15; Kehf, 18/34.

kibirden dolayı Allah'a boyun eğmeyen insanların nicesinin günlük hayatta bir menfaat ve çıkar karşısında ne kadar alçaldıklarını görmek mümkündür. Şu halde, tevazu bir nimet, kibir ise merhamet edilmeyen bir musibet ve ateşten bir gömlektir. İzzet, onur ve Yaratıcının rızasını kazanma imkânı tevazudadır. Kibirde şeref arayan onu bulamayacaktır.[362]

Bu açıklamalar ışığında; kibirlenmek, kendini büyük görmek,[363] inat ederek hakkı kabulden kaçınmak[364] gibi anlamlara gelen tekebbürün bir huşûsuzluk hali olduğu anlaşılmaktadır.

Bu bölüm itibariyle sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Kur'an'daki huşû, tadarrû, kunut vb. terimler, basit alelade bir tevazu manasını ifade etmez. Bunlarla anlatılmak istenen şey, Yaratıcının azameti bilinciyle birlikte, gönülden ve isteyerek boyun eğmedir. Kısaca bu, İslam bilincinden doğan özel bir tevazudur.[365]

---

[362] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.433.
[363] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.129; er-Râzî, a.g.e., s.134.
[364] İbn Manzur, a.g.e., c.V, s.129; Komisyon, a.g.e., s.773.
[365] Izutsu, **Kur'an'da Allah ve İnsan**, a.g.e., s.189.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN VE SÜNNETTE HUŞÛ

1. KUR'AN'DA HUŞÛ

1.1. Kelime Anlamı Açısından Kur'an'da Huşû

Huşû kavramı türevleriyle birlikte on altı ayette on yedi defa geçmektedir.[1] Bunlardan İsra, 17/109; Taha, 20/108; Enbiya, 21/90; Mü'minun, 23/2; Fussilet, 41/39; Şura, 42/45; Kamer, 54/7; Kalem, 68/43; Mearic, 70/44; Naziat, 79/9; Ğaşiye, 88/2 ayetleri Mekke'de nazil olmuştur. Bakara, 2/45; Âli İmran, 3/199; Ahzab, 33/35[2]; Hadid, 57/16 ve Haşr, 59/21 ayetleri ise, Medine'de nazil olmuştur.[3]

Bu ayetlerde huşû ve türevleri kelime manası bakımından şu anlamlarda kullanılmaktadır.[4]

1.1.1. Yumuşamak

Kur'an'a karşı insan gönlünün alacağı veya alması gereken durumu açıklamak üzere, *"İman edenlerin, Allah'ı anması ve O'ndan inen gerçek için kalplerinin yumuşaması zamanı hala gelmedi mi? Onlar, daha önce kendilerine kitap verilip de üzerlerinden uzun zaman geçmiş, artık kalpleri katılaşmış bulunanlar gibi olmasınlar. Onlardan birçoğu büsbütün yoldan çıkmışlardır."*[5] denilirken, burada "تَخْشَعَ" fiili, kalbin yumuşaması anlamında kullanılmaktadır.

---

[1] Muhammed Fuad Abdulbâkî, **el-Mucemu'l-müfehres li elfâzı'l-Kur'an**, Beyrut, Dâru'l-Marife, 2003, s.342, 468, 477.
[2] Bu ayette,"والخاشعين والخاشعات " şeklinde, iki kere geçmektedir.
[3] Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî (ö: 794/1391), **el-Burhan fi ulûmi'l-Kur'an,** Beyrut, Daru'l-Marife, 1391, c.I, s.193-194.
[4] Bayraktar Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri,** İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2004, c.XIII, s.181-183.
[5] Hadid, 57/16.

1.1.2. Gönülden Bağlılık

Huşû kelimesinin Kur'an'daki diğer bir kullanımı 'gönülden bağlılık'tır. Kendilerine önceden kitap verilenlerin Kur'an'ı dinledikleri zaman secdeye kapandıklarını ve Kur'an'ın Allah'a olan gönülden bağlılıklarını artırdığını[6] ifade için, "خشوعا" mastarı kullanılmaktadır.

1.1.3. Yürekten Allah'a Yönelmek

Huşû kelimesi, Allah'a tam bir yönelişi ifade etme anlamında da kullanılmaktadır. *"Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım isteyiniz. Kuşkusuz bu davranış, yürekten Allah'a yönelenler dışında herkese zor gelir."*[7] ayetinde "الخاشعين" , kelimesi Allah'ın emirlerini yerine getirmede etkili olan, isteyerek ve yürekten Allah'a yönelişi ifade etmektedir.

1.1.4. Saygı Duymak

Peygamber ahlakının önemli bir davranış şeklini ve ruh halini ifade etmek üzere, *"Biz onun da duasını kabul ettik ve ona Yahya'yı verdik; eşini de kendisi için* (çocuk doğurmaya) *elverişli kıldık. Onlar* (bütün bu peygamberler), *hayır işlerinde koşuşurlar, umarak ve korkarak bize yalvarırlardı. Onlar, bize karşı derin saygı içindeydiler."*[8] ayetinde "خاشعين" kelimesi saygı duymak anlamda kullanılmaktadır.

1.1.5. Boyun Eğmek ve Alçak Gönüllülük

Yine "خاشعين" kelimesi, *"Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, hem Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmazlar. İşte onların Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır."*[9] ayetinde boyun eğmeyi ifade etmektedir.

---

[6] İsra, 17/109.
[7] Bakara, 2/45.
[8] Enbiya, 21/90.
[9] Âl-i İmran, 3/199.

"Onlar namazlarında alçak gönüllü bir duyarlılık içindedir."[10] ayetinde ise "خاشعون" kelimesi, alçak gönüllülük ve tam teslimiyet anlamında kullanılmıştır.

1.1.6. Sesini Kısmak

Mahşerde, Allah'ın huzurunda ileri geri konuşulamayacağını, seslerin kısılacağını ifade için "خشع" fiili kullanılmıştır. *"O gün, hiçbir tarafa sapmadan o davetçiye* (sûr'a üfleyenin çağrısına) *uyarlar. Öyle ki, Rahman'ın heybetinden sesler kısılmıştır. Artık bir fısıltıdan başka hiçbir şey işitemezsin."*[11] ayetine bakıldığında, kıyamet gününde Allah'ın azameti sebebiyle zorunlu sessizlik durumunun huşû kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir.

1.1.7. Zelil Olmak

Bazı insanların ahiretteki hallerini tasvir eden, *"Bir takım yüzler o gün eğilmiş zillete düşmüştür."*[12] ayetinde "خاشعة" kelimesi zelil olmak anlamında kullanılmış, bununla onların içinde bulundukları çaresizlik hali ortaya konulmuştur.

1.1.8. Gözleri Öne Eğmek

Bazı ayetlerde huşû kelimesinin gözlerin öne eğilmesi anlamında kullanıldığı görülmektedir. *"Gözleri korkudan önlerine eğildikçe eğilmiş, dehşet içinde mezarlarından çıkar, yayılmış çekirgeler gibi her tarafı dalga dalga kaplarlar."*[13] ayetinde "خُشّعا" kelimesi; *"Gözleri düşük, kendilerini bir alçaklık saracak da saracak. İşte onlara vaad edilen gün, o gündür."*[14] ayeti ve *"İnsanların gözleri yere döner."*[15] ayetinde "خاشعة" kelimesi gözleri yere

---

[10] Mü'minun, 23/2
[11] Taha, 20/108.
[12] Ğaşiye, 88/2.
[13] Kamer, 54/7.
[14] Mearic, 70/44.
[15] Naziat, 79/9.

eğmeyi ifade etmektedir.

1.1.9. Ezilip Büzülmek

"Eğer Biz bu Kur'ân'ı bir dağın tepesine indirseydik onun, Allah'a tazimi sebebiyle başını eğip parçalandığını görürdün. İşte bunlar birtakım misallerdir ki, düşünüp istifade etmeleri için, Biz onları insanlara anlatıyoruz."[16] ayetinde "خاشعا" kelimesi ezilip büzülmeyi ifade etmektedir.

1.1.10. Kupkuru, Çökük

Allah'ın varlığının delili ve ölüleri dirilteceğinin işareti olarak sunulan, *"Senin yeryüzünü kupkuru görmen de Allah'ın ayetlerindendir. Biz onun üzerine suyu indirdiğimiz zaman, harekete geçip kabarır. Ona can veren, elbette ölüleri de diriltir. O, her şeye kadirdir."*[17] ayetinde "خاشعة" kelimesi, kupkuru çökük anlamında kullanılmaktadır.

1.2. Kur'an'da Huşûun Kapsamı

Kur'an'da huşû ile ilgili ayetleri; mü'minlerin bir niteliği olan huşû, kıyamette huşû ve tezahürleri ve cansız varlıklarda huşû olmak üzere üç kategoride ele almak mümkündür.

1.2.1. Mü'minlerin Bir Niteliği Olan Huşû

Kur'an, insanın maddesi ve manası, duygu ve davranışları, inanç ve amelleri arasında en güzel uyumu sağlayarak insanları doğru yola iletmek ister.[18] İnsanlar ancak Kur'an'ın hidayeti sayesinde kopmayan, sapasağlam bir ipe yapışmış olur.[19] Kur'an'da beyan edildiği üzere Allah, maddi ve manevi eğilimleri dengede tutmak için, heva ve hevesle hareket edilmemesini istemiş,[20] heva ve hevesleriyle hareket edenleri, hevesini kendine ilah

---

[16] Haşr, 59/21.
[17] Fussilet, 41/39.
[18] İsra, 17/9.
[19] Bakara, 2/256; Lokman, 31/22.
[20] Bakara, 2/78, 120, 145; Maide, 5/48, 77; Enam, 6/119; Araf, 7/176; Taha, 20/16; Kasas, 28/50; Sad, 38/26; Muhammed, 47/14, 16; Necm, 53/23.

edinenler olarak nitelemiştir.[21] İslam'da Allah'a ve vahiylerine karşı içten bir inanışa dayanmayan hiçbir eylem fazilet olarak düşünülemez.[22] İtaat ve baş eğme de imandan kaynaklanmadığı sürece hiçbir değer ifade etmez.

1.2.1.1. Huşûun İmandan Kaynaklanmış Olmasının Gerekliliği

İnsan beden yönüyle değil, kalbindeki iman ya da inkârla değer kazanır veya kaybeder. Çünkü suret ve şekil konusunda seçme hakkı olmayan insanın, kalbini güzel hasletlerle donatması mümkündür. Bu özelliklerin en önemlilerinden biri de huşûdur. Nitekim Kur'an, huşûu mü'minlerin önemli niteliklerinden biri, ibadetlerin, özellikle de namazın özü olarak göstermekte,[23] mü'min erkek ve kadınlar, Allah tarafından huşû sahibi olarak nitelenmektedir.[24]

Allah'ın en güzel şekilde yarattığı insan,[25] *"Andolsun biz insanoğlunu aziz ve şerefli kıldık."*[26] müjdesine mazhar olmuştur. Ne var ki, aynı insan aşağıların aşağısına yuvarlanma[27] tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu çukura yuvarlanmayıp en güzel olma yolunda ilerleyebilmek, özel bir gayret ve çabayı gerektirir. Onun için, mü'minlerden bahsederken Kur'an, onların namaz kılıp, kendilerine rızk olarak verilenden infak ettiklerini,[28] hem kendi peygamberlerinin, hem de diğer peygamberlerin getirdiklerine inandıklarını,[29] Allah'ın adı anıldığı zaman yüreklerinin ürperdiğini, Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarının arttığını,[30] iyiliği emredip, kötülükten menettiklerini, zekâtı verdiklerini, Allah'a ve resulüne itaat ettiklerini,[31] oruç tutmaları gerektiğini,[32] namazlarında huşû içinde olmaktan, boş şeylerden yüz

---

[21] Furkan, 25/43; Casiye, 45/23.
[22] Izutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, a.g.e., s.245.
[23] Mü'minun, 23/1-2; Bakara, 2/45.
[24] Ahzap, 33/35.
[25] Tin, 95/4.
[26] İsra, 17/70.
[27] Tin, 95/5.
[28] Bakara, 2/3.
[29] Bakara, 2/4.
[30] Enfal, 8/2.
[31] Tevbe, 9/71.
[32] Bakara, 2/183

çevirmeye, ırzlarını korumaktan sözlerinde durmaya varıncaya kadar[33] bütün ahlaki özelliklere sahip olduklarını belirtmektedir.

Peygamberler ve vahyin gönderilmesindeki hikmet insanların hidayetini kolaylaştırmaktır.[34] Bu nedenle, Allah'ın teşri ettiği ve elçisinin gösterdiği yoldan başka bir yol tutmak, ne amaçla olursa olsun, farklı şekilde ibadet etmek, İslam'ın apaçık ve dosdoğru yolundan sapmaktır. Allah katında ancak, kendi isteğine ve elçisinin yaşantısına uygun olan iman ve ibadet makbul olur.[35] Nitekim Yaratıcı şöyle buyurmuştur: *"De ki: Benim namazım da, her türlü ibadetlerim de, hayatım da, ölümüm de hep âlemlerin Rabbi Allah'a aittir. Eşi ortağı yoktur O'nun. Bana verilen emir budur. O'na ilk teslim olan da benim."*[36]

1.2.1.2. Müruru Zamanın Huşûa Etkisi

Bilgi ve sevgi gibi iki ruh halini kapsayan iman, vahiyle gelen emir ve nehiylere göre, kulluğa uygun işlere teşebbüs etmeyi ve güzel ahlakla ahlaklanmayı gerektirir. Yeni iman etmiş kalplerde ilk duygular kuvvetli olsa da, bunlar bilgi ve imanın gerektirdiği ameli görevleri yeterince yerine getirinceye kadar, olgunluğa ulaşmış bir kalp gibi yüksek fazilete eremez. Bu nedenle Hak Teâlâ, imanda kemal izlerini göstermek ve heyecan yükselişini uyandırmak, ilerleyen dönemlerde de bu olgunluğu kaybetmemek için bir teşvik azarlamasıyla[37] ilk Müslümanları şöyle uyarıyor:

"İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir."[38]

Ayetin birinci kısmında İslam toplumunun iman konusunda ve ameli

---

[33] Mü'minun, 23/2-8.
[34] İsra, 17/9.
[35] Sarmış, a.g.e., s.32.
[36] Enam, 6/162.
[37] Yazır, a.g.e., VII, 150.
[38] Hadid, 57/16.

faziletlerde Allah'ı zikir ve ilahi hükümlere tam bir saygı ve teslimiyet melekesi kazanarak faaliyet çağına geçmeleri zamanının geldiği[39] bildirilirken, ikinci kısımda, zamanın uzaması kalp katılığına sebep gösterilmiştir. Ayetten anlaşıldığı üzere, imanda kemale ermede de, zaafa uğramada da zaman etkili olmaktadır.

Ayette söz konusu olan ve insanlar için yerilen bir nitelik olan kasvetin sebebi durumundaki ‘zamanın uzaması’nın ne olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunun, insanların ömürlerinin ve emellerinin uzaması, peygamberleri ile kendileri arasındaki sürenin uzaması, kıyamet ve cezaya olan uzaklık veya fethin gerçekleşmesinin uzaması[40] anlamlarını ifade edebileceği düşünülmektedir.

Hangi sebeple olursa olsun sürenin uzaması, insanların kalplerini katılaştırmış da dinlerinin çizdiği sınırları ihlal, kitaplarındaki hükümleri ihmal hatta inkâr edebilmişlerdir. Alûsî’ye (ö: 1270/1854) göre ayette söz konusu olan katı kalpliler Yahudiler ve Hıristiyanlardır. Çünkü işin başında, hak olan kitapları kendileriyle arzuları arasında engel oluşturuyordu. Tevrat ve İncil dinledikleri zaman Allah'a karşı huşûları artıyor, kalpleri inceliyordu. Fakat zamanın uzaması, yabancılaşmalarına ve kalbi sertliklerine sebep oldu da huşûlarını kaybettiler. Hevalarına uyup yapmadıklarını yapmaya başladılar.[41] Neticede, Allah adına zikir ve nasihat tesir etmez, Hakka boyun eğmez ve Hak neşesi duymaz oldular.[42] Kalpleri katılıkta taş gibi, hatta daha da sert oldu.[43]

İnsan kalbi çok çabuk unutup değişebiliyor. Şu anda imanın tadını almış, ibadetin zevkini tatmış, nurla parlayan bir kalp, öğütsüz ve hatırlatmasız geçen uzun bir zaman sonunda körelmiş, ışığı sönmüş ve kaskatı kesilmiş bir duruma gelebiliyor.[44]

---

[39] Yazır, a.g.e., c.VII, s.151.
[40] Alûsî, a.g.e., c.XXVII, s.181.
[41] Alûsî, a.g.e., c.XXVII, s.181.
[42] Maide, 5/13-14.
[43] Bakara, 2/74.
[44] Kutub, a.g.e., c.XIV, s.306.

Bu nedenle isyankâr insanlara hadlerini bildirmek ve kulluk hissi uyandırmak üzere, Allah'ın rahmetinin kesilmesiyle ortaya çıkan fakirlik, zaruret ve sıkıntı, ilahi bir hatırlatıcı olarak zaman zaman insanların yaşamlarında yer alabilmektedir. Böyle ilahi bir sıkıntıya tutulanlar, onu nimet bilmeli, hemen uyanarak nefsinin isyanını kırmalı, kulluk aczini anlayıp tövbe ve yalvarış ile ıslah yoluna dönmelidir.[45] Kalbin ışığı söndü, köreldi diye umutsuzluğa kapılmak doğru değildir. Onun ışığını yeniden yakmak, ürperme yeteneğini tazelemek mümkündür. Ölü toprağı dirilten,[46] yağmurla bağrına can üfleyerek[47] bitkiler ve çiçekler filizlendirmesini, ekinler ve meyveler yetiştirmesini sağlayan Allah, uyumuş kalbe de hayat verecektir.[48] Yeter ki, kalbinde katılık gören Allah'ı zikir ve kitabını okumakla kalbini eski haline döndürmek için çaba sarf etmiş olsun.[49]

1.2.1.3. Kur'an Okumanın Huşûa Etkisi

Kur'an bir hidayet rehberi olarak gönderilmiştir.[50] O, Hakkın korumasına girme kabiliyeti olanlara onun hükümlerini bildirecek bir delil, doğru inancı ve doğru yolu gösterecek bir belgedir. Ne var ki, bütün insanları irşad etmek üzere inen Kur'an'ın hidayetinden fıtrî kabiliyetini kaybetmiş olanlar, Allah'ın kendisine nimet verdiği zaman yüz çevirip, yan çizerek uzaklaşanlar, nimetle şımaran, mü'minlerden yüz çevirenler, nankörlük edenler, kendisine bir zarar dokunduğu zaman da ümitsiz olanlar[51] istifade edemeyecek, hatta Kur'an onların hüsranlarını artıracaktır.[52]

Kur'an'ın yeterli bir mucize oluşuna inanmayarak: (Ey Muhammed!) *"Biz sana imkânı yok inanmayız, tâ ki bizim için şu yerden bir pınar fışkırtmalısın yahut senin hurma ve üzüm bahçelerin olmalı da aralarından*

---

[45] Yazır, a.g.e., c.III, s.360-361.
[46] Hadid, 57/17.
[47] Fussilet, 41/39.
[48] Alûsî, a.g.e., c.XXVII, s.181; Kutub, a.g.e., c.XIV, s.307.
[49] Alûsî, a.g.e., c.XXVII, s.181.
[50] Bakara, 2/2.
[51] İsra, 17/83.
[52] Yazır, a.g.e., c.I, s.156-157.

şarıl şarıl çaylar akıtmalısın yahut üzerimize gökyüzünü parça parça düşürmelisin yahut Allah'ı ve meleklerini kefil getirmelisin yahut altından bir evin olmalı yahut göğe çıkmalısın…”[53] diyen kafirlere hitaben Allah, elçisinin şöyle demesini istemektedir: *“De ki: İster ona inanın, ister inanmayın; O, daha önce kendilerine ilim verilenlere okunduğu zaman, çenelerinin üstüne kapanarak secde ederler, ağlayarak çeneleri üstüne kapanırlar. Kur'an onların huşûunu da artırır.”*[54]

İnkâr edenler Kur'an'a inansa da inanmasa da fark etmez. Onların Kur'an'a inanması onun mükemmelliğine katkı sağlamayacağı gibi, inkârları da eksiklik getirmeyecektir. Ayrıca daha önce indirilmiş olan kitapları okuyan, vahyin ne demek olduğunu bilen, peygamberlik vasıflarından haberdar olan, kendilerine ilim verilmiş, müşriklerden daha bilgili âlimler ona inanmakta, Allah'ın emirlerini tazim ve şükür için secdeye kapanmaktadır. Kur'an'ın vaad ve vaidleri, öğütleri onlarda tesirini göstermekte, onların huşûunu artırmaktadır.[55] Bu ayetten anlıyoruz ki, Hıristiyanlar içinde büyüklük taslamayan, âlim keşişler ve dünyadan yüz çevirmiş rahipler vardır ki, onlar peygambere indirileni dinledikleri zaman onun hak olduğunu kavramalarından dolayı gözleri yaşla dolup taşar.[56] Bu durum Kur'an'ın, aydınlık olmaya açık, daha önce kendisine bilgi verilmiş, yapısını ve değerini bilen açık kalpler üzerindeki etkisini göstermektedir.[57]

Kör bir inat ve şuursuzlukla İslam'ı ve onun içerdiği hakikatleri reddederek bunun yerine batıl inançları koyan zalimlerin ziyanını artıran Kur'an, mü'minler için ise bir rahmet ve şifa kaynağı olmaktadır.[58]

Dünya türlü türlü dert ve hastalıkları, bela ve sıkıntıları olan insanlarla dolu bir hastanedir. Peygamber ise bu hastanenin doktoru, Kur'an da ahlaki

---

[53] İsra, 17/90-93.
[54] İsra, 17/107,109.
[55] el-Begavî, a.g.e., c.III, s.471.
[56] Maide, 5/82-83.
[57] Kutub, a.g.e., c.IX, s.382.
[58] İsra, 17/82; Yunus, 10/57; Şura, 42/44.

ve sosyal ruh hastalıklarına karşı şifa veren bir deva ve yeterli bir gıdadır.[59] İman, amel ve ahlakla ilgili manevi hastalıkları iyileştiren, mü'minleri bu hastalıklardan koruyan, kalplerden cahillik örtüsünü kaldıran, Allah'ın varlığı ve birliği konusunda kuşkuları gideren, din ve dünya hayatının sağlıklı olmasını sağlayan bilgileri içeren Kur'an'ın bir şifa kaynağı olması yadırganamaz.[60]

Kur'an, kalbi Allah'a ulaştırarak onu vesvese, tereddüt ve şaşkınlıktan uzaklaştırır, ona huzur ve güven verir, himaye ve emniyet altında olduğunu hissettirir. Kalbe arız olan heva, heves, kötülük, haset ve şeytanın dürtülerini önler. Tefekkür ve şuurdaki çeşitli yönelişlere istikamet verir. Aklın haddi aşmasına izin vermez, faydasız şeylere enerjisini tüketmesini engeller. Onu ifrat ve tefritten alıkoyar, hayırlı sonuç verecek çalışmalara sevk eder.[61] Kur'an'ın "nurunun parlaklığı içinde gizlilik ortaya çıkar. O, mü'mine hitap ederken birden kâfiri korkutur, kâfiri korkuturken mü'mine bir müjde nüktesi uzatır. Cahil halk tabakasına hitap ederken, yüksek zümreyi düşündürür, âlime söylerken cahile dinletir, cahile söylerken âlime dokundurur. Geçmişten bahsederken geleceği gösterir, bu günü tasvir ederken yarını anlatır."[62]

İnsan varlığını ruhsal ve fiziksel olarak parçalara bölünmez bir bütün şeklinde gören Kur'an,[63] hem kelime ve cümlelerinin dizilişi, hem ifade ettiği anlamlar, hem de ruhsal öğretileri pratik düzenlemelerle bütünleştirerek[64] inanan insanı zâhirî ve bâtınî olgunluğa ulaştırmak ister.

1.2.1.4. Allah'a Karşı Huşû Duyanların Özellikleri

"Mü'minler öyle kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir; karşılarında ayetleri okunduğu zaman, imanlarını artırır ve Rablerine tevekkül ederler. Onlar ki; namazı dosdoğru kılarlar ve kendilerine rızık olarak

---

[59] Yazır, a.g.e., c.V, s.548.
[60] Karaman vd., a.g.e., c.III, s.515.
[61] Kutub, a.g.e., c.IX, s.370.
[62] Yazır, a.g.e., c.I, s.18.
[63] Esed, a.g.e., c.I, s.XXII.
[64] Esed, a.g.e., c.I, s.XXIII.

verdiğimizden de infak ederler. İşte gerçek mü'minler bunlardır.'[65] Bu tanımlamaya göre hakiki anlamda mü'min, Allah'ın adının anılması bile kalbinde derin bir huşû hissi uyandırmaya yeten ve tüm yaşamı köklü dürüstlük hali ile düzenlenmiş olan bir insan olmaktadır. Aynı zamanda tam bir teslimiyet ve huşû ile yerine getirdiği dini görevlerin onda olumlu tesirler meydana getirmesi beklenmektedir. Bu özellikleri şöyle sıralamak mümkündür.

1. Hem Allah'a hem de yaratılmışlara karşı ödevlerinin bilincinde olmak

Kur'an, Allah'a gönülden ibadet etmekle, yardımlaşma ve dayanışmanın birbirinden ayrılmadığını vurgulamaktadır.[66] Buna göre gerçekten dine inanan ve ahiret sorumluluğu taşıyan insan hem Allah'a hem de yaratılmışlara karşı ödevinin bilincindedir. Bunları tam bir ihlâs ve samimiyetle yerine getirir. Kendisi iyilik yaptığı gibi başkasının da iyilik yapmasına ön ayak olur. Yardımlaşma ve dayanışmanın gelişip yaygınlaşmasına, bireyselliği aşarak toplumsal ve kurumsal bir yapı kazanmasına katkıda bulunur. [67]

İnsan dışındaki diğer varlıklar, örneğin; yer yüzü Allah'a karşı huşû içindedir. Ona karşı el pençe divan durmuş, her türlü emrini yerine getirmek üzere boynu büküktür.[68] Dağlar bile eğer Kur'an kendilerine indirilseydi Allah'a olan haşyetten baş eğer, huşû içinde dururlardı.[69] Demek ki, Kur'an kendilerine indirilen, Allah'ın vahyine muhatap olan insanlara düşen de Allah'a karşı baş eğmek ve bütünüyle teslimiyet halinde olmaktır.

2. Namazın olumlu tesirinden nasiplenmek

Namaz, Allah ile kul arasındaki ilişkiyi bir ömür boyu ameli olarak sürdüren en canlı ve sürekli bir ibadet olduğu için insanın inancını ve inancı

---

[65] Enfal, 8/2-4.
[66] Maun, 107/1-7.
[67] Karaman vd., a.g.e., c.V, s.698.
[68] Fussilet, 41/39.
[69] Haşr, 59/21.

doğrultusunda oluşturacağı kararlarını güçlendirip, eylemlerini dini ve ahlaki hükümler çerçevesinde geliştirmesine yardımcı olmaktadır.[70] Nitekim *"Kuşkusuz namaz hayâsızlık ve kötülükten men eder."*[71] ayetinde namazın bu tesiri açıkça ifade edilmiştir.

Hem şekil hem de muhteva bakımından kulluğun derinden yaşanmasına ve hareketlerle ifade edilmesine en uygun ibadet olarak belirli vakitlerde kılınan namaz, günlük hayatın meşguliyetleri içinde bireyin Allah'ı hatırlamasını ve Allah'ın yaptıklarından haberdar olduğunu fark etmesini sağlamakta, dolayısıyla ona Allah'ı unutturacak durumlara karşı koruyucu bir siper olmaktadır. Ne var ki, namazın bu manevi derinliği kazanabilmesi için bedensel hareketler, ayetlerin ve duaların lafızlarının okunması yeterli olamaz. İstenilen sonucu elde edebilmek için, şekli kalıpların kalpteki kulluk niyeti ve Allah'a saygı bilinci ile bütünleştirilmesi gerekmektedir.[72]

3. Namaza itina göstermek

İlahi emirlere itaat edip onlara aykırı düşmemek sabrı gerektirir. Sabrın en özel hallerinden birisi de namazdır. Namazda nefisler arzularından alıkonduğu için namaz emrine sımsıkı sarılmak, nefisleri Allah'a itaatle boyun eğen, onun şiddetli cezasından korkan, kalpleri iman ile mamur hale gelen huşû sahipleri dışındakilere ağır gelir. Huşû sahipleri ruhlarını dinlendirmek, kalplerine huzur kazandırmak, gönüllerini rahatlatmak, huzursuzluklarını gidermek için namaza koşarlar.[73] İşte Peygamber efendimizin: "*Gözümün nuru namazdır."*[74] ifadesi ile dile getirdiği durum budur.

4. Namazda lüzumsuz şeylerle uğraşmamak

Bütün uzuvların teslimiyeti ile namazın tam olarak kılınması namazın zâhirî adabındandır. Zaten namazdaki huşû, kalpte bulunan huşûnun

---

[70] Karaman vd., a.g.e., c.V, s.698.
[71] Ankebut, 29/45.
[72] M. Kamil Yaşaroğlu, "Namaz", **DİA**, c.XXXII, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2006, s.356.
[73] Zuhaylî, a.g.e., c.I, s.137-138.
[74] Ebu Abdullah eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel (ö: 241/855), **el-Müsned,** Mısır, Müessesetü Kurtuba, ty., c.III, s.128, Hadis Nu: 12315; el-Hakim en-Nisabûrî, a.g.e., c.II, s.174, Hadis Nu: 2676.

belirtisidir.[75] Namaz bütün farzları ve sünnetleri yerine getirilerek kılındığı takdirde her türlü kötülük ve çirkinlikten alıkoyan[76] bir ibadet durumuna gelmektedir.

Hz. Ayşe'nin rivayet ettiği bir hadiste, namazda sağa sola bakmak şeytanın, kulun namazından çalması olarak ifade edilmektedir.[77] Hz. Ali (ö: 40/661) namazda sağa sola bakmamayı kalpte bulunan huşûun tezahürü olarak görürken, Mücahid (ö: 104/722) de namazda sakin olmayı huşû olarak tanımlamaktadır. Bu durumun önemindendir ki, Hz. Ebu Bekir (ö: 13/634), İbn Zübeyr (ö: 73/692) gibi sahabiler namazda direk gibi dururlardı. [78]

5. Her türlü meşakkate rıza göstermek

Kur'an'ı Kerim'de, rahatlık ve bolluk kadar sıkıntı ve darlık da hayatın gereği olarak gösterilmiştir.[79] Sonunda mutlaka Allah'a dönüleceğine dair inanç sayesindedir ki insan, Rabbine kavuşmayı ve ahiret kurtuluşunu dünyanın bütün nimetlerinden daha önemli görür. Bu uğurda her türlü meşakkate rıza gösterir.[80] Kur'an, Allah'a gönülden saygı duyan, huşû sahiplerinin bu imana sahip olduklarını belirtmektedir.[81]

Her türlü zorluklar, güçlükler, başa gelen musibetler karşısında sabredebilmek, isyana dalmamak, Allah'a itaatten ayrılmamak, nefsin ani itimlerinden kaçınıp vakar sahibi olabilmek ancak bu özelliğe sahip kişilerin başarabileceği işlerdendir.[82]

6. Nifaktan kurtulmak

Huşû kavramında, ahlaki anlamla birlikte itikadi bir anlam da bulunmaktadır. Çünkü Allah'a inanmayanın ona huşû ile yönelmesi beklenemez. Böyle birisinin inanmadığı, saygı beslemediği halde namaz

---

[75] Said Havva, **İslamda Nefis Tezkiyesi**, Çev. Bekir Ali Bilgiç, İstanbul, Yenda Yayınları, 1987, s.31.
[76] Ankebut, 29/45.
[77] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.VI, s.7, Hadis Nu: 24457; Buharî, a.g.e., c.I, s.261, Hadis Nu: 718; İbn Huzeyme, a.g.e., c.I, s.244, Hadis Nu: 484.
[78] Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (ö: 458/1066), **es-Süneni's-suğra,** Medine, Mektebetü't-Dâr, 1410, c.I, s.493.
[79] Bakara, 2/155.
[80] Karaman vd., a.g.e., c.I, s.118.
[81] Bakara, 2/45-46.
[82] Ünal, a.g.e., s.511.

kılıyor, ibadet ediyor görünmesi din dilindeki deyimiyle münafıklıktır. Münafıklık ise dini konularda için ve dışın, özün ve sözün birbirine uymamasıdır. Dolayısıyla tam bir ahlak bozukluğu ve erdemsizliktir.[83]

7. Yürüyüş ve hareket tarzında mülayim olmak

İnsanın sergilediği tüm davranışları gibi yürüyüşü de onun kişiliğinin ve onun içindeki duygularının göstergesidir. Normal, kendine güvenen, kararlı ve ciddi bir ruh, bu özelliklerini sahibinin yürüyüşüne de yansıtır.[84]

"Yeryüzünde kibir ve azametle",[85] *"şımararak yürüme. Zira Allah, kibirlenen ve kendini beğenip övüneni sevmez."*[86] ihtarının muhatabı olduğu bilincini taşıyan insan, zorba, mağrur, saygısız, kaba bir şekilde değil; sakin, alçak gönüllü ve Allah'a boyun eğen bir mü'min vakarıyla yürür. Bu, kalpteki huşûun organlar vasıtasıyla dışa yansımasını gösterir.

8. Öğütlerden faydalanmak

Huşû olmayınca kalbi, tehlikeli hastalıklar, dünya sevgisi gibi kötü haller istila etmekte, bu durumda arzular kalbe üstün gelmeye başlamaktadır. Kalbin, şehevi arzular, makam, mal, şöhret peşinde koşar duruma gelmesi onun manen yok olmasına, dolayısıyla öğütlerden faydalanamamasına sebep olmaktadır.[87]

1.2.1.5. Allah'a Karşı Huşû Duyanların Mükâfatı

Kulluk bilinci ile yapılan faydalı hiçbir şeyi karşılıksız bırakmayacağını beyan eden Allah,[88] huşû sahiplerini de ödüllendirecektir.

Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar, kendilerine verilen rızıktan gizli ve açık infak edenler tükenmeyecek bir kazanç

---

[83] Karaman vd., a.g.e., c.IV, s.10.
[84] Kutub, a.g.e., c.X, s.561-562.
[85] İsra, 17/37.
[86] Lokman, 31/18.
[87] Said Havva, a.g.e., s.32.
[88] Bakara, 2/25,82,277; Nisa, 4/57,124; Maide, 5/10; Hud, 11/11,23; Ra'd, 13/29; İbrahim, 14/23; Kehf, 18/30; Meryem, 19/107; Taha, 20/75; Hacc, 22/14,24,56; Ankebut, 29/7,58; Ahzab, 33/19; Fussilet, 41/8; Casiye, 45/30; İnşikak, 84/25; Tin, 95/6.

umabilirler.[89] Allah, ibadetlerini huşû ile yapan kullarının bu beklentilerini boşa çıkarmayacak, onların yaptıklarının mükâfatını eksiksiz verecek ve lütfundan daha da artıracaktır.[90] Rabbine boyun eğen ve ona yönelen kimseler için, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir beşer kalbine doğmayan, sayılamayacak kadar çok ve çeşitli nimetlerin bulunduğu cennetler vardır.[91] Onlar bu cennetlerde ebedi olarak kalacaklardır.[92]

Yürekten inanıp tasdik etmek ve imanını hiç çekinmeden dil ile ikrar etmek, günahların bağışlanmasına sebep ise de, kuşkusuz en güzel sonuç; imanlarında şüpheden uzak olan, günahlarına mağfiret dileyen, ateş azabından korunmalarını niyaz eden; sabırlı, sözlerinde ve işlerinde dürüst olan, huşû içinde ibadet ve taata devam eden, mallarını Allah yolunda infak eden mü'minler içindir.[93]

Kur'an'ı Kerim'de namazlarına devam eden mü'minler övülmekte,[94] özellikle namazlarını huşû ile eda edenlerin kurtuluşa ereceği ifade edilmektedir.[95] Allah kurtuluşa eren mü'minlerin niteliklerini sayarken de ilk olarak namazlarını huşû ile eda edenleri zikretmiş, bu niteliklere sahip olanların Firdevs cennetlerine varis olduğunu ifade etmiştir.[96] Âl-i İmran Suresinin 199. ayetinde ehl-i kitaptan, Allah'tan gelen her vahye inanan, Allah'a karşı huşû duyan, Allah'ın ayetlerini az bir pahaya satmayan iyi niyetli kimseler; Ahzab Suresinin 35. ayetinde de huşû sahibi erkek ve kadınlar övülmektedir. Kur'an, Zekeriya peygamberin duasının kabul edildiğini, hanımının rahatsızlığının giderilip, Yahya'nın bağışlandığını ifade ederken, ondan ve ailesinden övgüyle bahsetmektedir. Çünkü onlar; huşû sahibi, Allah'a karşı mütevazı ve boyun bükmüş bir halde, ibadet ve taatlerini hemen yapmakta; Allah'ın rahmetini ve lütfunu arzu ederek, azabından ve

---

[89] Fatır, 35/29.
[90] Nisa, 4/173; Nur, 24/38; Fatır, 35/30.
[91] Zuhaylî, a.g.e., c.VI, s.300.
[92] Hud, 11/23.
[93] Yazır, a.g.e., c.II, s.286.
[94] Mü'minun, 23/9.
[95] Mü'minun, 23/1-2.
[96] Mü'minun, 23/11.

cezasından da korkarak dua etmektedirler.[97]

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, ibadetin ve duanın değer kazanması, kulun huşû sahibi olmasıyla yakından ilgilidir. Ayrıca huşû sahipleri Allah'ın övgüsüne mazhar olacaklar, yaptıklarının mükâfatını fazlasıyla alacaklar, sıkıntıları giderilecek, kurtuluşa erecekler, güzel sonuç ve güzel yurt onların olacaktır.

1.2.1.6. Kalpte Huşû Olmamasının Neticeleri

Mutasavvıflar genellikle kalbi, organların en üstünü sayarak, onu krala diğer organları da askerlere benzetmektedir.[98] Vahyi ve ilhamı kabul etmede en etkili rolü oynayan kalp, kuvvetlerin tümünün merkezi olduğu için, o iyi olursa diğer organlar iyi, o kötü olursa diğer organlar da kötü olmaktadır.[99] Hz. Peygamberin şu hadisi de bunu açıklar mahiyettedir. *"Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır; o iyi olduğu zaman bütün beden iyi, o kötü olduğu zaman bütün beden bozuk olur. İşte o, kalptir."*[100]

Fahreddin er-Râzî'ye (ö: 606/1209) göre, taat ve kullukta asıl olan, kalbe ait amellerdir. Organların amellerinin varıp dayanacağı yer de kalptir. O, bu görüşünü Araf Suresinin 206. ayetiyle temellendirmektedir. Söz konusu ayette, meleklerin taatleri arasında ilk olarak, onların Allah'ı tesbih ediyor oluşlarından bahsedilmektedir. Tesbih, Allah'ı her türlü kötülük ve eksiklikten tenzih etmektir. Bunun gerçekleşmesi çeşitli marifet ve ilimleri bilmeye dayanır ki, bu kalbi bir iştir. Sonra meleklerin secde ettiklerinden bahsedilmektedir. Secde ise organlarla yapılan bir şeydir.[101]

Hem iyilikleri hem de kötülükleri kabul etmeye elverişli olarak yaratılan kalpte, Allah'tan başkasına yer verilmemelidir. Bu, kalbin iyi yönde kullanılabilmesi için gerekmektedir. Çünkü, mâsivâullah (Allah'tan başka

---

[97] Enbiya, 21/90.
[98] İsmail Yakıt, **İhvan-ı Safa Felsefesinde Bilgi Problemi,** 2.bs., İstanbul, İ.Ü.E.F Yayınları, 1992, s.53-54.
[99] Ebu Hâmid Muhammed Gazalî (ö: 505/1111), **İhyâu ulumi'd-din**, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu İstanbul, Tuğra Yayınları ty., c.III, s.7; el-Kurtubî, a.g.e., c.XII, s.103.
[100] Buharî, a.g.e., c.I, s.28, Hadis Nu: 52; Müslim, a.g.e., c.III, s.1219, Hadis Nu: 1599; İbn Mace, a.g.e., c.II, s.1318, Hadis Nu: 3984.
[101] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.XI, s.233.

şeyler) kalbe yerleşirse diğer organlara etkisi de bu yönde olacaktır.[102] Allah bedenlerle ruhlar arasında Rabbani bir bağ ve ruhani bir ilişki koymuştur. Bunların her ikisi birbirini etkilemektedir. Kalp huşû duyunca bu durum nefsin ve ruhun temizlenmesine etki etmekte, o taatta ihlâslı olunca organlar da onun faydasına olacak şeylerde kullanılmaktadır.[103] Başka bir deyişle, insanın davranışları, onun kalp aynasının görüntüsüdür. Cam kavanoz nasıl içindekini gösterirse, ameller de kalpte olanın dışa yansımasıdır.[104]

Allah'a ulaşmak için yaratılan kalp; organları, Allah'a yolculuğu sırasında bir binit ve vasıta olarak kullanmaktadır.[105] Bu nedenle sadece zâhirî amellere önem verip kalp amellerine önem vermeyen kişi kurtuluşa eremeyecektir.[106] Öyle ise insan, kalp amellerine değer vererek kötülüklerin ona yerleşmesine izin vermemelidir.

Allah zâhirî amelleri organlara farz kıldığı gibi, bâtınî amelleri de kalplere farz kılmıştır. Kurtuluşa ermek isteyen insanın, kalbini Allah'ı zikirle imar ve tezkiye etmesi gerekir. Çünkü gönüller Allah'ın zikriyle sükûnete erer, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.[107] Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetler de kalbi, hastalıklardan kurtarmak için farz kılınmıştır.[108] Kalbin değişimi, sıhhati, kişinin Allah'la kuracağı ilişkilerle gelişecek bir faaliyettir. Başka bir insanın, bireyin içindeki bu oluşumu gerçekleştirebilmesi mümkün gözükmemektedir.[109]

Şekli olarak saygı ifade eden herhangi bir davranış, kalpteki saygı ve korku hissinden kaynaklanmadıkça dini bir değer ifade etmediği gibi, huşû olarak da nitelenemez.[110] Allah'tan başka şeylerden kurtarılmadıkça kalp, Cenab-ı Hakk'a tam anlamıyla yönelmeyecektir. Daha münacatın başında

---

[102] Bardakçı, a.g.e., s.54.
[103] el-Münâvî, **Feyzu'l-kadir**, a.g.e., c.V, s.319.
[104] İsmail Yakıt, **Batı Düşüncesi ve Mevlana,** İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993, s.44.
[105] Gazzâlî, İhya, a.g.e., c.III, s.12.
[106] Bardakçı, a.g.e., s.53.
[107] Ra'd, 13/28.
[108] Bardakçı, a.g.e., s.53.
[109] Bayraktar Bayraklı, "Müzekki'n-Nüfus'da Eşrefoğlu Rûmi'nin Eğitim Anlayışı", **Diyanet İlmi Dergi,** c.XXX, Sayı,I (Ocak-Şubat-Mart 1994), s.29.
[110] Mehmet Şener, "Huşû", **DİA**, c.XVIII, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 1988, s.423; Bayraklı, a.g.m., s.35.

yalan ile Yaratanın huzuruna çıkılmamalıdır.[111] Onun için kul ibadet ederken âlemden ve bütün benliğinden sıyrılarak yaratıcısına tam bir edep, terbiye ve mükemmel bir saygı ile boyun eğip itaat etmeli ki, saygının büyüklüğüne aykırı bildiği her şeyden kaçınmalıdır.[112]

Gönüller fani olan şeylere bağlandığı zaman, çoğunlukla ümidin ve korkunun kaynağını farklı görür. Bu halde bir tarafta sevgi mabutları, bir tarafta da korku mabutları dizilir. İkisinin arasında kalan kalp, ikisine de kendisini sevdirip korkusunu gidermek ve ümidine kavuşmak için kıvranır durur. Akıl dışı eğilmeler, alçalmalar, saygılar göstererek tapınır. Bu yaptığı şeyler de ona göre bir ibadet olur.[113]

Kalpte temellenmeyen ve bedensel bir gösteri olarak kalan ibadetler sahibine hiçbir şey kazandırmaz.[114] İbadet mutlak kudrete yükselmek maksadıyla yapılan itaatkârca bir fiildir ki, hem dış hem de içte nihai bir eğilme ve saygıyı içine alır, hak oluşu oranında da kalbe rahat, huzur ve dinginlik verir.[115] Dini inanca dayalı olarak yapılan bir ibadetin davranış bütünlüğü içinde etkisini gösterebilmesi, onun bir alışkanlık sonucu değil, şuurlu olarak yapılmasına bağlıdır. Şuurlu bir ibadet, imanın varlığından doğarak, kalbin ihlâsıyla büyüyen, bireyin benliğinden fışkırıp dış dünyada gerçekleşen bir kulluk ifadesidir.[116]

Kalp, Allah'ın tecelli ettiği yerdir. Onun için her türlü çirkinlik ve kötülükten uzak, temiz bir kalple Allah'ın huzurunda bulunmak gerekir.[117] Huşûun olmaması gibi kalp hastalıkları, kalbi katılaştırıp Allah'tan uzaklaştırır, kalple dilin farklı oluşunu doğurur. Kalpte marifetullah olmadan yalnız organlarla sakin durmak riya, dolayısıyla nifaktır. Hâlbuki huşû ile kastedilen Allah'ın rızasını arama, onun huzurunda aciz bir kul olma bilinciyle boyun

---

[111] Gazzâlî, İhya, a.g.e., c.I, s.420.
[112] Yazır, a.g.e., c.I, s.108.
[113] Yazır, a.g.e., c.I, s.107.
[114] Öztürk, **Kur'an'ın Temel Kavramları**, a.g.e., s.201.
[115] Yazır, a.g.e., Ic., s.108.
[116] Neda Armaner, **İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi,** İstanbul, M.E.B.Yayınları, 1967, s.47.
[117] Celaleddin Rûmi Mevlânâ (ö. 672/1273), **Fîhi mâ fîh,** Çev. A. Avni Konuk, İstanbul, Yayınlayan: Selçuk Eraydın, 1994, s.169.

eğmedir. Övülen ve karşılığında sevap umulacak olan budur. Hastalıklardan arınmış bir kalp ise, insanı doğrudan yaratıcı ile temasa geçirir, varlığı manalandırmada en emin rehber olur.[118]

1.2.2. Cansız Varlıklarda Huşû

Kur'an cansız varlıklarla ilgili olarak huşûdan bahsederken, bunları bir benzetme olarak kullanmakta, böylece gaflet içinde olan insanı uyandırmak ve bilinçlendirmek istemektedir. Yerde ve göklerde olan her şey Allah'ı zikreder konumda olsa da,[119] vahye muhatap olan, kendilerine peygamberler gönderilerek sorumluluk yüklenenler insanlardır. İnsanın, omuzladığı bu yükün bir emanet olduğunu, bu emaneti şuurlu olarak devam ettirmekle sorumlu olduğunu kavraması gerekir. Ayrıca hiçbir canlının kaçıp kurtulamadığı bir ölüm gerçeği vardır. Yüce Yaratıcı ölümün bir yokluk olmadığını, yapılan ve yapılmayan şeyler sebebiyle hesap verileceğini, bunu yapmanın kendisine zor olmadığını[120] vahyin muhataplarına anlatıyor. Bu iki konuyu örneklendirmede Kur'an, dağların ve yerin huşûundan bahsetmektedir.

1.2.2.1. Dağın Huşûu

Cenab-ı Hak: *"Eğer Biz bu Kur'ân'ı bir dağın tepesine indirseydik onun, Allah'a tazimi sebebiyle başını eğip parçalandığını görürdün."*[121] buyurmaktadır. Demek ki, Kur'an bir dağa indirilmiş olsaydı, o dağ, Kur'an'ın büyüklüğü karşısında gerekli olan görevini yapamamanın endişesiyle, çatlar, zillet ve tevazusunu gösterirdi. Ne var ki, *"Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler,* (sorumluluğundan) *korktular."*[122] ayetinde ifade edildiği üzere gökler, yer ve dağların ağırlığından yılarak yüklenmekten çekindiği emaneti, ayetin devamında belirtildiği üzere,

---

[118] el-Hakim et-Tirmizî, a.g.e., c.II, s.172; c.III, s.211; Öztürk, **Kur'an'ın Temel Kavramları,** a.g.e., s.274-275.
[119] Saff, 61/1; Cuma, 62/1.
[120] Nisa, 4/6; Enam, 6/62; Araf, 7/6; İsra, 17/14; Kehf, 18/49; Enbiya, 21/47; Mü'minun, 23/62, 115; Saffat, 37/127; Zümer, 39/44; Casiye, 45/28.
[121] Haşr, 59/21.
[122] Ahzab, 33/72.

insan yüklenmiştir.

Dağların kendilerine kitap indirilmesine ne kabiliyetleri vardır, ne de ihtiyaçları. Buna muhtaç olan insanlardır. Onun için Kur'an, bir dağa değil insanların dünya ve ahiret saadeti için Hz. Muhammed'e (s.a.v) indirilmiştir. *"Kur'an, bir dağa indirilmiş olsaydı…"* denilmesi örnek vermek içindir. Zaten Kur'an, bunu açıkça ifade etmektedir. *"İşte bunlar, birtakım misallerdir ki, düşünüp istifade etmeleri için, biz onları insanlara anlatıyoruz."*[123] Burada asıl amaç, Kur'an'ın içerdiği mesajın önemini ve ona muhatap olan insanın büyük bir sorumluluk altında bulunduğunu vurgulamak[124] ve huşû duymayan insanı azarlamaktır.[125] Çünkü Kur'an, konumu, yüceliği, lafızlarının mükemmelliği, eşsiz açıklayıcılığı, belağatı, kalbi yumuşatan öğütleriyle eşsiz bir kitaptır.[126]

Şayet dağa bir şuur verilseydi, Kur'an da ona indirilseydi, semaya doğru başkaldırmakta olan o koskoca dağ, bütün katılığı ve büyüklüğüne rağmen, Allah korkusu altında her türlü itaatsizliği bir kenara bırakarak çatlayıncaya kadar ilahi emirler karşısında etkilenir ve boyun eğerdi. Ne var ki, kuvvetçe daha zayıf olan insan, Kur'an'daki ibretleri, zikirleri, emir ve nehiyleri görmezden ve duymazdan gelebilmektedir.[127] Oysa Allah, insanların müstekbir değil, Kur'an'a boyun eğenler olmalarını, kendi azameti karşısında korku içinde bulunmalarını istemektedir. Bu istek karşısında insana yaraşan, sorumluluk bilinci içinde Rabbinin emirlerine boyun eğmektir.

1.2.2.2. Toprağın Huşûu

Kur'an'ı Kerim, yeryüzünün yağmur yağmazdan, bitki yeşertmezden önceki durumunu bir keresinde kupkuru (هامدة),[128] bir keresinde de çökmüş, boynu bükük (خاشعة)[129] olarak tasvir etmektedir. Ayetlerin her ikisi de öldükten sonra dirilmenin mümkün olduğunu, Allah'ın buna güç

---

[123] Haşr, 59/21.
[124] Karaman vd., a.g.e., c.V, s.23.
[125] Nasıruddin Abdullah b. Ömer Kadı el-Beydâvî (ö: 791/1389), **Envaru't-tenzil ve esraru't-te'vil**, Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1416, c.V, s.323.
[126] eş-Şevkânî, a.g.e., c.V, s.207.
[127] et-Taberî. a.g.e., c.XXVIII, s.53.
[128] Hacc, 22/5.
[129] Fussılet, 41/39.

yetirebileceğini ortaya koymakta, aynı zamanda insana huşû sahibi olmasını öğütlemektedir.

"O'nun kudretinin ve hikmetinin delillerinden biri de şudur. Sen yeri boynu bükük, kupkuru görürsün. Fakat Biz üzerine su indirince yer harekete geçip kabarır. İşte bu yere kim hayat veriyorsa ölüleri de O diriltecektir. Çünkü O her şeye kadirdir."[130] ayetinde kuraklıktan çökmüş olan yeryüzünün hali, zillete düşmüş bir kimsenin boynunu büktüğü huşû haline benzetilmektedir. Bu benzetme bir taraftan yaratıcısını tanımayan, secde etmek istemeyen kibirli kimselerin toprak olup zelil olacaklarını hatırlatırken, bir taraftan da alçak gönüllü, huşû sahiplerinin yükseleceklerine işaret etmektedir.[131]

Ayette boynu bükük olarak ifade edilen yerin durumu, üzerine suyun inmesinden önceki hareketsizliğidir. Yağmur yağdığı zaman o titreşiyor, bitkiler onu kabartıyor, ziraat yapılacak bir duruma geliyor. Sanki yerin bu hareketi hayat bahşeden sebeplere karşı Yüce Allah'a yönelik bir şükür ve ibadeti ifade ediyor.[132] Mülk Suresinin 15. ayetinde yeryüzü, boyun eğen, istenildiği gibi çekilip götürülebilecek şekilde kullanılmaya müsait olan uysal bir binite benzetilmektedir.[133] Bu misallerle, topraktan yaratılan, tekrar ona döndürülecek olan, sonra diriltilip oradan çıkarılacak olan insanın,[134] aslını inkâr ederek, isyan ve küfrü seçmemesi; uysal ve itaatkâr bir kul olmayı tercih edip, mayasına uygun şekilde hareket etmesi istenmektedir.

Ruh ve vicdanlar alçalma değil yükselme isterler. İbadet kelime olarak alçalma anlamını içerdiği için, yükselme arzusunda olan veya yükseldiği kanaatinde olan nefisler, ibadeti bir alçalma ve tenezzül olarak görür. Artık kendince yüksek olan bu kafalar bir başkasının huzurunda eğilip, alınlarını secdeye koyamaz, huşûu kendine sıfat edinemez olurlar. Hâlbuki ibadetteki alçalma ve saygı, insan ruhu için mümkün olan her türlü yükselmenin

---

[130] Fussılet, 41/39.
[131] Yazır, a.g.e., c.VI, s.329.
[132] Kutub, a.g.e., c.XIII, s.55.
[133] Yazır, a.g.e., c.VII, s.495.
[134] Taha, 20/55.

üstünde bir yücelik temin etmektedir. Ne var ki, adi gönüller o kadar yüksekliği imkânsız görmektedir.[135]

"Yeri de kupkuru görürsün, ama oraya biz su indirince çok geçmeden kıpırdanır, kabarır da gözü gönlü açan her güzel çiftten nice nebat bitirir."[136] ayetinde yeryüzünün çökük, kurak bir halden sonra verimli bir hale gelmesi, bir yandan ölümden sonra dirilmenin imkanını ortaya koyarken, diğer yandan da yükselecek ruhların önce itaat ve boyun eğme niteliği kazanması gerektiğine işaret etmektedir.

İnsan dik kafalılığı ile yükseklere uzanmış, sivrilmiş, verimli olabilecek rakımı aşmış, üzerine yağan yağmuru aşağılara bırakmış, bu sebeple bitki örtüsünden mahrum kalmış bir dağa benzemekten kaçınmalı; kendini canlandıracak, ayağa kaldıracak durumlardan istifade etmesini bilmelidir.

1.2.3. Kıyamette Huşû ve Tezahürleri

Öldükten sonra dirilmeye iman, bütün ilahi dinlerde inanılması istenen esaslardan biridir. Ahiret gününe iman, kendilerine has ve değişik şekillerde olsa da, eski Yunan'da, eski Mısır'da, Yahudilerde, Hıristiyanlarda, eski Türklerde ve Mecusilerde vardı. Cahiliye Arapları ise genel olarak ahirete inanmıyor, dünyaya, maddeye bağlılığın en belirgin örneklerini sunuyorlardı. Bundan dolayı Kur'an'ın mekkî sure ve ayetlerinde ahiret konusu derinliğine işlenmektedir.[137]

Kur'an, insanın özellikle kendisine ve çevresindeki varlıklara bakmasını ister. Bunlarda Allah'ın ve ahiretin varlığına deliller olduğunu haber verir.

"Ey insanlar! Eğer siz öldükten sonra dirilmekten şüphe ediyorsanız, bilin ki: Biz sizi ilkin topraktan, sonra bir nutfeden, sonra bir yapışkan hücreden, sonra esas unsurlarıyla hilkati tamamlanmış, ama bütün azalarıyla henüz tamamlanmamış bir çiğnem et görünümünde bir ceninden yarattık ki,

---

[135] Yazır, a.g.e., c.I, s.109.
[136] Hac, 22/5.
[137] Şerafettin Gölcük, Süleyman Toprak, **Kelam,** Konya, Tekin Kitapevi, 1998, s.414.

kudretimizi size açıkça gösterelim. Dilediğimizi belli bir süreye kadar ana rahminde durdururuz. Sonra da sizi bir bebek olarak dünyaya çıkarırız. Sonra güç kuvvet kazanıncaya kadar sizi büyütürüz. İçinizden kimi henüz çocukken öldürülür, kimi de hayatın en düşkün biçimine götürülür. Öyle ki daha önce bildiği şeyleri bilmez hale gelir. Yeri de kupkuru görürsün, ama oraya Biz su indirince çok geçmeden kıpırdanır, kabarır da gözü gönlü açan her güzel çiftten nice nebat bitirir."[138]

İnsanın yaratılışı, doğumu, gelişimi ihtiyarlığı ve ölümü kendi yönlendirmesi dışında olmaktadır. Yine sonbahardan itibaren toprağın ve ağaçların ölü gibi olması; ilkbaharla canlanmaları, toprağın bitkileri yetiştirecek duruma gelmesi, ağaçların çiçek açıp yapraklanması insanın yönlendirmesi dışında olmaktadır. Bunlar, Allah'ın varlığı ve ölümden sonra diriliş için etkili birer delil olarak sunulmaktadır.[139]

Dirilmeyi takiben mahlûkat mahşerde toplanacaktır.[140] Gözleri göğermiş olarak suçluların toplanacağı,[141] kimin aldandığının ortaya çıkacağı,[142] inkârcının: "Keşke toprak olaydım." diyeceği[143] mahşer, çok sıkıntılı, heyecanlı ve korkulu olacaktır. Dünyada iken Kur'an'ı, peygamberi önder edinenler için mahşerin katlanılamayacak derecedeki sıkıntı ve şiddeti kısa ve hafif geçecektir.[144] *"O gün ellerini ısırıp: 'Ne olurdu ben de peygamberle beraber bir yol tutsaydım. Yazık bana! Keşke falancayı* (bâtıl yolcusunu) *dost edinmeseydim! Bana Kur'an'ın mesajı geldikten sonra o beni Allah'ı anmaktan alıkoydu. Zaten şeytan, insanı ayarttıktan sonra yüzüstü bırakır.' diyen zalimler,"*[145] korku içinde olacaklar, sesler[146], gözler[147] ve

---

[138] Hac, 22/5-7.
[139] Bu konu ile ilgili olarak bkz., Bakara, 2/ 55-56, 259-260; Meryem, 19/66-67; Enbiya, 21/104; Mü'minun, 23/12-16; Rum, 30/27; Lokman, 31/28; Casiye, 45/24-26.
[140] Enam, 6/38; Yunus, 10/28; Hud, 11/103; Yasin, 36/51; Kamer, 54/7-8; Tekvir, 81/5.
[141] Taha, 20/102.
[142] Teğabun, 64/9.
[143] Nebe, 78/40.
[144] Gölcük, Toprak, a.g.e., s.420.
[145] Furkan, 25/27-29.
[146] Taha, 20/18.
[147] Kalem, 68/43.

yüzler[148] o gün huşûlu bir tavır takınacaktır.

Huşû hali dünyada övgüye layık insanların bir niteliği iken,[149] ahiret âleminde yerilenler için kullanılan bir nitelik olarak görülmektedir. "*Bir takım yüzler o gün eğilmiş zillete düşmüştür. Zor işler altında bitkin düşmüştür."*[150] ayetlerinden de anlaşıldığı üzere huşû; kafirler için mahşerde korku, zillet ve alçalma halini ifade etmektedir. Hâlbuki mü'minlerin huşûu, Allah'ın azameti karşısında saygı ile eğilme idi ve tevazudan kaynaklanmaktaydı. Hiçbir insanın karşı karşıya kalmak istemediği bir durumla karşılaşan kâfirlerin mahcup, boyun eğmiş ve korkulu hali, Kur'an'ın ifadesine göre, seslerinde, gözlerinde ve yüzlerinde etkisini gösterecektir.

1.2.3.1. Kıyamette Sesin Huşûu

Allah'ın kullarını mahşere davetle görevli olan meleği İsrafil, ikinci sûra üfleyip insanları Rahman'a arz olunmak üzere davet edince, *"O gün insanlar, dâvetçiye uyacaklar. Ona karşı yan çizmek yoktur. Artık, çok esirgeyici Allah hürmetine sesler kısılmıştır. Bu yüzden, fısıltıdan başka bir ses işitemezsin."*[151] ayetinin hükmü gerçekleşecektir.

Ayet-i kerimedeki "hems" (همسا) kelimesi, gizli sesi ifade için kullanılmaktadır. Bununla ayakların mahşere gidişlerindeki sesi ve insanların sessiz hali tasvir edilmektedir.[152] Allah'ın heybeti ve içinde bulunulan korkunun şiddeti sebebiyle sesler kısılmıştır. O gün ses çıkarma yeteneği olan bütün organlar ses çıkaramaz olmuş, ancak kıyamete gidişten kaynaklanan korkak kişinin ayak sesleri işitilmektedir.[153] İnsanlar dillerini ve dudaklarını hareket ettirmekte ama ses çıkaramamaktadır.[154]

Kur'an'ın mahşerde sesleri huşû ile nitelemesi, seslerin sahiplerinin huşû içinde olduğunu beyan etmek içindir. O gün herkes istisnasız Rabbine

---

[148] Ğaşiye, 88/2.
[149] Mü'minun, 23/2; Bakara, 2/45.
[150] Ğaşiye, 88/2-6.
[151] Taha, 20/108.
[152] et-Taberî, a.g.e., c.XVI, s.214.
[153] el-Beydâvî, a.g.e., c.IV, s.71; Alûsî, c.XVI, s.264.
[154] Begavî, a.g.e., c.III, s.231; el-Kurtubî, a.g.e., c.XI, s.247.

boyun eğmiştir. Allah'ın izin verdiği kimse hariç hiçbir konuşan işitilmez.[155] O gün insanlar, ayak sesleri ve fısıltılar dışında ses çıkaramayacak kadar korku ve dehşet içinde olacaktır.[156]

1.2.3.2. Kıyamette Gözün Huşûu

Gerçek mü'min hem sıkıntılı zamanlarında hem mutlu zamanlarında Allah ile olmalı, ona güvenip dayanmalıdır. Bu bağlılığını iyi günlerinde azmadan şükürle, kötü günlerinde isyan etmeden sabırla göstermelidir. Ebedi hayata inanan bir mü'min, her zaman Rabbine karşı kulluk görevlerini yerine getirmeli, kulluğuyla onun merhamet ve sevgisini kazanmayı, bu sayede ahiret kurtuluşuna nail olmayı arzulamalıdır. Kur'an kıyamet gününde işler ciddileşip insanlar secdeye çağrıldıkları zaman secde edemeyeceklerini, gözlerinin baygın insan gözü gibi donuk bir hale geleceğini, yüzlerini zillet bürüyeceğini belirtmektedir.[157]

Gösterilen açık kanıtlara rağmen insanlardan bir kısmı inkâr yolunu seçebilmektedir. Bu olumsuz tavırları nedeniyle, Allah'ın kendilerini sapıklıklarıyla baş başa bıraktığı[158] kimseler, ahirette bunun kötü sonuçlarıyla karşılaşacaklardır. Bu durumda onların ne hallere düşecekleri ve nasıl bir pişmanlık duyacakları Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir.

"Allah kimi saptırırsa, bundan sonra artık onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin: 'Dönecek bir yol yok mu?' dediklerini görürsün. Ateşe arz olunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da: 'İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır,' diyecekler. Kesinlikle biliniz ki, zalimler, sürekli bir azap içindedirler."[159]

[155] et-Taberî, a.g.e., c.XVI, s.214.
[156] el-Mevdûdî, a.g.e., c.III, s.277.
[157] Kalem, 68/43.
[158] Bakara, 2/15.
[159] Şura, 42/44-45.

Azabın her türlüsünü gördükleri için onların dolu dolu bakıştan kaçışları[160] dört şekilde yorumlanmaktadır.

Birincisi; yaşadıkları zilletten dolayı kısık gözlerle veya gözlerinin feri kesilmiş olduğu halde bakacaklar. İbn Abbas (ö: 68/687) ve Mücahid'in (ö: 104/722) görüşü bu şekildedir. et-Taberî (ö: 310/922) de bu görüşü isabetli bulmaktadır.[161]

İkincisi; Said b. Cübeyr (ö: 95/713), Katâde (ö: 118/736) ve Suddî'nin (ö: 127/744) görüşüdür. Onlar, çok korktukları için ve içinde bulundukları kötü durum nedeniyle kaçamak bakış yapacaklar.[162]

Üçüncüsü; karşılaştıkları kötü manzara sebebiyle gözlerini iyice açamayacak ve kısık gözlerle bakacaklar. Ünlü dil bilimci Ahfeş (ö: 215/830) bu görüştedir.[163]

Dördüncüsü; kör haşredildikleri için kalpleri ile bakacaklar. Bu duruma, *"Benim kitabımdan yüz çeviren bilsin ki, onun dar bir geçimi olur ve kıyamet günü de onu kör olarak haşrederiz. O zaman: 'Rabbim! Beni niçin kör olarak haşrettin, oysa ben gören bir kimseydim' der."*[164]ayeti işaret etmektedir.

Ayetin devamında söz konusu kimseler için bir veli, koruyucu bulunmayacağı yönündeki ifade,[165] onların sapıklıktan ve kötü akıbetten kurtuluş vesilelerini de kaybetmiş olduklarını göstermektedir. Azabı görür görmez azgın, zorba zalimlerin büyüklükleri uçup gidiyor, pişmanlıkla karışık bir karamsarlık ve kurtuluş imkânının bulunmadığını bilmenin verdiği moral çöküntüsü içinde kalıyorlar. Aşırı zillet onları bürümüş, gözleri zilletle ve üzülerek bakıyor.[166] Bu, dünya hayatında itaat yerine büyüklenmenin karşılığı

[160] el-Kurtubî, a.g.e., c.XVI, s.46.
[161] et-Taberî, a.g.e., c.XXV, s.41 ; Karaman vd., a.g.e., c.IV, s.758.
[162] Karaman vd., a.g.e., c.IV, s.758.
[163] el-Kurtubî, a.g.e., c.XVII, s.129.
[164] Taha, 20/124-125.
[165] Şura, 42/46.
[166] Mearic, 70/44.

ve cezasıdır.[167] Pek büyük dehşetler içeren bu gün, Allah'ın onları karşı karşıya gelmekle tehdit edip uyardığı, kendilerinin ise yalanladıkları gündür.

Ayette geçen "göreceksin" şeklindeki hitap, gördüğü kötü muameleden ve işittiği ağır sözlerden dolayı Hz. Peygambere bir teselli olmakla birlikte, kâfirler için de bir tehdit içermektedir. İnkârcılar zamanı gelince yalanladıkları o günü görecekler, kabirlerinden kalkıp hesap yerine gideceklerdir. Ancak bu gidişte Hz. Peygamberle alay ettikleri zamanki gibi şen şakrak değil, kibirleri kırılmış, gözleri düşmüş, utançtan başlarını kaldıracak halleri kalmamış, derin bir üzüntü içinde olacaklar.[168]

"O gün işin dehşetinden baldırlar açılır; gözleri dönmüş olarak yüzlerini zillet bürür; secdeye çağrılırlar ama buna güçleri yetmez. Oysa kendileri sapasağlam oldukları zaman secdeye çağrılmışlardı (fakat yine secde etmiyorlardı)."[169] Ogün ne başlarını kaldırabilecekler, ne bellerini eğebilecekler, belleri kazık kesilmiş, gözleri korkuyla dolu, işarete bile güçleri yetmeyecek şekilde, kendilerini bir zelillik saracaktır.[170]

Zelillik, horlanmışlık ve korku vücudun her tarafını kuşattığı halde, bu durumun yalnız gözlere isnat edilmesinin sebebi; zelil ve hakirliğin eseri gözlerde daha fazla olduğu içindir.[171]

1.2.3.3. Kıyamette Yüzün Huşûu

"Bir takım yüzler o gün eğilmiş zillete düşmüştür. Çalışmış, fakat boşuna yorulmuştur."[172] ayetinde, kıyamet gününde bazı yüzlerin zilletten öne eğileceği, ağır işler altında bitkin düşeceği belirtilmektedir. Bu yüzler, inkârcıların yüzleridir. Onlar dünya hayatında büyüklük taslayıp inkâr bataklığına saplandıkları, mü'minleri küçümsedikleri, peygamberin davetini kabul etmeyi ve mü'minlerle eşit konumda bulunmayı hazmedemedikleri için

---

[167] el-Kurtubî, a.g.e., c.XVIII, s.297.
[168] Karaman vd., a.g.e., c.IV, s.758-759.
[169] Kalem, 68/42-43.
[170] Yazır, a.g.e., c.XIII, s.43.
[171] et-Taberî, a.g.e., c.XVII, s.90; el-Kurtubî, a.g.e., c.XVII, s.129; eş-Şevkânî, a.g.e., c.V, s.122.
[172] Ğaşiye, 88/ 2-3.

yüzleri zelil ve düşkün olacaktır.[173] Dünyada iman ve ibadetlerine engel olan kibir ve büyüklenmelerinin eseri yüzlerinde görüldüğü gibi, ahirette de zillet ve sefahatin eseri yüzlerinde görülecektir.[174]

Söz konusu ayette yüzler (وجوه) ile kastedilen onların sahipleridir. Allah yüzleri zelil olmakla, çalışıp, didinip, yorulmakla nitelemektedir. Bunlar insanlara ait sıfatlardır. Ancak zillet duygusu ve korku yüzde daha çok kendini gösterdiği için korku yüze nispet edilmektedir. Ayetteki " خاشعة " ifadesine gelince, et-Taberî'ye (ö: 310/922) göre bu kelime zelil olma anlamındadır.[175] el-Kurtubî (ö: 671/1272) ise azapla zelil olma kastedildiği kanaatindedir.[176] Çünkü onlar, ateşin içinde ağır zincirler ile bukağıları taşıma şeklinde[177] yorucu bir işle de meşgul olacaklardır. Nitekim Cenab-ı Hakk: *"Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun!"*[178] buyurmaktadır. İşte o gün, sahiplerinin elinde aşağılanan esirlerin yüzlerinde ortaya çıkan zillet ve horluk, suçluların yüzünde belirecektir.[179]

Dünyada hür irade ile yapılması gereken boyun eğme, teslimiyet ve tevazunun ihmali sonucu Allah, bir ceza olmak üzere suçlulara mahşerde bu halleri musallat etmektedir.

2. HADİSLERDE HUŞÛ

Peygamberler olmasaydı Allah, herkese ayrı ayrı dinleri vahyetmek durumunda olurdu. Ne var ki, insanların tamamının psikolojik ve fizyolojik yapıları vahiy almaya elverişli değildir. Bu durumun mümkün olduğu varsayılsa, o zaman da dinin sosyal yönünün tezahüründe problemler ortaya çıkardı. Çünkü her bireyin ayrı ayrı vahye muhatap olması ayrı ayrı dinlerin ortaya çıkmasını gerektirecek, böylece sosyal çözülme baş gösterecektir. [180]

---

[173] Karaman vd., a.g.e., c.V, s.608.
[174] Mehmet Vehbi (ö: 1949), **Hulâsetü'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an,** 4. bs., İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1969, c.XV, s.6430.
[175] et-Taberî, a.g.e., c.XXX, s.160.
[176] el-Kurtubî, a.g.e., c.XX, s.26.
[177] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.XXIII, s.94.
[178] Hakka, 69/32.
[179] el-Beydâvî, a.g.e., c.IV, s.71.
[180] Habil Şentürk, **İbadet Psikolojisi,** İstanbul, İz Yayıncılık, 2000, s.15.

Allah insanlar arasından seçtiği bazı kullarını elçilikle görevlendirmiştir. Onlar, Allah'tan aldıkları bilgileri kullarına tebliğ ederken, dinin anlaşılmayan kısımlarını açıklarlar, aynı zamanda güzel birer örnek olma görevini yürütürler. Bu görev kendilerine Allah tarafından verilmektedir.[181] Onun için peygamberler, dinin sadece bilgi boyutunu aktarmakla kalmamış, tebliğ ettikleri dinin ilk uygulayıcıları olmuştur.

Hz peygamber huşû ve hudû konusuna, özellikle de namazda huşûa çok önem veriyordu. Hz. Aişe'nin (ö: 58/676) rivayet ettiği hadiste bunu görmek mümkündür. *"Nebi* (s.a.v), *üzerinde nakışlar bulunan bir elbise ile namaz kılarken nakışlar bir an dikkatini çekmişti. Namazdan çıkınca, 'Benim şu elbisemi Ebu Cehm'e geri götürün de onun sade elbisesini bana getirin. Zira biraz önce namazdaki huşûdan (az kalsın) beni alıkoyacaktı.' buyurdular."*[182]

Enes b. Malik'in (ö: 90/709) naklettiği hadiste ise Rasülullah'ın, huşû ve hudûya mani olacak durumları dikkate aldığı ve gerekli tedbirlerin alınmasını tavsiye ettiği görülmektedir.[183]

Hadislerde huşû ve türevleri genellikle ıstılah anlamında, özellikle namazla ilgili olarak kullanılsa da, farklı anlamlarda kullanıldığı da görülmektedir. Söz konusu kelime hadislerde; yere yapışık yassı tepe, saygıyla eğilmek, alçak gönüllü olmak, itaat etmek, gözleri yere dikmek ve sesi kısmak anlamında kullanılmaktadır.

"Kâbe yere yapışık yassı bir tepe idi. Yeryüzü o yassı tepeden yayıldı, döşendi."[184] hadisinde "خُشْعَة" kelimesi yere yapışık yassı tepe anlamında kullanılmaktadır.

Güneş tutulunca Rasülullah, iki rekât namaz kıldı. Namazı güneş açılıncaya kadar devam etti. Sonra şöyle dedi: *"Güneş ve ay hiç kimsenin*

---

[181] Ahzab, 33/21.
[182] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.VI, s.199, Hadis Nu: 25676; Buhârî, a.g.e., c.I, s.146, Hadis Nu: 366; Müslim, a.g.e., c.I, s.391, Hadis Nu: 556.
[183] Buhârî, a.g.e., c.I, s.238, Hadis Nu: 641; Müslim, a.g.e., c.I, s.392, Hadis Nu: 559;Tirmizî, a.g.e., c.II, s.184, Hadis Nu: 353.
[184] et-Taberî, a.g.e., c.I, s.374; İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71.

ölümü sebebiyle tutulmaz. O ikisi Allah'ın yarattıklarından bir yaratıktır. Allah yarattığı şeylerde istediğini yapar. Allah yarattığı şeylerden birine tecelli ettiğinde (o şey) Allah'a boyun eğdi."[185] hadisinde "خشع" fiili, boyun eğmeyi ifade etmektedir.

Bunun yanında, *"Allah'ım! Alçak gönüllü bir duyarlılık içinde olmayan kalpten, kabul edilmeyen duadan, doymak bilmeyen nefisten, faydası olmayan bilgiden sana sığınırım."*[186] hadisinde "يخشع" fiili, alçak gönüllülük anlamındadır.

Kalbin huşû duyması onun saygıyla dolmasıdır. Huşû duymayan kalp ise, Allah'ı zikretmekten zevk almayan kalptir.[187] Allah'ın zikri ve kelamını işitip huşû duymayan katı kalp, açık ve gizli her şeyi bilen Allah'ın huzurundan uzak olan kalptir.[188] Kalp Rabbine boyun eğip itaat etmesi için yaratılmıştır. Ancak o, bu şekilde mutlu olur ve nurlar saçar. Böyle olmazsa adeta taşlaşır. Böyle kalpten Allah'a sığınmak gerekir ki, Cenab-ı Hak: *"Kalpleri Allah'ı anmak hususunda katılaşmış olanlara yazıklar olsun; işte bunlar apaçık sapıklıktadırlar."*[189] buyurmaktadır. Onun için Allah'ın Resulü alçak gönüllü olmayan kalpten Allah'a sığınmıştır.

"Eğer itaat eden gençler, otlayan hayvanlar, rükû eden ihtiyarlar, annesini emen çocuklar olmasaydı, üzerinize azap yağardı."[190] hadisinde "خشع" fiili, itaat etme anlamında kullanılmaktadır.

Hz peygamberin rükûa gidince yaptığı dua olarak rivayet edilen, "*Allah'ım! Sana iman ettim, sana rükû ettim, sana teslim oldum, gözüm, kulağım, beynim, kemiğim, sinirim sana itaat etti."*[191] hadisinde de "خشع" fiili bu anlamı ifade etmektedir.

---

[185] İbn Mâce, a.g.e., c.I, s.401, Hadis Nu: 262; İbn Huzeyme, a.g.e., c.II, s.329, Hadis Nu: 1402.
[186] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.II, s.451, Hadis Nu: 9828; Müslim, a.g.e., c.IV, s.2088, Hadis Nu: 2722; İbn Mâce, a.g.e., c.I, s.92, Hadis Nu: 250.
[187] İbrahim Canan, a.g.e., c.VII, s.108.
[188] el-Münâvî, **Feyzu'l-kadir**, a.g.e., c.II, s.108.
[189] Zümer, 39/22.
[190] Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhakî (ö: 458/1066), **es-Süneni'l-kübrâ,** Mekke, Mektebetü Dâru'l-Bâz, 1414, c.III, s.345, Hadis Nu: 6183.
[191] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.I, s.94, Hadis Nu: 729; Müslim, a.g.e., c.I, s.535, Hadis Nu: 771; Tirmizî, a.g.e., c.V, s.485, Hadis Nu: 3421; İbn Huzeyme, a.g.e., c.I, s.306, Hadis Nu: 607.

Hz peygamber Medine'de yağmur duasına çıkmıştı. İbn Abbas (ö: 68/687) onun bu çıkıştaki halini şöyle tasvir etmektedir: *"Rasülullah, güzel görünümü ve süsü terk etmiş, son derece ihtiyaç sahibi olduğunu belirten bir tevazu ve sesi kısık, gözleri yere bakar halde, acele etmeksizin, teenni ile çıkmıştı."*[192] Bu hadisteki "متخشعا" kelimesi, sesi kısmak ve yere bakmak anlamına gelmektedir.[193]

Bu hadislerde de görüldüğü gibi huşû kelimesi eğilmek, yere yapışık, yassı gibi maddi olarak eğilmek, alçalmak gibi manalara gelmekle birlikte daha çok kalpte hissedilen saygıya dayalı manevi bir eğilme ve tevazu anlamında kullanılmaktadır.

3. TASAVVUF İLMİNDE HUŞÛ KAVRAMI

Mutasavvıflar huşû kavramını farklı şekillerde tanımlamaktadır. Bu tanımlara göre huşû; alçak gönüllü olmak, çevreye karşı yumuşak davranmak, boyun eğmek, vücut organlarına hakim olmak, söz ve fiilde güzellik, kalbin ve organların sakin olması, ısrarla güzel fiilleri yapmaya devam etmek, kalp huzurunun korunmasıdır.[194] Huşû, Rabbin tecellileri karşısında kalbin soluşu; hakikat sultanının tecellisi karşısında kalbin geri çekilerek saklanması; hakkın heybetlerinin mukaddimeleri; aniden ilahi bir hakikatin keşfen bilinmesi sırasında bir anda kalbe gelen ürperti; Allah'ın huzurunda edebe riayet ederek boyun eğmedir.[195]

Sufiler, huşûun mahallinin kalp olduğunda ittifak etmişlerdir. Onlardan biri zahiren hüzünlü, gözlerini yere doğru dikmiş, omuzlarını aşağı doğru sarkıtmış, büzülmüş birini görünce o adama kalbini göstererek: "Huşû buradadır, omuzlarda değil," demiştir. Sufiler, insanın kalbinde bulunan

---

[192] İbn Mâce, a.g.e., c.I, s.403, Hadis Nu: 1266; Tirmizî a.g.e., c.II, s.445, Hadis Nu: 558-559; İbn Huzeyme, a.g.e., c.II, s.331, Hadis Nu: 1405.

[193] İbn Manzur, a.g.e., c.VIII, s.71; Muhammed b. İsmail es-San'ânî (ö: 1182/1768), **Sübülü's-selam,** Beyrut, Dâru'l-Marife, 1420, c.II, s.123.

[194] Ebû Talip el-Mekkî (ö: 437/1045), **Kûtu'l-kulûb,** Beyrut, Dâru's-Sâder, 1995, c.II, s.194; Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.426-429.

[195] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.429.

huşûdan fazla zahirde huşû gösterilmesinden de hoşlanmamışlardır.[196] Onlara göre kalbin iki yönü bulunmaktadır.

Birincisi; kalbin nefsi takip eden yönü. Bu durumda, ruhsal sıfatlarla örtülü bulunan kalp, gerçeği yanlıştan ayırt edemeyecek konumdadır. Kur'an bir kısım insan için: *"Allah onları başkaldırıları içinde bırakır da, onlar amaçsız, başıboş dolaşırlar."*[197] demektedir. Ayetteki şaşkınlık (ameh) kalbin körlüğüdür. Başkaldırıları ise, uymak zorunda oldukları sınırları ihlal etmeleridir. Bu sınıra riayet, Allah'ın emirlerine ve yasaklarına itaat etmektir. Nefsi tezyin etmek için bilgileri, hakikatleri, hikmetleri ve ilahi yasaları kabul ile karşılamaktır. Tuğyan ve azgınlık da insanın kendisini nefsanî ve şeytani sıfatlara bırakması, bu sıfatların kalp üzerinde hükümran olmasıdır. Budurumda kalp kararıp körleşmekte, huşû duygusunu kaybetmekte, gerçeği yanlıştan ayırt edemeyecek konuma gelmektedir. [198]

İkincisi; kalbin ruhu izleyen yönü. Bu da, fena (beşeri varlığın sönmesi) vesilesiyle kendi nefsanî niteliklerinden ayrıldıktan sonra sufide gerçekleşecek bir durumdur.[199] İnsan tazim, huşû ve yakarışla Yüce Allah'a sımsıkı yapışabilir. Bunun neticesinde kutsiyet aleminden üzerine tecelliler iner, bunlar nefse üstün gelir ve bu sayede kişi, nitelenmesi dille mümkün olmayan şeyleri görebilir.[200]

Dinin emir ve yasaklarının yaşantıya dökülmesi, sufînin içsel gidiş ve yola girişine destek görevi görmektedir. Örneğin; namazdaki hareketlerin içerdiği bir sembolizm vardır. Yaratıcı: *" Rükû edenlerle birlikte rükû edin."*[201] buyurmaktadır. Rükû, huşû ile eğilme ve kişinin kendisine karşı yapılanı kabul etmesidir. İtaatın en yüksek derecesi olan secde ise, Zatın tecelli ettiği anda tevhid uğruna fani olmanın özgün işaretidir. Benzer bir sembolizmi şu ayette görmek mümkündür: *"Ey İnananlar! Namaza kalktığınızda yüzlerinizi,*

---

[196] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.428-429.
[197] Bakara, 2/15.
[198] Pierre Lory, **Kâşâni'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufi Tefsiri**, Çev. Sadık Kılıç, İstanbul, İnsan Yayınları, 2001, s.78-79.
[199] Pierre Lory, a.g.e., s.79.
[200] Şah Veliyyullah Dihlevî (ö: 1176/1762), **İslam Düşünce Rehberi**, Çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, Yeni Şafak Yayınları, 2003, c.I, s.260.
[201] Bakara, 2/43.

dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı mesh edip, topuk kemiklerine kadar ayaklarınızı yıkayın...'[202] Yani hidayet nuru ile kalpteki kirin lekesini, süfli âleme karşı taşımış olduğu menfaat duygusunu, kararsızlık ve istikrarsızlığı temizlemek için ruh tarafınızı ovalayın.[203] Çünkü kalbi gaflet perdesiyle örtülü, ruhu tozlu olan kişinin âlemlerin yaratıcısını görüp müşahede etmesi, O'na karşı huşû duyması mümkün değildir.[204]

Herkes için ancak bilgiyle elde edip yaptığının karşılığı vardır.[205] İnsan, din konusunda kendinden önce gelip geçmiş olanları taklitle yetinen bir mukallit, ya da dili olup kalbi olmayan bir varlık konumuna da düşmemelidir.[206]

Mutasavvıflar ibadetlerde, özellikle de namazda huşûa önem vermektedir. Onlara göre huşû namazın şartlarındandır.[207] Namazın bir şeklî kısmı bir de hakikati vardır ki, o da namazın ruhu ve özüdür. Namazdaki her bir hareketin ve zikrin de ruhu ve hakikati vardır. Eğer namazda ruh olmazsa, o ruhsuz beden gibi olur. Eğer asıl olur, edepleri ve gerekli olan şeyleri tam olmazsa, gözü oyulmuş, kulağı ve burnu kesilmiş adam gibi olur. Şayet fiillerine riayet edilir, ruh ve hakikati onu tamamlamazsa, gözü olup görmeyen, kulağı olup duymayan insana benzer.[208]

Tasavvuf erbabı, seccade üzerinde kalp huzuru ile bulunmayı, Allah'ın huzurunda bilinç halini korumayı, şüphe ve vesveseye düşmeden kalp huşûunu yakalamayı ve beklenti içinde olmadan namazın rükunlarını hudû ile yapmayı namazın adabından kabul etmektedir.[209]

---

[202] Maide, 5/6.
[203] Pierre Lory, a.g.e., s.105.
[204] Gazzâlî, **İhya**, a.g.e., c.I, s.407.
[205] Pierre Lory, a.g.e., s.104.
[206] Abdulkadir Geylânî (ö: 562/1166), **Fütuhâtü'l-ğayb**, Çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Beyda Yayınevi, 1983, s.96.
[207] Gazzâlî, **Kalplerin Keşfi**, Çev. Hüseyin S. Erdoğan, İstanbul, Hisar Yayınları, ty., s.150; **İhya,** a.g.e., c.I, s.407.
[208] Gazzâlî, **Kimyayı Saadet**, a.g.e., s.129.
[209] Ebu Nasr Serrac et-Tûsî (ö: 387/988), **el-Luma,** Çev. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996, s.163; Ebu Hafs Şihabuddin Ömer es-Sühreverdî (ö: 587/1191), **Tasavvufun Esasları**, Çev. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Erkam Yayınları, 1989, s.399.

Namazda huşûun önemi yanında, imanın semeresi ve yakînin neticesi durumundaki huşûa,[210] namazın pozitif yönde bir etkisi vardır. Salât (صلاة) kelimesi, ateş anlamına gelen "صلى" kökünden gelmektedir. Eğri ağaç düzeltilmek istenince ateşte ısıtılarak düzeltilir. İnsanda da nefsi emmarenin varlığından dolayı eğrilikler vardır. Namaz sayesinde vech-i İlahinin azamet nurları, namaz kılan kimsenin nefsindeki eğrilikleri yakarak düzeltir. Namaz kılan, ateşle ısınan ve eğrilikleri düzeltilen ağaç gibi olur.[211]

Mutasavvıflar, dinin bütün emirlerini yerine getirmeden hakikate erişmenin mümkün olamayacağı kanaatindedirler. Onun için yalnız farz ibadetlerle yetinilmemeli, elden geldiği kadar nafile ibadetler de yapılmalı, mümkünse bütün vakitler ibadetle geçirilmelidir. Çünkü Allah: *"Elinizden geldiği kadar Allah'tan korkun."*[212] buyurmaktadır. İnsan bin rekât kılsa, bir rekât kılmaya kudreti varken onu kılmayıp başka bir vakte tehir ederse, kudretini yerine sarf etmemiş olur. Bunun yanında ibadet, şekilde bırakılmamalı, namazın hakikatine erilmelidir. İbadetin hakikati, Hak'la beraber olmak, kendi sıfatlarından geçmektir.[213] Başka bir deyişle bu, Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmektir. Kul onu görmese de, Allah onu görmektedir.[214]

İbadet, cennet arzusu ve cehennem korkusundan da değil, sırf Allah rızası için yapılmalıdır. Hatta ibadet yapıldığını hatıra getirmemek gerekir. Çünkü ibadet yaptığının farkında olmak da bir çeşit nefsin hazzıdır. Nefsin haz aldığı tat ise şehvettir.[215]

Kulluğun en yüksek derecesi, Allah'ın huzuruna ibadetini görerek değil, iflasını görerek çıkmaktır. Nefsi için amel eden, Allah için amel etmez. Allah için amel eden de nefsini görmez.[216] Bundan dolayı Muhammed b. Ali et-Tirmizî (ö: 285/898), şehvet ateşi sönen, göğsündeki haz alma dumanı

---

[210] Gazzâlî, **İhya,** a.g.e., c.I, s.430.
[211] es-Sühreverdî, a.g.e., s.374.
[212] Teğabun, 64/16.
[213] Süleyman Ateş, **İslam Tasavvufu,** Ankara, Elif Matbaacılık, 1972, s.128-129.
[214] Buhârî, a.g.e., c.I, s.27, Hadis Nu: 50; Müslim, a.g.e., c.I, s.37, Hadis Nu:8; İbn Mâce, c.I, s.24, Hadis Nu: 63; Tirmizî, a.g.e., c.V, s.6, Hadis Nu: 2610.
[215] Ateş, **İslam Tasavvufu**, a.g.e., s.129.
[216] Ateş, **İslam Tasavvufu**, a.g.e., s.131.

sükûnet bulan, kalbinde tazim nurları doğan, bu sebeple şehveti ölüp kalbi dirilen, organları sükûnet ve saygı içinde bulunan kişiyi huşû sahibi (الخاشع) olarak isimlendirmektedir.[217]

Mutasavvıflar huşû kavramını, nefse muhalefet, kalbin teslimiyeti, alçak gönüllülük, boyun eğme, itaat gibi anlamlarda kullanmışlardır. Onlara göre kalpte temellenmeyen, yapmacık boynu büküklük, sükûnet vb. kişinin kendini aldatmasıdır. Ruhun derinliklerinden çıkarak, organlarda kendini gösteren fakat ustaca diğer insanlardan gizlenen huşû ise, kişiyi ulvi mertebelere yükseltmektedir. Bu haliyle huşû, adi bir korku olmaktan çok uzaktır.

4. HUŞÛ VE KORKU İLİŞKİSİ

Korku: Hoşlanılmayan bir şeyin başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden kaynaklanan bir duygudur.[218] Havf (الخوف) kelimesi genel manada bu duyguyu ifade etmekle birlikte,[219] gerek Kur'an'ı Kerim'de gerekse hadislerde haşyet, takva, işfak, vecl, rehbet, iclal ve vera kelimeleri havf ile aynı veya yakın anlamlarda kullanılmaktadır.[220]

Kur'an'ı Kerim'de havf ve bu anlamı ifade eden kelimeler türevleriyle birlikte yüz yirmi dört yerde geçmekte olup, bunların yarıya yakını dünyevi korku ve kaygıları dillendirirken, diğerleri Allah korkusu, günah işleme endişesi, azap ve ahiret kaygısı gibi dini kaygıları ifade etmektedir.[221]

Allah'tan korkanların dünya hayatındaki korkuları da Allah korkusuna yöneliktir.[222] Onlar, Allah'ın çizdiği hudutta duramamaktan, hadlerini ikame edememekten,[223] adil davranamamaktan,[224] inkârcıların kendilerini fitneye

---

[217] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.427.
[218] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.386.
[219] Izutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, a.g.e., s.262.
[220] Bardakçı, a.g.e., s.88.
[221] Mustafa Kara, "Havf", **DİA**, c.XVI, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 1997, s.529.
[222] Ünal, a.g.e., s.507.
[223] Bakara, 2/229.
[224] Nisa, 4/3.

düşürmesinden,[225] kendilerinden sonra gelenlerin Allah'ın yolunda gerektiği gibi yürüyemeyeceklerinden[226] korkarlar.

Hz. Musa'nın, asanın yılana dönüştüğünü görünce korkması[227] veya yakalanıp öldürülmekten korkması,[228] Hz. Yakub'un, Yusuf'u kurt yer diye korkması[229] gibi elbette mü'minlerin de dünya hayatı ile ilgili bir takım korkuları olacaktır. Ama bu korkular mü'minleri hiçbir zaman görevlerini yapmaktan, Allah'a güvenmekten alıkoymaz. Onlar için bu korkular dünya hayatının bir cilvesi olarak, imtihandan başka bir şey değildir.[230]

Tasavvuf ehli, 'havf' kelimesini Allah korkusu ve ahiret hayatıyla ilgili endişeler için kullanmaktadır. Onlara göre dünya ve ahirette Allah'ın cezalandırmasından korkmak gerekir. Allah kullarının kendinden korkmalarını emrederek: *"Eğer mü'minler iseniz benden korkun."*[231] buyurmaktadır. Ayrıca O, korku sahibi mü'minleri övmüştür.[232] Onun için, Ebu Süleyman Dâranî (ö. 215/830): "Allah korkusu bir kalbi terk ederse, o kalp harap olur." derken, Zünnûn Mısrî (ö. 245/859): "Korku hali kaybolmadıkça insanlar doğru yolda yürürler, korku hali kaybolursa yoldan saparlar."[233] diyerek, sürekli korkuyla yaşamayı tavsiye etmektedir. Yahya b. Muaz (ö: 258/871) da: "İnsanoğlu ne kadar gariptir! Fakirlikten korktuğu kadar cehennemden korksaydı, cennete girebilirdi." derken,[234] İbrahim b. Şeyban (ö: 330/941) ise: "Kalpte korku azalırsa orada şehevi duygular ateşlenir, onu dünya sevgisi doldurur." demektedir.[235]

Bu konuda Muaz b. Cebel'in (ö: 18/639): "Cehennem korkusu geride kalmadıkça, mü'minin kalbi itminan bulmaz, korkusu sükûna ermez."

---

[225] Nisa, 4/101.
[226] Meryem, 19/5.
[227] Neml, 27/10.
[228] Kasas, 28/18.
[229] Yusuf, 12/13.
[230] Bakara, 2/155.
[231] Âl-i İmran, 3/175.
[232] Nahl, 16/50.
[233] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.390.
[234] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.388.
[235] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.392.

anlayışıyla kendinden sonrakilere rehberlik ettiği söylenebilir.[236]

Ebu Ali ed-Dekkâk (ö: 405/1014), korkunun üç mertebesinden söz etmektedir.

Birincisi; imanın gereği olan havftır. "*Eğer mü'minler iseniz benden korkun!*"[237] ayeti buna delalet etmektedir. İkincisi; ilmin gereği olan haşyettir. "*Allah'ın kulları arasında O'ndan korkan, ancak bilginlerdir.*"[238] ayeti, bu durumu ortaya koymaktadır. Üçüncüsü ise; marifetin gereği olan heybettir. Bu hususa da, *"Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor."*[239] ayeti işaret etmektedir.

Korku, tehlike ve zararı görmekten kaynaklanmaktadır. Herkes kendine göre bir tehlikeyle karşı karşıyadır. Kimi cehennemden korkar, kimi adetlerin kendini günah işlemeye sürükleyeceğinden ve tevbe etmeden öleceğinden, kimi nimetlerin çokluğu sebebiyle zevke dalıp ahireti unutacağından, kimisi de kıyamette bütün kusurlarının önüne gelmesiyle rezil olacağından korkar.[240] Allah korkusu marifet sonucu meydana geldiği için, marifet arttıkça korku da fazlalaşacak, bu durum kulu günaha düşmekten koruyup ibadet ve taata yönlendirmede etkili olacaktır. Ancak maksadı aşıp ümitsizliğe yol açan korku ile, ilim ve amele sevk etmeyen, gelip geçici bir korku makbul olmamakta; amele tesir etmeyen, akıl ve sağlığa zarar veren bir korku ise tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görülmektedir.[241]

Korkuyu ifade etmek için kullanılan kelimelerde, bilinen veya hissedilen bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içerisinde olma anlamı görülmektedir.[242] Bu kelimeler adi bir korkuyu ifade ettiği zaman olmasa da, Allah korkusunu ifade ettiği durumlarda huşû ile karıştırılabilmektedir. Özellikle huşû ile haşyet zaman zaman karıştırılmaktadır. Oysa bu iki kelime hem harfleri itibariyle, hem de kelime anlamları itibariyle farklılık arz

---

[236] Kuşeyrî, a.g.e., c.I, s.389.
[237] Âl-i İmran, 3/175.
[238] Fatır, 35/28.
[239] Âl-i İmran, 3/28.
[240] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., XI, 229.
[241] Gazzâlî, **Kimyayı Saadet**, a.g.e., s.650-651.
[242] Bardakçı, a.g.e., s.89-91.

etmektedir. Huşûun kök harfleri “خ ش ع” iken, haşyetin kök harfleri ise “خ ش ى” dir. Birinci bölümde değinildiği üzere huşûun kelime anlamında, yukarıdan aşağıya doğru bir eğilme söz konusudur. Haşyetin kelime anlamı ise korkudur.[243] Huşûun kelime anlamı ne ‘havf’, ne ‘haşyet’, ne de korku anlamında kullanılan diğer kelimeleri içermektedir. Şu halde huşûun korku olarak dilimize çevrilmesi isabetli görülmemektedir.

[243] İbn Manzur, a.g.e., c.XIV, s.228-229.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBADETLERDE HUŞÛ

1. GENEL OLARAK İBADET

İbadet, insanın ruhen ve cismen bütün varlığı ile yalnız Allah'a yaptığı şuurlu bir taat ve yakınlıktır.[1] Niyet ve iradeye bağlı olarak, bilinçli şekilde yapıldığında bir değer ve kıymeti olan ibadet, mutlak bir acizlik ile tam bir kudretin buluşmasının tecellisi olmaktadır. Bundan dolayı acizliğini hissetmeyen, büyüklük taslayan kibirlilerle; hiçbir tehdit ve azap yokmuş gibi davranan gafil iyimserler ve ümitsiz kötümserler bu şereften mahrumdur.[2]

Kişinin, kulluğunun ve acziyetinin bilincinde olduğunu, Rabbini çok sevdiğini söylemesi kolaydır. Ne var ki, söylemler, davranışlar halinde ortaya konulamadığı sürece, söz ve özde farklılık ortaya çıkacaktır. İbadet, yaratana karşı kişinin samimiyet derecesini ortaya koyan bir davranıştır. İnsanların iç dünyalarını okumak mümkün olmadığına göre, söylemlerin ritüellerle desteklenip desteklenmemesi durumu, öz ve söz uyumunu ortaya koymada önemli bir etken olmaktadır.

İnsanlara Kur'an penceresinden bakıldığında, onların çok unutkan[3] ve aceleci oldukları,[4] cahil ve zulümkar davrandıkları,[5] isyankâr oldukları,[6] dolayısıyla bir hidayete, hatırlatıcıya muhtaç oldukları görülecektir. Dosdoğru yola iletilmenin duyarlı ve düzenli bir pratik hayattan geçeceği malumdur. İnsanlar bir an Allah'la ilişkilerini kopardıklarında tüm zaaflarıyla birlikte bir bocalama ve ümitsizlikle karşı karşıya kalırlar.[7] Fizyolojik ihtiyaçların beden üzerindeki etkisini, psikolojik ihtiyaçlar da ruhlar üzerinde göstermektedir. Fizyolojik ihtiyaçlara duyarsız kalınamadığı gibi, ruhi ihtiyaçlara da kayıtsız

---

[1] İbn Manzur, a.g.e., c.II, s.73-74; Yazır, a.g.e., c.I, s.104.
[2] Yazır, a.g.e., c.I, s.108.
[3] Araf, 7/165; Kehf, 18/57; Taha, 20/115; Zümer, 39/8.
[4] İsra, 17/11; Enbiya, 21/37; Neml, 27/72; İnsan, 76/27.
[5] Ahzab, 33/72.
[6] Taha, 20/121; Alak, 96/6.
[7] Sarmış, a.g.e., s.22.

kalınmamalıdır.[8] Ne olursa olsun Allah'ın emirlerine mutlak boyun eğme, kâmil bir inancın vazgeçilmez şartı olarak tüm mü'minlerden beklenmektedir.[9] Bu husus ayeti kerimede şu şekilde ifade edilmektedir. *"Allah ve Peygamberi bir şeye hükmettiği zaman, inanan erkek ve kadına artık işlerinde başka yolu seçmek yaraşmaz. Allah'a ve Peygambere baş kaldıran şüphesiz apaçık bir şekilde sapmış olur."*[10]

Kur'an, durmak dinmek bilmeksizin Allah'ın insanlara olan nimetlerine vurgu yapmaktadır.[11] Kendisine sunulan bütün bu ikramlara karşı insandan beklenen ise, Allah'a karşı derin bir şükran beslemesidir.[12] Ancak insan Allah'a olan şükrünü ve bağlılığını bir duygu olmaktan çıkarıp, davranış haline getirmeli, samimiyetini ibadetiyle ortaya koymalıdır.[13] Bunun yanında imanın dış dünyada tezahürü olan ibadetlerden istenilen sonucun elde edilebilmesi için belli bir dini şuur seviyesine ihtiyaç olduğu da unutulmamalıdır.[14]

Dinler, yüce bir kudret karşısında boyun eğmek ve kutsal ile bağ kurmak temeli üzerine kurulmuş ve her dinde bunu sağlamak üzere ritüeller konulmuştur.[15] İslam dininde Allah'a yaklaşmanın ve onu sürekli hatırda tutmanın en büyük vesilesi namaz olarak görülmektedir.[16] Kur'an'da, Hz. Muhammed'den önceki peygamberlerin de namaz kılmakla emrolundukları belirtilmektedir.[17]

Hz. Peygamber, İslam binasının asıl unsurlarını sayarken şahadetten

---

[8] Şentürk, a.g.e., s.70.
[9] Izutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, a.g.e., s.248.
[10] Ahzab, 33/36.
[11] Secde, 32/7-9; Kasas, 28/73; Casiye, 45/4-5; Yasin, 36/71-73; Vakıa, 56/68-73.
[12] Izutsu, **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, a.g.e., s.266.
[13] Şentürk, a.g.e., s.71.
[14] Şentürk, a.g.e., s.44.
[15] Şinasi Günüz vd., **Yaşayan Dünya Dinleri**, İstanbul, D.İ.B. Yayınları, 2007, s.19.
[16] Taha, 20/14.
[17] Bakara, 2/83; Yunus, 10/87; Hud, 11/87; İbrahim, 14/37, 40; Meryem, 19/30-31, 54-55; Taha, 20/14; Enbiya, 21/72-73; Lokman, 31/17.

hemen sonra namazı zikretmiş[18] ve onu, dinin direği olarak nitelemiştir.[19] İbadetin pek çoğunu içerdiği için de namaz, düğün yapan bir sultanın ziyafetine benzetilmektedir. Bu ziyafette her türlü yemek ve tatlı ikram edilmekte, ayrıca her tat da kendisinde bir fayda bulundurmaktadır.[20] Bu haliyle namaz, hem şekil hem de muhteva olarak kulluğun derinden yaşanmasına ve hareketle ifade edilmesine imkân tanıyan en uygun ibadet olarak görülmektedir.[21] Bundan dolayı Allah'ın celal ve azametini düşünme sonucunda kalbin huşû ile dolması, dilin bu azameti ve huşûu en açık kelimelerle ifade etmesi, organların da kalpteki huşûa uygun düşecek hareketlerde bulunması, namazın aslı olarak dillendirilmektedir.[22] Bütün bunlar, huşûun namazda ayrı bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

2. İSLAM'IN TEMEL İBADETİ OLAN NAMAZDA HUŞÛ

Namaz, sadece farz ve vaciplerinin yerine getirilmesiyle kemal niteliğini kazanamamakta, tamamlayıcı adaplara da gerek duymaktadır. Namaz kılanın bu adapları göz ardı etmemesi gerekir. Bu ortamda insan, nefsin isteklerini, dünyayı ve top yekûn mâsivâyı terk etmeli, bütün organları adeta dil kesilip Allah'a yönelmelidir.[23] Aksi takdirde ihmal edilen adap sayısınca namazda eksiklikler meydana gelecektir. Hz. Peygamber bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: *"Kişi vardır, namazını kılar bitirir de, kendisine namazın sevabının onda biri yazılır. Kişi vardır, dokuzda biri, sekizde biri, yedide biri, altıda biri, beşte biri, dörtte biri, üçte biri, yarısı yazılır."*[24] Bu hadis namaz kılanın, huşû ve hudû gibi namazın gereklerinden ihlal ve ihmal ettikleri sebebiyle uğrayacağı zararı dile getirmektedir.[25] Onun için insan, ibadet ederken âlemden ve bütün benliğinden sıyrılarak Rabbine

---

[18] Buhârî, a.g.e., c.I, s.12, Hadis Nu: 8; Müslim, a.g.e., c.I, s.45, Hadis Nu:16; Tirmizî, a.g.e., c.V, s.5, Hadis Nu: 2609.
[19] el-Hakim et-Tirmizî, a.g.e., c.III, s.136.
[20] es-Semerkandî, a.g.e., c.I, s.319.
[21] Şener, a.g.e., c.XVIII, s.423.
[22] Dihlevî, a.g.e., c.I, s.260.
[23] es-Sühreverdî, a.g.e., s.376.
[24] İbn Hibban, a.g.e., c.V, s.210-211, Hadis Nu: 1889; el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, a.g.e., c.II, s.281, Hadis Nu: 3342.
[25] Canan, a.g.e., c.VIII, s.510.

tam bir edep, terbiye ve mükemmel bir saygı ile boyun eğmeli ve itaat etmeli ki, saygının büyüklüğüne aykırı olan küçücük bir hareketten bile kaçınmalıdır.[26]

Namazda sükûnet, huzurun, zihnin uyanıklığının ve Allah'a yönelme bilincinde olunduğunun göstergesidir. Namazdan beklenen asıl gaye de bununla gerçekleşmektedir.[27] Huşû her ne kadar kalbin durumuysa da beden onu ortaya koyar. Onun için şâri, kalpte huşûun sağlanmasını isterken, namazdaki fiziki hareketlerin yerine getirilmesinde de kurallar koymaktadır.

Mü'minun Suresinin 2. ayetinde, namazda derin saygı halini yaşamak, kurtuluşun imandan sonraki ilk şartı olarak gösterilmektedir. Söz konusu ayette namaz ve huşûa işaret edilmekle birlikte asıl vurgunun huşûa yapıldığı görülmektedir.[28] Kuşkusuz namaz, İslam'ın temel ibadetlerinden biri, insanın Allah'a yönelişinin en anlamlı ifadesidir. Fakat namazın bu değeri kazanabilmesi için bedensel hareketler yeterli değildir. Zâhirî şekillerin, kalpteki kulluk niyeti ve bilinç hali ile bütünleştirilmesi, Allah'a saygı şuuruyla anlamlı hale getirilmesi gerekmektedir.[29] Namaz Allah ile kulun kavuşma vesilesidir. Allah ile kulun kavuşmasında kulun, Rabbinin azameti karşısında kulluğun gereği olarak huşû içinde olması gerekir.[30] Allah'a yaklaşma, onun katında sevimli olma, şekil meselesi değil, bir samimiyet ve ruh işidir. Şekli olarak saygı ifade eden herhangi bir davranış kalpteki saygı ve korku hissinden kaynaklanmadıkça dini bir değer taşımayacaktır.[31]

Kur'an namaz kılıp da kıldıkları namazın farkında olmayanları azarlamaktadır.[32] Mü'minler en değerli varlıklarını nasıl koruyorlarsa, namazlarını da öyle korumalı, hem eksiksiz hem de devamlı kılmalıdır. Namazın eksiksiz kılınması; vücut, dil, zihin ve kalple yerine getirilmesi

---

[26] Yazır, a.g.e., c.I, s.108.
[27] Zuhaylî, a.g.e., c.IX, s.274.
[28] Karaman vd., a.g.e., c.IV, s.9; Bayraklı, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, a.g.e., c.XIII, s.181.
[29] Karaman vd., a.g.e., c.IV, s.10; Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.VIII, s.470-471.
[30] es-Sühreverdî, a.g.e., s.375.
[31] Öztürk, **Din ve Fıtrat**, a.g.e., s.108.
[32] Maun, 107/4-5.

gereken şeylerin tam olarak gerçekleşmesiyle mümkün olur.[33] Cenab-ı Hakkın nazargahı kalpler olduğu için,[34] herkesin namazdan nasibi, korkusu, huşûu ve tazimi nispetinde olacaktır.

2.1. Namazın Her Safhasında Huşû

Zikir, kıraat, rükû, secde, kıyam, dua gibi birçok taatı içinde bulunduran namazın her safhasında huşûu yakalamak gerekmektedir.

2.1.1. Namaza Başlangıçta Huşû

Namaz, Hakka yakınlık, huşû, tazim, vakar ve vuslat makamıdır. Aynı zamanda namaz, Allah'a münacattır. O'nun huzurunda durmak, O'na yönelmek ve O'ndan başka her şeyden yüz çevirmektir. Tahrime tekbiri ve niyet ise, kulu namaza bağlayan bir akittir. Eğer bu bağ sağlam olursa, bundan sonra onu bozacak, faziletini eksiltecek şeyler kolay kolay ona giremeyecektir.[35]

Mü'min, namaza başlarken gönlünde, huzurunda bulunduğu Allah'tan başka hiçbir şey bulundurmamalı, dünyayı ve içindekileri elinin tersiyle itip geride bırakmalı ki, huşûu yakalayıp namazın zevkine varabilsin, namazdan beklenen sevap ve faydayı elde edebilsin. Ebu Said Harraz (ö: 277/870), kul tekbir için ellerini kaldırdığında, gönlünde Allah'ın azametinden daha büyük bir şey bırakmamalı ki, onun büyüklüğü ile gözünden ve gönlünden dünya ve ahiret duyguları silinip gitsin, demektedir.[36] Nevevî (ö: 676/1277) de, namaza başlangıç anında dikkatin toplanmış olması, kalbin dünya ve dünyalıklardan boşaltılmış olması sünnettir. Allah, huşû sahiplerini övdüğü içindir ki, huşû olmayınca sevap da olmaz, demektedir.[37]

---

[33] Karaman vd., a.g.e., I, 377.
[34] Gazzâlî, İhya, a.g.e., I, 413.
[35] et-Tûsî, a.g.e., 158-159.
[36] et-Tûsî, a.g.e., s.160.
[37] Alûsî, a.g.e., c.XVIII, s.4.

2.1.2. Kıyamda Huşû

Kulun saygı göstermek amacıyla yapacağı fiillerden biri, Allah'ın huzurunda niyazla kıyama durması, yönünü ve gönlünü ona çevirmesidir. Bundan daha üstünü kulun kendi zelilliğini, Rabbinin de izzet ve azametini bütün benliğinde hissetmesi ve bunun bir göstergesi olarak başını öne eğmesidir. Zira bütün insanlarda ve hayvanlarda başın yukarı dikilmesi azgınlık ve büyüklenme alameti olarak algılanmaktadır. Boyun büküklüğü ise huşû ve teslimiyet belirtisi olmaktadır.[38]

Namaz kılanın, yüzünü Rabbine dönmesinden maksat, kulun zâhirî yüzünü O'na çevirmesi değildir. Mü'min namaz kılarken yüzünü kıbleye çevirir. Allah mekândan münezzehtir, cihet kabul etmez ki, zâhirî yüz O'na çevrilebilsin. Yer ve göklerin yaratıcısına ancak kalp yüzüyle yönelinebilir. Onun için kalbini, nefsin arzu ve isteklerine, ev ve çarşı işlerine yönelten bir kişinin huşûu yakalaması mümkün değildir. Kalp mâsivâdan kurtulmadıkça, Allah'a teveccühü mümkün olmayacaktır. Ayrıca bu halde bulunan bir kişi, daha münacatın başında yalan ile yaratıcısının huzuruna çıkmış olmaktadır.[39]

Kıyam, Allah'ın huzurunda köle gibi boynu eğik vaziyette durmaktır. Onun için namaz kılan kimse kıyamda iken secde mahalline bakarak başını hafifçe öne eğmeli, bedeninin diğer kısımlarını bükmeden, organlarını gereksiz hareket ettirmeden, sanki bütün vücudu ile toprağa bakıyormuş gibi dosdoğru durmalıdır. Bu hal, kalpte bulunan huşûdan kaynaklanan, organların huşûuna uygun düşmektedir.[40]

2.1.3. Kıraatte Huşû

Kıraat, namazda Kur'an'dan bir bölüm okumaktır. Namazın geçerliliği Kur'an'dan az veya çok bir parçanın okunmasına bağlıdır. Bu haliyle namaz, mü'minleri günde en az beş defa Kur'an'la diyaloga sokmaktadır.[41] Namaz

---

[38] Dihlevî, a.g.e., c.I, s.261.
[39] Gazzâlî, **İhya**, a.g.e., c.I, s.420.
[40] es-Sühreverdî, a.g.e., s.386.
[41] Öztürk, **Din ve Fıtrat**, a.g.e., s.102.

kılanın, sureleri veya ayetleri okurken Allah'ın emrinden, yasağından, vaad ve vaidinden, minnet ve ihsanından gafil olmaması gerekir. Kelimeler, üzerine basa basa ve tane tane okunmalıdır. Bu okuyuş, okunan ayetlerin anlamlarını düşünmeye imkân sağlayacaktır.[42] Cenab-ı Hakkın istediği de budur. *"Kur'an'ı ağır ağır, sindire sindire oku"*[43] emri, Kur'an'ın hayranlık uyandıran yönlerine ve anlamlarına vakıf ol demektir.[44] Namaz kılan kimse Rabbine yakarış içindedir. Gafletle okunan şeylerin münacat olması mümkün değildir.[45]

Lisan olmadan anlatmanın zorluğu sebebiyle, dil, konuşana tercümanlık etmektedir. Kalptekine uygun olmayan söz söyleyen dil ise tercüman olamaz. Bu durumdaki kimsenin dili, ne dediğinin farkında olmadan gafil bir kalple hareket edip durmaktadır. Hâlbuki, namaz kılanın Rabbiyle yalvararak konuşması, anlayarak kulak vermesi ve uyanık bir halde bulunması gerekir. Onun için de Fatihayı ve arkasından okuyacağı ayet veya sureyi kalp huzuru ile dikkatini toplayarak, dil ile kalp ahengi içinde, huşû, tazim ve vakarla, münacattan tam olarak nasip alacak şekilde okuması gerekir.[46]

Namaz kılan öncelikle tam anlamıyla Allah'a yönelmeli, mâsivâdan temizlenmiş bir kalp ile namaza durmalıdır. Kur'an'ı sanki Allah'tan dinliyormuş gibi, ya da Allah'a okuyormuş gibi okumalı, Kur'an lisanından çıkarken kalbi onu dinlemelidir. Kalp, dinleme zevki ve anlama hazzıyla adeta onu yudum yudum içmeli ve anlamlarıyla meşgul olmalıdır.[47] Aksi halde, gaflet perdesiyle kapalı olan bir kalple, dilin alışkanlık üzere hareket ederek okuyuşu, kabul olmaktan uzak bir okuyuş olacaktır.[48]

---

[42] Gazzâlî, **İhya,** a.g.e., c.I, s.422-423.
[43] Muhammed, 47/4.
[44] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.XVI, s.387.
[45] Gazzâlî, **İhya,** a.g.e., c.I, s.385.
[46] es-Sühreverdî, a.g.e., s.387-388.
[47] et-Tûsî, a.g.e., s.160; es-Sühreverdî, a.g.e., s.388.
[48] Gazzâlî, **İhya,** a.g.e., c.I, s.407.

2.1.4. Rükû ve Secdede Huşû

Rükû ve secdeden kasıt, Allah'ı tazim ve benliğin yerilmesidir. Topraktan yaratılmış, yine toprağa döndürülecek,[49] zavallı, muhtaç bir varlık olunduğu bilincinin korunmasıdır.[50] Kul, rükûa varmakla Allah'ın karşısında zillet ve alçak gönüllülüğünü ortaya koyarken, secde ile bu hali en ileri derecesine ulaştırmış olmaktadır. Mü'min bu durumda, gönlünde kendisine Allah'tan daha yakın hiçbir şey bırakmamalı, içinde kendisini namazdan daha fazla meşgul edecek bir duygu bulundurmamalı, uyanık bir kalp ile, huzur ve huşû içinde kime ve niçin secdeye kapandığını bilerek, Rabbinden başkasıyla meşgul duruma düşmemelidir.[51]

Rükû, razı oluşun bir işareti ve onun zirvesidir. İtaatin en yüksek derecesi olan secde ise, tevhit uğruna fani olmanın özgün işaretidir. İnsanlar hürmet etmek istedikleri kimseye saygılarını göstermek için bütün dikkatlerini toplar ve yüzünü ona çevirerek ayağa kalkar. Daha hürmetkâr bir ifadeyi ortaya koymak için, saygı makamında başını eğer ve eğilir. Daha büyük bir hürmet gösterisi için de benliğini ve şuurunu toplayarak, yüzünü yere doğru indirir. Bu indiriş kendisine hürmet edilenin huzurunda yere değinceye kadar devam eder. Ruhani bir yükselişi hedefleyenler böyle bir yükselişte bu üç safhadan geçmeye mecburdurlar.[52]

Kişinin tezellülünü ortaya koyduğu secde hali, duyuların bir arada bulunduğu şerefli organı, yüzünü, saygı duyduğu, azametinden korkup rahmetine sığındığı birinin huzurunda toprağa sürmesidir. Saygı gösterme amacıyla yapılan bu hareket, insanlar tarafından gerek Yaratıcıya karşı, gerek sultanlar, putlar gibi yaratılmışlara karşı yaygın bir şekilde yapılmaktadır.[53] Secde ibadetin en ileri mertebesidir. Bu sebeple onun yalnız Yüce Allah'a yapılması gerekir. Şayet insanlar Rableri huzurunda secde etmekten kibirlenerek kaçınırlarsa, bilmelidirler ki, Rablerinin huzurundakiler

[49] Taha, 20/55.
[50] Gazzâlî, **Kimya**, a.g.e., s.132.
[51] et-Tûsî, a.g.e., s.160-161.
[52] Muhammed Hamidullah (ö: 2002), **İslam'a Giriş**, Çev. K. Kuşcu, İstanbul, İrfan Yayınları, 1973, s. 97-98.
[53] Dihlevî, a.g.e., s.261.

(melekler) usanmadan ona secde etmektedir.[54]

Şekilleri aynı olsa da Allah'a secde etmek taat; putlara secde etmek ise küfürdür ve şirktir. Dolayısıyla secdenin birini taate, diğerini günaha ve şirke dönüştüren bir niteliğin bulunması gerekir. Bu nitelik secde edenin niyeti ve iradesidir. Eğer secde Allah'ın emrine boyun eğme duygusu ile yapılmışsa, Yüce Yaratıcı tarafından kabul görecek, günah olma durumundan çıkıp ibadet niteliği kazanacaktır. Böyle bir duyguyu elde edebilmek ise ancak kalp huzuru ve huşû ile mümkün olacaktır.[55]

2.1.5. Zikirde Huşû

Hasan Basri'ye (ö: 110/728) göre manevi zevk; namaz, Kur'an okuma ve zikirle mümkündür. Bunlardan manevi haz almayan kişinin kalbi katılaşmıştır. Zünnûn Mısrî (ö: 245/859) de, Allah, zikreden kulunu her şeyden korur, kul da Allah'ın dışında her şeyi unutur. Böylece kul için Allah her şeye bedel olur, der. Sehl b. Abdullah Tüsterî (ö: 283/896), Allah'ı unutmaktan, onu zikretmemekten daha büyük bir günah bilmediğini söyler. Kuşeyrî (ö: 465/1077) ise zikri, Allah'a giden yolda uyulması gereken kuvvetli bir esas olarak görür, Bakara Suresinin 152. ayetini delil getirerek Allah'ın kendisini ananları andığını belirtir.[56]

Kur'an, kalbi ve bedeni Allah'tan başka şeylerle uğraşanlara uymamayı, onlardan yüz çevirmeyi isterken, Allah'ı zikrin mü'mine yaraşır bir iş olduğunu beyan etmektedir: *"Sabah akşam Rablerinin rızasını dileyerek O'na yalvaranlarla beraber sen de sabret. Dünya hayatının güzelliklerini isteyerek gözlerini o kimselerden ayırma. Bizi anmasını kendisine unutturduğumuz ve işinde aşırı giderek hevesine uyan kimseye uyma."*[57] *"Bizi anmaktan yüz çevirenlere ve dünya hayatından başka bir şey istemeyenlere aldırma."*[58]

---

[54] Fussilet, 41/38.
[55] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.XVI, s.389.
[56] Kuşeyrî, a.g.e., c.II, s.464 ve devamı.
[57] Kehf, 18/28.
[58] Necm, 53/29.

Allah'ı zikir, onun huzurunda bulunulduğu bilincini koruma halidir. Bu durum inanan insana, Allah'ın yüceliği, azameti ve korkusu karşısında şuur ve açık bir anlayış kazandıran bilinçli bir işlemdir. Bu bilinç hali, iyilikleri yapma, kötülüklerden kaçınma şeklinde davranışa dönerek kendisini göstermektedir.[59]

Susuz kimsenin susuzluğu, suyu anmakla geçmeyecektir. İnsanın susuzluğunu gidermesi için suyu kana kana içmesi gerekir. Yüce Allah'ı dille anmak, susuz kimsenin suyu anmasına benzemektedir. Allah'ı zikreden kimsenin dili, kalbi ve bütün organları, O'na olan sevgiyle, O'nu anmalıdır. İlahi sevginin kalbe yerleşmesi için kalp huzuruyla zikretmek zorunludur.[60]

Amellerini samimi bir şekilde ve Allah'ı tefekkür ederek yapan kişi, Allah'a yaklaşır. Kalbin temizliği ve ihlâsı ile Allah'a yaklaşan kalpte basiret nurları belirir.[61] Kalp gafil olduğu halde dilin, *"Bizi doğru yola ulaştır."*[62] demesinin ne faydası olur? Bu nasıl ve ne kadar samimi bir istek olur? Zikir, bilinç hali ve huşû olmadan, boş sözlerden ibaret kalır ve fayda sağlamaktan uzak olur. Zikirde muhatap Allah'tır. Gafil insanın kalbi gaflet perdesi ile örtülü olduğundan, Allah'ı müşahede etmesi imkânsız olur. Kalbin paslarını parlatmak için gerekli olan namaz ve onun bir cüzü olan zikir, bu gaflet durumuna çok uzak olmak durumundadır.[63]

2.1.6. Duada Huşû

Dua, ister kişisel olsun, ister toplumsal olsun, kâinatın sessizliği içindeki insanoğlunun kendisine cevap bulmak için hissettiği derin hasret ve iştiyakın ifadesi,[64] kalbin Allah ile iletişim kurması,[65] alçak gönüllülüğün

---

[59] Muhammed el-Behiy, **İnanç ve Amelde Kur'anî Kavramlar**, Çev. Ali Turgut, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1998, s.187.
[60] Bayraklı, a.g.m., s.39.
[61] Bardakçı, a.g.e., s.54.
[62] Fatiha, 1/6.
[63] Gazzâlî, **İhya,** a.g.e., c.I, s.406-407.
[64] Muhammed İkbal (ö: 1938), **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev. N. Ahmed Asrar, İstanbul, 1984, s.129.
[65] Alex Carrel, **Dua,** Çev. M. Alper Yücetürk, İstanbul, 1967, s.45.

doruğundaki bir ruhun dışa görüntüsüdür.[66]

Dua, küçüğün büyükle, âcizin güçlüyle bir iletişimi olduğundan fiil, söz ve hal olarak yalvarma, ihlâs ve ciddilik ile birlikte, kendisine yalvarılanın şanına layık bir şekilde olmalıdır. Duada yalvarma halinde bulunmama pervasızlığa, bir çeşit çalıma delalet eder. Ufak bir saygısızlık, dua sınırından şikâyet ve dava etmeye geçen bir haddi aşma olduğu gibi, duayı gizli bir şekilde yapmamak, bağırıp çağırmak da ihlâs sınırından gösterişe geçen bir hadsizliği kapsar.[67] Ebu Musa el-Eş'arî'nin (ö: 44/666) rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber bir seferdeyken yüksek sesle tekbir getiren sahabeye: *"Siz ne bir sağır, ne de bir gaibe dua ediyorsunuz. Şüphesiz işiten, gören, sizinle beraber olana dua ediyorsunuz."*[68] buyurmuştur. Allah, gizli dua etmesinden dolayı Zekeriya peygamberden de övgüyle söz etmektedir.[69]

İnsan haddini bilip Rabbini tanımalı, her zaman O'na muhtaç olduğunu, O'nun hükmü altında memur bulunduğunu, hiçbir zaman O'ndan ihtiyaçsız olamayacağını itiraf etmeli ve münacata izinli, hatta emrolunmuş bulunduğunu bilmeli, ona göre tazim ile yalvararak dua etmelidir.[70] *"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin. Bilesiniz ki O, haddi aşanları sevmez."*[71] ayeti bunu ifade etmektedir.

Allah'a ulaşmak için ve duanın etkili oluşunda, karmaşık, resmileşmiş kurallara, törenlere, üstün fesahate sahip âlimlere ihtiyaç yoktur. Duanın değeri, yöneldiği fayda ile ölçülür. Kulun, hamd, övgü ve dileklerini içeren en sade kelimeler, en büyük dua ve yalvarmalar gibi Allah katında kabul görür.[72] Muhtaç olduğu için yalvaran, zâhiri, bâtının tazarrularına iştirak ederek bütün organlarıyla dua edene Allah icabet eder. Çünkü bu, *"Bana dua edin, duanıza icabet edeyim."*[73] ayetinde ifade edildiği üzere, O'nun vaadi ilahisidir.[74]

---

[66] Ali Şeraitî, **Dua,** 4. bs., İstanbul, Birleşik Yayınları, 1996, s.38.
[67] Yazır, a.g.e., c.III, s.556.
[68] Buhârî, a.g.e., c.V, s.2346, Hadis Nu: 6021; Müslim, a.g.e., c.IV, s.2076, Hadis Nu: 2704.
[69] Meryem, 19/3.
[70] Yazır, a.g.e., c.III, s.556; Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.VIII, s.468.
[71] A'raf, 7/55.
[72] Şeraitî, a.g.e., s.43.
[73] Mü'min, 40/60.

Dua, gönülden gelen düşünce ve isteği Allah'a sunmak olunca, gönülden gelmeyen sözlere dua denemez.[75] İnsan dua ile her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Allah'a; O'nu sevdiğini, O'nun nimetlerine şükrettiğini ve O'nun iradesi doğrultusunda her zaman hareket etmeye hazır olduğunu göstermektedir. Bu şekliyle dua, ruhsal bir gezinti, sevgiye ve manaya dayalı bir keşif görünümündedir.[76] Bugün, ibadet ve dua edenler çoğunlukla egoist, büyüklenen, ikiyüzlü, yalancı kimseler oldukları için duanın açığa çıkan, gözle görülebilecek somut etkileri bize ulaşmamaktadır.[77] Bu etkileri yakalayabilmek, zilleti arz edip huşû içinde yalvarıp yakarmak, riyadan uzak olmak, korku ile ümit arasında bir halde bulunmak ve haddi aşmamak ile mümkün olabilecektir.[78]

2.2. Namazda Huşûa Engel Olan Davranışlar

İslam âlimleri huşûun ne çeşit bir fiil olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları onu kalbî fiillerden sayarken, bazıları organlarla alakalı fiillerden saymışlar, bazıları da bununla her iki fiilin kastedildiğini söylemişlerdir. Onun için namaz kılan kimsenin, kendisine ibadet edilene karşı huşû, tezellül ve tevazu gibi kalbi fiilleri bulundurması, yapılmaması gereken fiillerden sakınması, zihninde Allah'ı ululamanın dışında herhangi bir şeye yer vermemesi gerekir.[79]

İbadetlerde şekil şartları vazgeçilmez olmakla birlikte, niyet, ihlâs, huşû, takva gibi kavramlarla ifade edilen öz ve içerik de, en az şekil kadar özen gösterilmesi gereken bir husustur.[80] Ahirete yakinen inanmayan, ceza korkusu ve sevap ümidi olmayan münafıklar ile, kullarını Rablerinin önüne geçirip gösteriş amacıyla kılanlar için namaz, başlı başına bir meşakkattir. Dolayısıyla bunların namazda huşûu yakalayabilmeleri söz konusu değildir.

---

[74] es-Sühreverdî, a.g.e., s.376.
[75] Ateş, **Kur'an Ansiklopedisi**, a.g.e., c.VIII, s.468.
[76] Şeriatî, a.g.e., s.44.
[77] Şeriatî, a.g.e., s.47.
[78] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.X, s.439-440; Zuhaylî, a.g.e., c.IV, s.527.
[79] Fahreddin er-Râzî, , a.g.e., c.XVI, s.386-387.
[80] Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö: 538/1143), **el-Keşşaf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl,** Riyad, 1418, c.I, s.261; Karaman vd. a.g.e., c.V, s.698.

Ancak mü'min için namaz bir kurtuluş ve rahatlama vesilesidir. Paraya ihtiyacı olan ve mesaiye kalan bir işçinin, iki kat ücret alması sebebiyle bu süre içinde gayretle çalışması gibi, mü'min de sevabını, uhrevi kazancını katlamak için namazına gayret ve özen göstermeli, huşûu yakalama adına her türlü fedakarlıkta bulunmalıdır.[81]

Huşû içinde namaz kılanların kalpleri, Allah'ın huzurunda bulunmanın heybeti ile titrer, durulur ve derinden ürperir. Bu ürperti oradan organlara, duygu ve hareketlere yansır. Ruhlar Allah'ın huzurunda, onun ululuğuna bürünür, bu azamet karşısında uygun olmayan her türlü yersiz davranışı terk eder.[82]

Hz. Peygamber, namazda huşûa çeşitli vesilelerle dikkat çekmiş, huşû halini zedeleyecek şekilde namaz kılanları ikaz etmiş, bizzat kendisi gözünün nuru saydığı namazda[83] hem zihnini hem de bedenini gafilce hareketlerden uzak tutarak ümmetine örnek olmuştur.[84] Mü'minlere düşen görev de *"Beni nasıl namaz kılıyor buluyorsanız öylece namaz kılın."*[85] buyuran Allah'ın elçisinin uyarılarını dikkate almak ve gereğini yapmaktır.

Hz. Peygamberin uygulamaları ve uyarıları doğrultusunda, namazda huşûu yakalamaya engel teşkil eden durumları şu şekilde sıralamak mümkündür.

2.2.1. Namazda İhtisar

Hz. Peygamber, ihtisar ile namaz kılmayı yasaklamıştır.[86] Bununla birlikte, namazda ihtisarın ne olduğu hususunda farklı yorumlar yapılmaktadır.

İhtisar, namaz kılarken elleri böğüre koymak, surenin sonundan bir veya iki ayet okumakla yetinmek, tam bir iç huzurunun olmaması, namazda

[81] ez-Zemahşerî, **Keşşaf,** a.g.e., c.I, s.262.
[82] Kutub, a.g.e., c.X, s.229.
[83] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.III, s.128, Hadis Nu: 12315; el-Hakim en-Nisabûrî, a.g.e., c.XI, s.174, Hadis Nu: 2676.
[84] Şener, a.g.e., c.XVIII, s.423.
[85] İbn Huzeyme, a.g.e., c.I, s.295, Hadis Nu: 586.
[86] Buhârî, a.g.e.,c.I, s.408, Hadis Nu: 1162; Müslim, a.g.e., c.I, s.387, Hadis Nu: 545; Tirmizî, a.g.e., c.II, s.222, Hadis Nu: 383.

tilavet secdesi yapmamak için secde ayetini atlamak, namazda yaslanmak için elinde asa tutmak[87] gibi farklı şekillerde açıklanmaktadır.

İhtisarın yasak oluşunun sebebine gelince, onun ne anlama geldiğinin tespitinde olduğu gibi, farklı görüşler ileri sürülmektedir. Onun yasaklanması, şeytan huzurdan kovulunca elleri böğründe indiği içindir diyenler olduğu gibi, Yahudilerin ve kibirli kişilerin çokça yaptığı bir davranış şekli olması sebebiyledir diyenlerde vardır. Bunun yanında haç işaretine benzediği için yasaklandığı şeklinde yorumlar da yapılmaktadır.[88]

Farklı anlamlar verilmiş olmasına rağmen, garip kelimeleri inceleyenler ve muhakkik âlimlerin çoğu, ihtisarın, namazda elleri böğüre koymak, anlamına geldiğini söylemektedir.[89] Yasaklanmasının sebepleri sayılırken söylenenler de bu görüşü desteklemektedir.

2.2.2. Namazda İhtilas (Sağa Sola Bakmak)

Hz. Aişe (ö: 58/676): "*Allah'ın Resulüne namazda sağa sola bakmayı sordum da Resulüllah: 'O bir çalmadır, şeytan kulun namazından çalar kaçar', buyurdu."* demiştir.[90]

İhtilas zorbalıkla almak demektir.[91] Muhtelis, sahibinin kontrol ve gözetimi altında olan bir şeyi ustalıkla çalıp kaçan kişiye denir.[92] Şeytan, hiçbir delil olmaksızın namaz kılanı sağa sola baktırarak meşgul ettiği için muhtelise benzetilmiştir. et-Tîbî (ö: 743/1343) şöyle demektedir: Namaz kılan Rabbine yönelmiştir. Bu durumda şeytan onu gözetler, sağa sola bakmasını bekler. O sağa sola bakarsa şeytan bunu bir fırsat bilir, namaz kılanı bu halden uzaklaştırır. Şeytanın bu kurnazca hareketi, ustaca çalanın durumuna

---

[87] Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî (ö: 676/1277), **Şerh-u Müslim,** Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1392, c.V, s.36; Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer (ö: 852/1448), **Fethu'l-bâri,** Beyrut, Dâru'l-Marife, 1379, c.III, s.89.
[88] en-Nevevî, a.g.e., c.V, s.36; İbn Hacer, a.g.e., c.III, s.89.
[89] en-Nevevî, a.g.e., c.V, s.36.
[90] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.VI, s.7, Hadis Nu: 24457; Buhârî, a.g.e., c.I, s.261, Hadis Nu: 718.
[91] İbn Manzur, a.g.e.,c.VI, s.65-66.
[92] İbn Hacer, a.g.e., c.II, s.235; c.XII, s.92.

benzediği için ihtilas diye isimlendirilmiştir.[93]

Hz. Ali'ye (ö: 40/661) huşûdan sorulunca O, "Müslüman'a karşı tevazu kanadını indirmen, yumuşak davranman ve namazda sağa sola bakmamandır", demiştir.[94] Bunlar, namazda sağa sola bakmanın huşûu giderdiğini göstermektedir.

2.2.3. Yemek Hazırken Namaza Durmak

Hz. Peygamber: "Akşam yemeğiniz konulduğunda namaz için kamet edilse bile, yemeğe başlayın. Doymadan namaza gitmeyin." [95] buyurmuştur.

Hadiste akşam namazı ve akşam yemeğinden bahsedilse de, burada illete bakmak gerekir. İllet, içinde bulunulan durumun huşûu terke götürmesidir. Kişinin akşam, sabah, öğle veya herhangi bir vakitte açken namaza durması huşûu gidermesi bakımından aynı şeydir.[96]

Nevevî, aç olduğu için kalbi yemekle meşgul olan birinin bu durumda namaz kılmasını, huşûun kemalini giderdiği için, mekruh görmektedir. Ancak bu hüküm, vakit geniş olduğunda söz konusudur. Şayet vakit darsa, vakte hürmeten namazı kılmak gerekir, geciktirmek caiz değildir. İki mefsedet bir arada bulununca daha hafif olanı tercih edilir. Vaktin çıkması huşûun terk edilmesinden daha kötüdür ki, buna korku namazı delalet etmektedir.[97]

Zâhirî mezhebi, yemeğin önce yenmesi vaciptir. Şayet namaz önce kılınırsa batıl olur demişse de, hadisteki "başlayın" (فابدؤا) emrini cumhur nedbe hamletmektedir.[98] Buna göre, gönlü yemekte olmayacaksa, kişi acele etmeksizin namazını önce kılabilir.[99]

Söz konusu hadisin bazı rivayetlerinde namaz için acele edilmemesi istenmektedir. Bu durum, karnı doyuncaya kadar yemeye müsaade edildiğini

---

[93] İbn Hacer, a.g.e., c.II, s.235.
[94] en-Nisabûrî, a.g.e., c.II, s.426.
[95] Buhârî, a.g.e., c.I, s.238, Hadis Nu: 641; Müslim, a.g.e., c.I, s.392, Hadis Nu: 559; Tirmizî, a.g.e., c.II, s.184, Hadis Nu: 353.
[96] İbn Hacer, a.g.e., c.II, s.160.
[97] İbn Hacer, a.g.e., c.II, s.161.
[98] es-San'ânî, a.g.e., c.I, s.235.
[99] İbn Hacer, a.g.e., c.II, s.160.

göstermektedir.[100] Ayrıca buradan huşûun faziletinin, namazı ilk vaktinde kılmanın faziletinden daha üstün olduğu da anlaşılmaktadır.[101]

2.2.4. Namazda Sallanmak

Hz. Aişe'nin (ö: 58/676) annesi Ümmü Rûman (ö: 9/631) şöyle demiştir: "Ebu Bekir (r.a) namaz kılarken sallandığımı gördü ve beni öyle bir azarladı ki, neredeyse namazı terk edecektim. Sonra Resulullahı şöyle derken işittim, dedi: '*Sizden biri namaza kalktığı zaman etrafı (elleri-ayakları) sakin olsun. Yahudiler gibi sallanmasın. Çünkü organların sakinliği namazın tamamındandır.*' "[102]

Mücahid (ö: 104/722), huşû, namazda sakin olmaktır. İbn Zübeyr (ö: 73/692) ve Ebu Bekir (ö: 13/634) namaza durduklarında bir direk gibi olurlardı, demektedir.[103] Namazda sakin durmak, yaratıcının huzurunda kulluk bilinciyle bir duruştur ki, Allah namazda huşû duyanı övmüştür.[104] Övgüye layık olan huşû, kalbin huşûu ve onun neticesi olarak organlarda var olan huşûdur. Kalbe dayanmayan, organların huşûu, bedensel bir gösteri olmaktan ileri gitmeyecektir.[105]

2.2.5. Abdesti Sıkışıkken Namaza Durmak

Hz. Aişe'den (ö: 58/676) rivayet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"Yemek hazırken, büyük veya küçük abdesti sıkışıkken namaz kılınmaz."*[106]

Hadisi şerifteki yasaklama kerahete hamledilmiş, bu durumda namaz kılmak mekruh görülmüştür. Hadiste zikredilen şeylerle birlikte, tam bir huşû ile namaz kılmaya mani olan ve kalbi meşgul eden her şey böyle değerlendirilmektedir. Ancak yemek yenildiğinde veya abdest alındığında

---

[100] en-Nevevî, a.g.e., c.XVII, s.41.
[101] İbn Hacer, a.g.e., c.II, s.161.
[102] el-Hakim et-Tirmizî, a.g.e., c.II, s.171.
[103] el-Beyhakî, **es-Sünenü's-suğra**, a.g.e., c.I, s.493.
[104] Müminun, 23/2.
[105] el-Münâvî, **Feyzu'l-kadir**, a.g.e., c.I, s.412.
[106] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.VI, s.54, Hadis Nu: 24315; Müslim, a.g.e., c.I, s.393, Hadis Nu: 560; İbn Huzeyme, a.g.e., c.II, s.66, Hadis Nu: 933.

namazın vakti geçecekse, bu hal üzere namaz kılınmalıdır, tehiri caiz değildir.[107]

2.2.6. Bir İhtiyaç Halinde Namazı Uzatmak

Allah'ın Resulü şöyle buyurmaktadır: "(Çok kere) *Namaza kıraati uzatmak niyetiyle dururum da, bir çocuğun ağladığını duyunca, annesine sıkıntı vermeyeyim diye namazı kısa keserim."*[108]

Çocuğu ağlayan bir kadın, zihni onunla meşgul olacağından, kalp huzuru ile namaza devam edemez. Ya kalbi meşgul olduğu halde namaza devam edecek, ya da namazı bırakıp çocuğu ile meşgul olacaktır. Bu durumda o, ya cemaat, ya da huşû faziletinden mahrum kalacaktır.[109]

İnsanı en fazla ne ilgilendiriyorsa kalp onunla meşgul olmaktadır. Bundan dolayı, öncelikle Rabbinden başka şeylerle meşgul olan bir kalple namaza durmamak gerekir. Kalp huzuruyla namaza durulmuşken, onu meşgul edecek bir şey meydana gelmişse, namazı uzatmanın da bir anlamı olmayacaktır.

2.2.7. Desenli Elbise İle Namaz Kılmak

Hz. Peygamber, üzerinde nakış bulunan bir kıyafetle namaz kıldıktan sonra, o kıyafetin götürülüp sade bir kıyafetin getirilmesini istemiş, bunu namazda huşûunu olumsuz yönde etkilemesiyle gerekçelendirmiştir.[110]

Bu hadiste, namazda insanın kalbini meşgul eden nakış ve benzerlerinin mekruh olduğuna, namazı koruyucu girişimlerde bulunmaya ve namazı kemale erdiren niteliklerden uzaklaştıracak olan durumları terk etmeye dair bir işaret vardır. Ayrıca, söz konusu hadis, dikkat çekici, zâhirî eşyaların kalbe tesir ettiğini de ortaya koymaktadır.[111]

---

[107] en-Nevevî, a.g.e., c.XVII, s.41; c.V, s.46.
[108] Buhârî, a.g.e., c.I, s.250, Hadis Nu: 675; İbn Mâce, a.g.e., c.I, s.317, Hadis Nu: 991.
[109] Zeynuddin Ahmed b. Abdi'l-Latif ez-Zebidî (ö: 893/1488), **Tecrid-i sarih,** 9. bs., Çev. Ahmed Naim, Ankara, D.İ.B. Yayınları, 1988, c.II, s.683.
[110] Buhârî, a.g.e., c.I, s.146, Hadis Nu: 366; Müslim, a.g.e., c.I, s.391, Hadis Nu: 556.
[111] en-Nevevî, a.g.e., c.V, s.44; San'ânî, a.g.e., c.I, s.240.

2.2.8. Namazla İlgili Olmayan Hareketler Yapmak

Said b. Müseyyeb (ö: 94/712), namaz kılarken sakalıyla oynayan bir adamı görünce: "Eğer şu adamın kalbi huşû duysaydı, organları da huşû duyardı." demiştir.[112] İbn Ömer (ö: 74/693) de, namaza uygun düşmeyecek davranışlarda bulunan bir adamı görünce: "Namazda uygunsuz hareketler yapma, Allah'ın Resulünün yaptığı gibi yap."demiştir.[113] Çünkü huşû, tam bir boyun eğişi ve bu boyun eğişin gerektirdiği hareketleri yerine getirmeyi ifade etmektedir.[114]

Namaz kılan kimsenin uyması gereken adabın en güzeli, kalbi dünyevi bir şeyle meşgul etmemek, böyle bir şeye fırsat verebilecek meşgul bir zihinle namaza durmamaktır. Kişinin, namazda zihnini meşgul edebilecek bir şeyi gördükten sonra namaza başlamaması, onun dini bakımdan ince anlayışını ve hassasiyetini gösterir. Kamil bir mü'mine yakışan, kendisi gibi namaz kılmaya davet eden[115] Peygamberin çağrısına uymaktır.

2.3. Namazda Huşûun Hükmü

İslam âlimleri, namazda huşûun hükmü hakkında farklı görüşler ileri sürmektedir. Kimi huşûun farz olduğunu söylerken, kimi sünnet olduğunu, kimi de namazın mükemmilatından olduğunu kabul etmektedir.

"Namazın caiz olmasının ve kabul olmasının şartı vardır… Caiz olmasının şartı; namazın farzlarını eda etmek, kabul olmasının şartı ise huşû ve takvadır." diyen Gazzâlî (ö: 505/1111), huşûun namazın sıhhat şartlarından (farz) olduğunu kabul etmektedir.[116] Ona göre, kalp huzuru ve huşû bulunmadan kılınan namaz batıldır. Kalp huzurunun ve huşûun namazda şart olmadığını söyleyen fakihler bu konuda yetkili değildir. Fakihlerin kalbe müdahale etmeye, ahirete götüren yolda söz söylemeye

---

[112] Ebû Bekr İbn Hammâm Abdurrazzak (ö: 211/826), **el-Musannef**, 2. bs. Beyrut, el-Mektebetü'l-İslami, 1403, c.II, s.266, Hadis Nu: 3308; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe (ö: 235/849), **el-Musannef,** Riyad, Mektebü'r-Rüşd, 1409, c.II, s.86, Hadis Nu: 6787.

[113] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.II, s.45, Hadis Nu: 5043.

[114] Ünal, a.g.e., s.511.

[115] Buhârî, a.g.e., c.I, s.226, Hadis Nu: 605.

[116] Gazzâlî, **Kalplerin Keşfi,** a.g.e., s.150.

salahiyeti yoktur. Onlar ancak dinin zahir hükümlerini, organların görünen hareketlerine bina etmeye yetkilidir. Amellerin zahiren yapılışı, yapmamaktan kaynaklanacak olan ve devletin uygulamakla görevli olduğu cezaların düşmesi için yeterlidir. Bu zâhirî amelin ahirette bir fayda verip vermeyeceği fıkhın dışındadır.[117] Kur'an, huşûa riayet edenlerin kurtuluşa erdiğini[118] ve Allah'ın ancak muttakilerin ibadet ve itaatini kabul edeceğini[119] belirtmektedir, diyerek, görüşünü gerekçelendiren Gazzâlî (ö: 505/1111),[120] gafletle namaz kılanların halinin, kılmayanların halinden daha kötü olacağından korkulması gerektiğini düşünmektedir.[121]

Fahreddin er-Râzi (ö: 606/1209), de namazda huşû ve hudûun farz olduğunu kabul etmektedir. O, bu görüşünü desteklemek üzere ayet ve hadislerden deliller getirmekte, Gazzâlî'nin görüşlerine de yer vermektedir. O'nun delil getirdiği ayetlerde; Kur'an'ın ağır ağır, sindire sindire okunması[122] ve iyice düşünülmesi,[123] Allah'ı hatırlamak için dosdoğru namaz kılınması,[124] gafillerden olunmaması,[125] ne dediğini bilinceye kadar namaza yaklaşılmaması[126] istenmektedir. er-Râzî (ö: 606/1209), huşû sahibi olmayanların bunları yerine getiremeyeceği kanaatindedir. *"Namaza duran niceleri vardır ki, onun bu durmasından eline geçen pay, yorgunluk ve argınlıktır."* [127] hadisi de, O'nun delillerindendir. el-Kurtubî (ö: 671/1272) de, bu hususta ihtilaf olduğunu söyledikten sonra, sahih olan farz olmasıdır, demektedir.[128] Davud Zâhirî (ö: 270/883): "Birinin akşam yemeği önündeyken namaza ikamet olunsa, yemekten evvel namaza durması caiz olmaz. Şayet

---

[117]Gazzâlî, **İhya**, a.g.e., c.I, s.407-408.
[118] Müminun, 22/1-2.
[119] Maide, 5/27.
[120] Gazzâlî, **Kalplerin Keşfi**, a.g.e., s.150.
[121] Gazzâlî, **İhya,** a.g.e., c.I, s.409.
[122] Muhammed, 47/4.
[123] Muhammed, 47/24.
[124] Taha, 20/14.
[125] Araf, 7/25.
[126] Nisa, 4/43.
[127] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., c.II, s.373, Hadis Nu: 8843; İbn Hibban, a.g.e., c.VIII, s.257, Hadis Nu: 3481; el-Hakim en-Nisabûrî, a.g.e., c.I, s.596, Hadis Nu: 1571.
[128] el-Kurtubî, a.g.e., c.XII, s.104.

kılarsa namazı batıl olur."demiştir.[129]

Huşûun namazın cüzlerinden değil, kabul şartlarından olduğunu söyleyen İbn Hacer'e (ö: 852/1448) göre, ahiretle ilgili olsa bile, kalbe bir şey getirmeden, organların namaza aykırı davranışı bulunmadan namaz kılmak sünnettir. Huşûun bulunmaması, namazın batıl olmasını gerektirmez. [130]

Hz. Peygamber desenli bir elbise ile namaz kılarken, ondaki nakış dikkatini çekmiş, bundan dolayı o elbisenin nakışsız bir elbiseyle değiştirilmesini istemiştir.[131] Elbisenin değiştirilme gerekçesi, namazda dikkat çekmiş olmasıdır. Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber bu namazı yeniden kılmamıştır. Ehl-i zühd, bu halde namaz sahih değil dese de, bu hadisten hareketle İslam hukukçuları, zihnin bir şeyle meşgul olması durumunun namazı bozmayacağı hususunda ittifak etmiştir.[132] Diğer taraftan, Hz. Peygamber namazda çakıl taşlarıyla oynayan bir adamı görünce: *"Şayet kalbi huşû duysaydı, organları da huşû duyardı."*[133] buyurmuş, ama namazı yeniden kılmasını istememiştir. Bu durum da huşûun namazda farz olmadığını göstermektedir.

İslam âlimlerinden bir kısmı huşûu namazın şartlarından kabul etmişlerse de, büyük çoğunluk, irade dışı yönlerin bulunması, kazanımının belli bir terbiye sürecini gerektirmesi, herkesin namaz bitinceye kadar kalp huzurunu sürekli korumasının mümkün olmaması gibi gerekçelerden hareketle, huşûun namazın şartlarından değil, kemalini sağlayan sünnetlerinden olduğunu benimsemektedir.[134] Elbette bu durum huşûun önemsiz olduğu anlamına gelmez. Mü'min, bütün ibadetlerinde olduğu gibi namazda da mükemmeli yakalama çabasında olmalıdır. Bunun için de bütün kalbi ile Allah'a yönelerek, dünyevi düşüncelerden uzak durmaya çalışmalı, gereksiz hareketlerden kaçınmalıdır.

---

[129] ez-Zebidî, a.g.e., c.II, s.643.
[130] Alûsî, a.g.e., c.XVIII, s.4.
[131] Buhârî, a.g.e., c.I, s.146, Hadis Nu: 366; Müslim, a.g.e., c.I, s.391, Hadis Nu: 556.
[132] en-Nevevî, a.g.e., c.V, s.44.
[133] el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, a.g.e., c.II, s.285, Hadis Nu: 3365.
[134] Şener, a.g.e., c.XVIII, s.423.

2.4. Namazın Huşûa Etkisi

İbadet, mutlak kudrete yükselmek amacıyla yapılan itaatkârca bir fiildir ki, hem dış hem de içte nihai bir eğilme ve nihai bir saygıyı içine alır, hak oluşu oranında kalbe rahat ve huzur verir.[135] İbadet, kişinin iradesini terbiye eder ve sorumluluk duygusunu geliştirir. Allah'a kulluk borcunu yerine getirirken, Allah'ın huzurunda olduğu bilincinde olan kişi, diğer davranışlarında da aynı şuuru gösterebilir.[136] Onun için zorunlu olan ibadetler belirlenmiş ve onların belirli zamanlarda tekrarlanması mü'minlere farz kılınmıştır ki, gaflet zamanlarında ve haz alma anlarında yoğunlaşan harici duyguların kirleri yok olsun, hakikate doğru olan yönelişleriyle, kalpleri yeniden dirilip nurlansın ve nefsin arzuladığı tehlikeli uçurumlara düşmekten kurtulup özgür olsunlar.[137]

Namazda huşûun önemli olmasının yanı sıra, kalbin huşûu kazanmasında da namazın önemli bir etkisi bulunmaktadır. İnsan yıkanır, temizlenir, ayıp yerlerini kapatır, kıbleye dönerek istikametini belirler, gönül buhranlarını, şeytan vesveselerini atarak büyük bir saygı ile tekbir alır ve namaza başlar. Kur'an okur, Rabbiyle konuşur, dinler, dikilip bekler, eğilir, yere kapanır ve Rabbine dua eder. Kuşkusuz bu ulvi manzaralar içinde nefisler, zahir ve batınlarında kaybetmek üzere oldukları intizamı yeniden kazanır.[138] Kalp Allah'ı tanıma nurlarıyla aydınlanır. Çünkü namaz, dünya ile meşgul olmaya engel olur, kalbe huşû verir. Namaz kılan, Allah'ın celal ve kahrı, rahmet ve lütfu ile meşgul olur. İnsan Allah'ın rahmetini hatırladığı zaman O'na itaate yönelir. O'nun cezasını hatırladığı zaman da, isyanı terk eder, yaratılmışlardan ilgisini keserek Yaratan'a döner.[139]

Sözle hareketin, inançla davranışın birbiriyle uyuşması basit bir şey değildir. Bu iş, özel bir çabayı, bir takım sıkıntılara katlanmayı, kararlı bir

---

[135] Yazır, a.g.e., c.I, s.108.
[136] Şentürk, a.g.e., s.75.
[137] Lory, a.g.e., s.104.
[138] Yazır, a.g.e., c.I, s.286.
[139] Fahreddin er-Râzî, a.g.e., c.II, s.484-485.

girişimi, Yüce Allah'la sıkı sıkıya ilişkili olmayı ve onun hidayetine sığınmayı gerektirir.[140]

[140] Kutub, a.g.e., c.I, s.143.

SONUÇ

Huşû kelimesinin ne anlama geldiği hakkında tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Söz konusu kelimenin kalbin fiillerinden olduğunu ifade edenlerin tanımı ile organların fiilleri için kullanıldığını söyleyenlerin tanımları farklılık arz etmektedir. Huşûu, kimileri boyun eğmek, tevazu göstermek, zelil olmak, korkmak, şeklinde tanımlarken; kimileri de huşû için, namazda organların sakin durması, gözü yummak, sesi kısmak gibi anlamları tercih etmektedir.

Kur'an ayetleri incelendiğinde huşûun hem genel saygı, hem de organların saygısı anlamında kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla huşû kelimesinin, özellikle terim olarak, bu anlamlardan biri ile ifade edilmesinin doğru olmayacağı kanaatindeyiz. Kelime anlamında, yukarıdan aşağıya doğru bir eğilme söz konusu olan, kalbe ve organlara ait yönü bulunan huşûu, üstün kudret sahibinin huzurunda kalben ve bedenen, severek ve isteyerek saygıyla eğilmek, O'nun karşısında acziyetin bilinciyle alçak gönüllü olmaktır, şeklinde tanımlamak mümkündür.

Huşû kelimesi Kur'an'da sesi kısmak, gözleri öne eğmek, gönülden bağlılık, ezilip büzülmek, yumuşamak, saygı duymak, boyun eğmek, zelil olmak, alçak gönüllülük, kupkuru gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Söz konusu ayetler incelendiğinde bu kelimenin kullanım alanını; mü'minlerin övülen bir niteliğini ifade için, cansız varlıkların niteliğini ifade için ve kıyamette organların niteliğini ifade için kullanılanlar olmak üzere, üç gruba ayırmak mümkündür.

Kur'an, mü'min kişiyi muttaki, Allah'ın adının anılması bile kalbinde derin bir huşû hissi uyandırmaya yeten ve tüm yaşamı köklü dürüstlük hali ile düzenlenmiş olan bir insan olarak ortaya koyar, huşûu mü'min erkek ve kadınların sahip olduğu bir nitelik olarak belirtir. Yaratılmışların en saygını olan insan, bu saygınlığını, bilinç halini koruyarak, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması ile daha da artırmaktadır. Buna karşın, emir ve yasakları

ihlal veya ihmal ettiği ölçüde de bu saygınlığın, eksilmeye hatta yok olmaya açık olduğu anlaşılmaktadır.

Cansız varlıkların huşûundan bahsederken Kur'an, genellikle insanlara ölümden sonra dirilmenin mümkün olduğunu örneklendirerek göstermek ister. Dünyada mü'minler için övülen bir vasıf olan huşû, mahşerde suçluların organlarında tezahür eden ve onların suçluluğunu ortaya koyan, yerilen bir nitelik olarak ifadesini bulur.

Genellikle huşû denilince, namazda huşûun algılandığını görmek mümkündür. Hemen hemen bütün eserler huşûu namazla özdeşleştirmektedir. Bunda, Mü'minun Suresinin ikinci ayetinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Huşûun tanımında olduğu gibi namazda huşûun hükmünde de belirgin farklar görülmektedir. Kimileri huşûu namazın farzlarından sayarken, bazı alimler de namazın mükemmelliğini sağlayan bir vasıf olarak onun sünnet olduğunu kabul etmektedir. Ağırlıklı olarak, mutasavvıflar farz olduğunu savunurken, İslam hukukçuları farz olmadığı görüşünü benimsemektedir.

Huşûun, irade dışı yönlerinin olması, kazanımının belirli bir terbiye sürecini gerektirmesi, herkesin namaz bitinceye kadar kalp huzurunu korumasının mümkün olmaması gibi sebeplerden dolayı namazda huşûun farz olmadığını söylemek isabetli görülmektedir.

KAYNAKÇA

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad; **el-Mucemu'l-müfehres li elfazı'l-Kur'an,** Beyrut, Dâru'l-Marife, 2003.

ABDURRAZZAK, Ebû Bekir İbn Hammâm (ö: 211/826); **el-Musannef,** Beyrut, el-Mektebetü'l-İslami, 1403.

AHMED b. HANBEL, Ebu Abdullah eş-Şeybânî (ö: 241/855); **el-Müsned,** Mısır, Müessesetü Kurtuba, ty.

ALTINTAŞ, Ramazan; **Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet**, İstanbul, Pınar Yayınları, 1995.

ALÛSÎ, Ebu'l-Fadl Mahmud (ö: 1270/1854); **Rûhu'l meânî**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ty.

ARMANER, Neda; **İnanç ve Hareket Bütünlüğü Bakımından Din Terbiyesi,** İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1967.

ASIM EFENDİ, Ebu'l-Kemal es-Seyyid Ahmed (ö: 1820); **el-Okyanusu'l-basit fî tercümeti'l-kâmûsi'l-muhît,** İstanbul, Matbaatu'l-Osmaniyye, 1305.

el-ASKERÎ, Ebu Hilal (ö: 382/992); **el-Furuk fi'l-luga**, 3. bs., Beyrut, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1979.

ATEŞ, Süleyman; **Kur'an Ansiklopedisi,** İstanbul, Kuba Yayınları, ty.

________**İslam Tasavvufu**; Ankara, Elif Matbaacılık, 1972.

BARDAKÇI, Mehmet Necmettin; **Sosyo-Kültürel Hayatta Tasavvuf**, Isparta, Fakülte Kitapevi Yayınları, 2000.

BAYRAKLI, Bayraktar; **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, İstanbul, Bayraklı Yayınları, 2004.

________"Müzekki'n-Nüfus'da Eşrefoğlu Rûmi'nin Eğitim Anlayışı", **Diyanet İlmi Dergi,** c. XXX, sayı,I (Ocak-Şubat-Mart 1994), 23-44.

el-BEGAVÎ, Hüseyin b. Mesud el-Ferra (ö: 516/1122); **Meâlimu't-tenzil,** 2.bs., Beyrut, Dâru'l-Marife, 1407.

el-BEHİY, Muhammed; **İnanç ve Amelde Kur'anî Kavramlar**, Çev. Ali Turgut, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1998.

BEYDÂVÎ, Nasıruddin Abdullah b. Ömer Kadı (ö: 791/1389); **Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil,** Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1416.

el-BEYHAKÎ, Ebu Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö: 458/1066); **es-Sünenü's-suğrâ,** Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1410.

________ **es-Sünenü'l-kübrâ,** Mekke, Mektebetü'd-Dâri'l-Bâz, 1414.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (ö: 256/869); **Câmiu's-sahîh,** 3. bs., Beyrut, Dâru İbn Kesir, 1407.

CANAN, İbrahim; **Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1995.

CARREL, Alex; **Dua**, Çev. M. Alper Yücetürk, İstanbul, 1967.

el-CASSAS, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö: 370/980); **Ahkâmu'l-Kur'an**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1405.

el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammad (ö: 393/1003); **es-Sıhah fi'l-luga**, Kahire, ty.

el-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali (ö: 816/1413); **et-Ta'rîfât**, Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, 1405.

DİHLEVÎ, Şah Veliyullah (ö: 1176/1762); **İslam Düşünce Rehberi**, Çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul, Yenişafak Yayınları, 2003.

DURMUŞ, İsmail; "İstişhad", **DİA**, c. XXIII, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2001.

ESED, Muhammed (ö: 1992); **Kur'an Mesajı,** Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul, İşaret Yayınları, 1996.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Yakub (ö: 817/1414); **Kâmûsu'l-muhît,** 2. bs., Mısır, 1371.

GAZZÂLÎ, Ebu Hâmid Muhammed (ö: 505/1111); **İhyâu ulûmi'd-din**, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu, Tuğra Yayınları, İstanbul, ty.

________**Kalplerin Keşfi,** Çev. Hüseyin S. Erdoğan, İstanbul, Hisar Yayınları, ty.

________**Kimyayı Saadet,** 5. bs., Çev. A. Faruk Meyan, İstanbul, Bedir Yayınları, 1972.

GEYLÂNÎ, Abdulkadir (ö: 562/1166); **Fütuhâtü'l-ğayb**, Çev. Abdulkadir Akçiçek, İstanbul, Beyda Yayınları,1983.

GÖLCÜK, Şerafettin, TOPRAK, Süleyman; **Kelam,** Konya, Tekin Kitapevi, 1998.

GÜNDÜZ, Şinasi vd.; **Yaşayan Dünya Dinleri**, İstanbul, D.İ.B Yayınları, 2007.

GÜVEN, Şahin; **Çağdaş Tefsir Araştırmalarında Konulu Tefsir Metodu***,* İstanbul, Şûra Yayınları, 2001.

HAMİDULLAH, Muhammed (ö: 2002); **İslam'a Giriş,** Çev. K. Kuşcu, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1973.

HAVVA, Said; **İslamda Nefis Tezkiyesi**, Çev. Bekir Ali Bilgiç, İstanbul, Yenda Yayınevi, 1987.

el-HÛLÎ, Emin (ö: 1966); **Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod,** Çev. Mevlüt Güngör, İstanbul, Kur'an Kitaplığı, 1995.

IZUTSU, Toshihiko (ö: 1993); **Kur'an'da Allah ve İnsan**, Çev. Süleyman Ateş, Ankara, A.Ü. Basım evi, 1975.

________ **Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar,** Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul, Pınar Yayınları, 1991.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed (ö: 235/849); **el-Musannef,** Riyad, Mektebü'r-Rüşd, 1409.

İBN HACER, Ebu'l Fadl Ahmed b. Ali (ö: 852/1448); **Fethu'l-bâri**, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1379.

İBN HİBBAN, Ebu Hatim Muhammed (ö: 354/965); **es-Sahih**, 2.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1414.

İBN HUZEYME, Ebu Bekir Muhammed b. İshak (ö: 311/923); **es-Sahih**, Beyrut, Mektebetü'l-İslami, 1390.

İBN MÂCE, Ebu Abdullah Muammed b. Yezid (ö: 275/888); **es-Sünen**, Beyrut, Dâru'l-Fikir, ty.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Muhammed b.Mükerrem (ö: 711/1311); **Lisânü'l-Arab,** Beyrut, Dâru's-Sâdır, ty.

İKBAL, Muhammed (ö: 1938); **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev. N. Ahmed Asrar, İstanbul, 1984.

KARA, Mustafa; "Havf", **DİA,** c. XVI, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 1997.

KARAMAN, Hayrettin vd.; **Kur'an Yolu**, Ankara, D.İ.B. Yayınları, 2006.

KOMİSYON; **Mucemü'l-vasît**, 4. bs., Mısır, Mektebetü'ş-Şürûku'd-Devliyye, 2004.

el-KURTUBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ebi Bekir b. Ferah (ö: 671/1272); **el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'an**, 2. bs., Kahire, Dâru'ş-Şuub, 1372.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim (ö: 465/1077); **er-Risâletü'l-Kuşeyrî**, Kahire, ty.

KUTUB, Seyyid (ö: 1966); **fî Zılâli'l-Kur'an,** Çev. Emin Saraç vd., İstanbul, Çelik Yayınları, 1993.

LORY, Pierre; **Kâşâni'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufi Tefsiri**, Çev. Sadık Kılıç, İstanbul, İnsan Yayınları, 2001.

MEHMET VEHBİ (ö: 1949); **Hulâsetü'l-beyan fi tefsiri'l-Kur'an**, 4. bs., İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1966-1969.

el-MEKKÎ, Ebu Talip (ö: 437/1045); **Kûtu'l-kulûb,** Beyrut, Dâru Sâder, 1995.

el-MEVDÛDÎ, Ebu'l-Âlâ (ö: 1979); **Tefhimu'l- Kur'an**, Çev. Muhammed Han Kayani, İstanbul, İnsan Yayınları, 1993.

MEVLÂNÂ, Celaleddin Rûmi (ö: 672/1273); **Fîhi mâ fîh,** Çev. A. Avni Konuk, İstanbul, Yayınlayan: Selçuk Eraydın, 1994.

el-MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurrauf (ö: 1031/1621); **Feyzu'l-kadir,** Mısır, el-Mektebetü't-Ticariyye, 1356.

________ **et-Taâruf,** Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1410.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccac (ö: 261/874); **Câmiu's-sahih**, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ty.

en-NEVEVÎ, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref (ö: 676/1277); **Şerh-u Müslim,** 2. bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 1392.

en-NİSABÛRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hakim (ö: 405/1014); **el-Müstedrek ale's-sahîhayn**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri; **Din ve Fıtrat,** 4. bs., İstanbul, Yeni Boyut Yayınları,1997.

_______**Kur'an'ın Temel Kavramları,** 19. bs., İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1999.

er-RÂZÎ, Fahreddin (ö: 606/1209); **Mefâtîhu'l-ğayb**, Çev. Suat Yıldırım vd., Ankara, Akçağ Yayınları, 1988-1995.

er-RÂZÎ, Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdulkadir (ö: 721/1321); **Muhtâru's-sıhah,** Beyrut, Mektebetü Lübnan,1415.

es-SAN'ÂNÎ, Muhammed b. İsmail (ö: 1182/1768); **Sübülü's-selam**, Beyrut, Dâru'l-Marife, 1420.

SARI, Mevlüt; **el-Mevârid**. İstanbul, Bahar Yayınları, ty.

SARICIK, Murat; **İnanç ve Zihniyet Olarak Cahiliye,** Isparta, Tuğra Matbaası, 1998.

SARMIŞ, İbrahim; **Teorik ve Pratik Açıdan Tasavvuf ve İslam**, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 1997.

es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys (ö: 375/985); **Tenbihu'l-ğâfilin**, Çev. Abdulkadir Akçiçek, Ankara, Bedir Yayınları, 1997.

es-SÜHREVERDÎ, Ebu Hafs Şihabuddin Ömer (ö: 587/1191); **Tasavvufun Esasları,** Çev. H. Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, İstanbul, Erkam Yayınları, 1989.

ŞENER, Mehmet; "Huşû", **DİA**, c. XVIII, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 1988.

ŞENTÜRK, Habil; **İbadet Psikolojisi**, İstanbul, İz Yayınları, 2000.

ŞERİATÎ, Ali (ö: 1977); **Dua,** 4. bs., İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996.

eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö: 1250/1834); **Fethu'l-kadir,** Beyrut, Dâru'l-Fikir, ty.

et-TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (ö: 310/922); **Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an,** Beyrut, Dâru'l-Fikir, 1405.

et-TİRMİZÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Hasan el-Hakim (ö: 285/898); **Nevâduru'l-usul fi ahâdîsi'r-resül,** Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1992.

et-TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa (ö: 279/892); **es-Sünen,** Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ty.

et-TÛSÎ, Ebu Nasr Serrac (ö: 378/988); **el-Luma,** Çev. H. Kamil Yılmaz, İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996.

ÜNAL, Ali; **Kur'an'da Temel Kavramlar**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1990.

YAKIT, İsmail; **İhvan-ı Safa Felsefesinde Bilgi Problemi,** 2. bs., İstanbul, İ.Ü.E.F. Yayınları, 1992.

________**Batı Düşüncesi ve Mevlana**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993.

YAŞAROĞLU, M. Kamil; "Namaz", **DİA**, c. XXXII, İstanbul, T.D.V. Yayınları, 2006.

YAZIR, Muhammed Hamdi (ö: 1942); **Hak Dini Kur'an Dili**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1995.

ez-ZEBİDÎ, Zeynuddin Ahmed b. Abdi'l-Latif (ö: 893/1488); **Tecrid-i sarih,** 9. bs., Çev. Ahmed Naim, Ankara, D.İ.B. Yayınları, 1988.

ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer (ö: 538/1143); **Esâsu'l-belâğa,** Beyrut, 1385.

________**el-Keşşaf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl,** Riyad, 1418.

ez-ZERKEŞÎ, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah (ö: 794/1391); **el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an,** Beyrut, Dâru'l-Marife, 1391.

ZUHAYLÎ, Vehbe; **Tefsiru'l-münir,** Çev. Hamdi Arslan vd., İstanbul, Bilimevi Yayınları, 2003.

ÖZET

GÜL, Kazim. Kur'ân'ı Kerim'de Huşû Kavramı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2008.

Kur'an ayetleri incelendiğinde huşûun hem genel saygı, hem de organların saygısı anlamında kullanıldığı görülmektedir. Cansız varlıklarla ilgili huşûdan bahsederken Kur'an, bunları bir misal olarak vermekte, böylece gaflet içerisinde olan insanı uyandırmak ve bilinçlendirmek istemektedir.

Huşû, Kur'an'da mü'min erkek ve kadınların sahip olduğu bir nitelik olarak belirtilmektedir. İslam alimlerinden bazıları bu niteliği kalbe mahsus bir hâl olarak görürken, bir kısmı bedene ait bir hâl, diğer bir kısmı da hem kalp hem de bedene ait yönü bulunan bir özellik olarak kabul etmektedir.

Konuyla ilgili ayet ve hadisler incelendiğinde, huşûun asıl yerinin kalp olduğu, tezahürlerinin ise bedende görüleceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Çünkü huşû, üstün kudret sahibinin huzurunda kalben ve bedenen, severek ve isteyerek saygı ile eğilmek, O'nun karşısında acziyetinin bilinciyle alçak gönüllü olmaktır.

Anahtar Sözcükler

1. Kalp
2. Huşû
3. Namaz
4. Samimiyet
5. Kur'an'ı Kerim

ABSTRACT

GÜL, Kazim. The Concept of Huşû (Sincerity) in the Qur'an, the Dissertation of MA, Ankara, 2008.

When the Quranic verses inspected in general, it can be seen that the term "sincerity" is used both in means of respect and the respect of body parts. Qur'an aims to take notices of people and make them more conscious by mentioning the sincerity of lifeless creatures and giving.

Sincerity was stated as qualification of believers (male and female). Some of Muslim scholars consider that qualification as a state of heart, some consider it as belong to body, and some consider it belong to both.

After examined the verses and hadiths relating to the issue, it is quite possible to reach the conclusion that sincerity's original place is in heart and its reflections can be seen in body. Because of the fact that sincerity is bowing willingly by heart and body before Omnipotent One and being humbled before Him by considering his weakness comparing His power.

Key Words

1. Heart
2. Sincerity
3. Prayer (The ritual worship)
4. Honesty
5. The Qur'an